

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**HADİSLERDE ÖLÜM KARŞISINDA
MÜSLÜMAN TAVRI**

Yüksek Lisans Tezi

Semih ACET

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**HADİSLERDE ÖLÜM KARŞISINDA
MÜSLÜMAN TAVRI**

Yüksek Lisans Tezi

SEMİH ACET

DANIŞMAN: PROF. DR. İBRAHİM CANAN

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi SEMİH ACET'İN HADİSLERDE ÖLÜM KARŞISINDA MÜSLÜMAN TAVRI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.05.2009 tarih ve 2009/09-33 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 17.8.2009

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İBRAHİM CANAN

2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. AYNUR URALER

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. HASAN KAMİL YILMAZ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ	1

GİRİŞ ÖLÜM KAVRAMI

A- ÖLÜM KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTILAH MÂNASI	2
B- FELSEFEDE ÖLÜM.....	5
C- DİNLERDE ÖLÜM.....	7
1- Bâtlı Dinlerde Ölüm.....	7
2- İlahi Dinlerde Ölüm	9
a- Yahudilikte Ölüm.....	9
b- Hristiyanlık'ta Ölüm.....	11
c. Ateizm'de Ölüm.....	12
d- İslam'da Ölüm.....	14
D. TASAVVUF EHLİNE GÖRE ÖLÜM.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM ÖLÜM KAVRAMININ İSLAM'IN ANA KAYNAKLARINDAKİ YERİ

A- KUR'AN'I KERİMDE ÖLÜM	23
1- Kur'an-ı Kerim'de Ölüm Hâdisesi.....	23
2- Kuran-ı Kerim'de Ölüm Anlamı İfade Eden Kelimeler.....	25
a- Mevt الموت.....	25
b- Vefat الوفاة	26
c- Ecel الاجل	27
d- Katl القتل.....	28
e- Ölüm Anlamına Gelen Diğer Kelimeler	30
B- HADİSLERDE ÖLÜM.....	35
1- Hadislerde Ölüm Hâdisesi	35

2- Hadislerde Ölüm Anlamına Gelen Kelimeler	38
C- ÖLÜMLE İLİŞKİLİ BAZI KAVRAMLAR.....	40
1- Ölüm ve Ecel İlişkisi	40
2- Ölüm ve Musibet İlişkisi	42
3- Ölüm ve Kader İlişkisi	45

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE ÖLÜM KARŞISINDA MÜSLÜMAN TAVRI

A- ÖLÜM ÖNCESİ MÜSLÜMAN TAVRI	50
1- Ölümü Hatırlamak.....	50
2- Ölümü Temenni Etmemek.....	53
B- ÖLÜM ANINDA MÜSLÜMAN TAVRI.....	59
1- Ölüm Sancılarına Sabır Göstermek	59
2- Tevekkül.....	63
3. Hz. Peygamberin Son günleri	65
a- Vefatının Yaklaştığını Haber Vermesi.....	65
b- Ashabına Bazı Uyarıları	67
c- Baki' Kabristanına Ziyareti.....	68
d- Son Günlerini Hz. Aişe'nin Yanında Geçirmek İstemesi	69
e- Kağıt ve Kalem İstemesi	69
f- Müslümanlara Yapılan Son Hitap ve Bazı Tavsiyeler	71
g. Son Anlarına Kadar Namazına Olan Düşkünlüğü	72
h. Sadakaları Dağıtmadaki Hassasiyeti	73
i. Son Defa Misvak Kullanışı	74
j. Son Dakikaları ve Son Dilekleri	75
C. ÖLÜM SONRASI MÜSLÜMAN TAVRI	76
1- Ölüme Teslimiyet	76
2- Sabır Göstermek	79
a- Evladın Ölümüne Sabır.....	83
b- Eşin Vefatı Anında Sabır	88
c- Matem ve Yas	90
d- Kadere Rıza	93
D- MÜSLÜMANIN ÖLEN KİŞİYE VE ONUN YAKINLARINA	
KARŞI GÖREVLERİ	97

1- İhtizar Halindeki Hastayı Ziyaret	97
2- Telkin.....	100
3- Taziye: Ölü Yakınlarını Teselli	104
4- Cenazeye Katılmak	107
5- Cenaze Evine Yemek Taşımak	110
6- Kabir Ziyareti	111
7- Geride Kalan Dul ve Yetimleri Gözetmek	113
8- Ölümlere Dua Etmek ve Onlar Adına Hayırda Bulunmak	118
9- Ölen Kişiyeye ve Onun Yakınlarına Karşı Vefa.....	119
10- Ölümleri Hayırla Yâd Etmek	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ÖLÜMLE İLGİLİ İCTİMÂÎ ALGILAMALARIMIZ

A- CENAZE ARDINDAN YAPILAN BAZI İCTİMÂÎ UYGULAMALAR	128
1- Cenaze Teşyî.....	128
2- Hatim ve Mevlid Okumak	128
3- Iskat ve Devir	130
4- Salâ Vermek	132
5- Kabirde Telkin	133
6- Yiyecek Dağıtmak ve Kurban Kesmek	134
7- Cenaze Evi.....	135
B- KABİR ZİYARETİ İLE İLGİLİ BAZI İCTİMÂÎ ALGILAMALARIMIZ ...	136
1- Kabirleri Süslemek ve Kabirlerin Üzerini Örtmek	136
2- Kabir yanında kurban kesmek.....	137
3- Kabir ziyareti için yolculuğa çıkmayı nezretme	137
4- Kabir yanını bayram yeri haline getirmek	138
5- Kabir üzerinde veya yanında mum ve kandil yakma	138
6- Kabirlere ve türbelere bez (paçavra) asma.....	139
7- Bazı kabirlerin bir takım hastalıklara şifa olduğuna inanmak.....	140
SONUÇ	141
KAYNAKLAR	144

KISALTMALAR

age	:	Adı geçen eser
AÜ İF	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜAÖFY	:	Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları
bas ylt	:	Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
bkz	:	Bakınız
bsk	:	Baskı
çev	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
haz	:	Hazırlayan
İSAM	:	İslamî Araştırmalar Merkezi
MÜİFVY	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
md	:	Madde
red	:	Redaktör
SÜİFD	:	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ŞİA	:	Şamil İslam Ansiklopedisi
TDVY	:	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
tah	:	Tahkik
ter	:	Tercüme
ts	:	Tarihsiz
vb	:	Ve benzeri

ÖNSÖZ

Hakikî anlamda “*hayatın zıddı*”, mecazî olarak, insanda bulunan mevcut güçlerin zevâli, uyku, zillet gibi manalara gelen ölüm, ıstılâhi olarak ise yaşamakta olan bir kimsenin hayatının sona ermesini ifade eder. Hayat sahibi her varlığın mutlak sonu olan ölüm, tüm insanlığın her dâim gündemini meşgul eden, önemli bir kavramdır. Bu sebeple hazırlamış olduğumuz bu çalışmada, hayatın ayrılmaz bir parçası olan ölüm kavramını farklı yönleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Giriş ve bunu takibeden üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş kısmında “*ölüm*” kavramının dil olarak tahlilini yapacağız. Bununla beraber, bu mefhumun farklı ilmî disiplinlerde ne gibi anlamlar ifade ettiğini belirleyeceğiz. Çalışmamıza farklı bir bakış açısı katması için felsefecilerin bu konudaki yaklaşımlarını da göz önünde bulunduracağız. Ayrıca tasavvuf ehlinin ölüm kavramına kazandırdığı zengin muhteviyâtı ve diğer dinlerin *ölüm* mefhumuna yaklaşımlarını çalışmamızın bu kısmında ele alacağız.

Tezimizin birinci bölümünde, “*ölüm*” kelimesinin mahiyetini, dinimizin iki temel kaynağından yola çıkarak belirlemeye gayret edeceğiz. Bu gayeyle öncelikle Kur’an-ı Kerim’de bu kelimenin hangi vecihlerle ve ne tür anlamlar çerçevesinde kullanıldığını inceleyeceğiz. Ayrıca çalışmamızın bu kısmından elde ettiğimiz verileri, grafik halinde göstererek, Allah Teâlâ’nın, Kur’an-ı Kerim’de bu kelimeleri hangi sıklıkta kullandığını görsel hale getirmeye çalışacağız. Yine bu bölümde tespit edilen rivayetler vasıtasıyla,

Hız. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın ve Ashab-ı Kıram'ın bu kelimeyi hangi manalarda kullandığını göstereceğiz.

İncelemiş olduğumuz “ölüm” kavramının daha iyi analiz edilebilmesi için, İslamî kaynaklarda bu kelime ile ilgili diğer kavramları da belirleyerek, ölüm kavramıyla olan ilişkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, tezimizin ana konusunu oluşturan, müslümanın ölüm karşısındaki tavrını, hadisler çerçevesinde işleyeceğiz. Burada da belli bir sınıflandırma yaparak; ilk önce hayatın gündelik meşgaleleri içerisinde mücadele eden, sıhhatli bir insanın ölüme bakışının nasıl olması gerektiğini, daha sonra ise ölümlle yüz yüze gelmiş ve artık yaşama ümidini kaybetmiş bir hastanın, ölüm karşısındaki duruşunun mahiyetini ortaya koymaya çalışacağız ve bunları karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi düşünmekteyiz. Ayrıca bu bölümde Hız. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın son günlerinde yaşanan bazı hadiseleri ele alarak, bu durumdaki mü'minlere, örnek model sunmaya çalışacağız. Yine bu bölüm içerisinde, evlat, eş, anne-baba gibi yakınların vefatı durumunda Müslümanlardan göstermeleri beklenen doğru tavrı, gerek Hız. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın, gerekse Ashab-ı Kıram'ın hayatından sunduğumuz kesitlerle ifade etmeye gayret edeceğiz.

Çalışmamızın sonunda ise, ölüm esnasında ve sonrasında halk arasında mevcut bulunan bazı ictimâî algılamalara ve bunun yansımasıyla ortaya çıkan bir takım uygulamalara yer vereceğiz. Aynı zamanda bunların kaynağına ve bu konuda halkın sahip olduğu duygu ve düşüncelere bu bölüm içerisinde temas edeceğiz.

Araştırmamızda kaynak olarak giriş kısmında *Lisanü'l Arab*, *Kâmusu'l-Muhît*, *Muhtaru's-Sıhah* vb. lügatlerden istifade ederek “ölüm” kelimesinin anlam çerçevesini belirlemeye çalışacağız. “Ölüm” kavramının batıl dinlerde taşıdığı manayı tespit ederken genellikle dinler tarihi ile ilgili eserlere müracaat ederken; aynı kelimenin ilahî dinlerde kazandığı anlam muhtevasını ifade etmek için ise, çoğunlukla o dinin mevcut kutsal kitabına bakacağız.

“Ölüm” mefhumunun İslamî kaynaklardaki yerini tespit etmeye çalışacağımız birinci bölümde ise; öncelikle Kur'an-ı Kerim'e müracaat ederek “ölüm” kelimesi ve bu

manaya gelen diğerkelimeleri anlam açısından tahlil edeceğiz. Gerek grafik çalışmasında, gerekse diğerbölümlerde, kullanılacak verileri, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, *Müfredât* gibi eserlere mürâcaat ederek elde edeceğiz. Ayrıca “ölüm” manası ihtiva eden rivayetleri imkan ölçüsünde bir araya getirerek, hadislerde “ölüm” mefhumunun hangi kelimelerle ifade edilmiş olduğunu bulmaya çalışacağız. Bu hususta da öncelikle İbnu'l-Esir'in *en-Nihâye* isimli eserinden istifade edeceğiz.

Tezimizin ana konusunu teşkil eden ikinci bölümde ise, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın ve ashabın söz ve uygulamalarından yola çıkarak, ölüm karşısında bir Müslüman'da olması gereken tavrı belirlemeye çalışacağız.

Tezimizi hazırlarken, hadis kitapları açısından belli bir sınırlama gözetmeksizin, hadis kitaplarını imkân ölçüsünce tarayarak, konuyla ilgili rivayetleri tespit edeceğiz. Gereken yerlerde hadis şerhlerine de müracaat ederek hadislerin manalarını doğru bir şekilde ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Ölümlle ilgili toplumsal algulamaların ve ictimâî uygulamaların yer aldığı son bölümü hazırlarken ise, gerek Diyanet İşleri Başkanlığının bizzat yaptırdığı araştırmalardan, gerekse konuyla ilgili yapılan diğerkalışmalardan yararlanarak konuyu genel hatları ile ele alacağız. Ayrıca İbn Âbidîn, Zuhaylî, S.Sâbık gibi fıkıh âlimlerinin eserlerine müracaat ederek konunun fikhî ahkâmına işaret edeceğiz. Ancak tezimizin ana konusu olmaması ve çalışmanın daha fazla uzamaması için genellikle meselenin delillerine değinmeden sadece hükme işaret etmekle yetinmeyi uygun görmekteyiz.

Hazırlamış olduğumuz çalışmanın içeriğine geçmeden önce şu husus belirtilmelidir ki; benzer konularda ve benzer isimlerde farklı akademik çalışmaların yapıldığı bilinen bir vak'adır. Zahirde bulunan bu benzerlikler kimi zaman şekilde, kimi zaman da sadece isimde olabilmektedir. Kimi zaman da mevcut bulunan çalışmanın eksiklikleri, benzer isimde de olsa tamamlayıcı bir çalışmanın yapılmasını lüzumlu kılmaktadır. Bu hususiyetlerden dolayı daha önceki yıllarda “*Hadislerde Ölüm*” ismini taşıyan bir çalışma olmasına rağmen, böyle bir çalışmanın yapılması gerektiği kanatı bizde hasıl oldu. Bahusus bir önceki çalışmanın, Kur'an ve hadislerde ölüm kavramını işlerken lüzumlu olan dil tahlillerine girmemesi, ölüm mefhumuna çok zengin bir

derinlik katan tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermemesi, ölüm sonrasında halk arasında mevcut bulunan ictmâî algılamalara ve bunların yansıması olarak şekillenen toplumsal uygulamalara değinmemesi ve bazı konulara çok kısa bir muhtevada temas edilmiş olması, böyle bir çalışmayı gerekli kıldı. Önce de ifade ettiğim gibi, benzer isimli olmasına rağmen, muhteva zenginliği ile farklılık arzeden çalışmamız, bizim görebildiğimiz kadarıyla önceki çalışmada kapalı bulunan bazı hususiyetleri vuzuha kavuşturacağı gibi, bu alanda yapılacak ve konuyu kemale erdirecek diğer çalışmalara zemin hazırlayacağı ümidindeyiz.

GİRİŞ
ÖLÜM KAVRAMI

A- ÖLÜM KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTILAH MÂNASI

“Ölüm” (*el-mevt*) kelimesinin hakikî ve mecazî olmak üzere iki çeşit lügat anlamı bulunmaktadır. Ölüm kelimesi, gerçek anlamda “*hayatın zıddı*” demektir.¹ Ayrıca ölüm, Allah Teâlâ’nın yaratmalarından bir yaratma çeşidi (bir çeşit şekil verme)² hayatın zıddı olarak yaratılan bir varlık sıfatı anlamlarına gelir.³

Ölüm kelimesi, mecazî olarak, mevcut gücün kaybolması, akıl kuvvetinin zevali, uyku, hüzn, fakirlik, dilencilik, zillet, yaşlılık, isyan gibi pek çok anlamda kullanılır.⁴

Arap dilinde, sakin olan her şeye “*öldü*” ifadesi kullanılmaktadır. Mesela rüzgârın ölmesi, onun şiddetini kaybederek sakinleşmesidir.⁵ Ateşin alevi söndüğünde “*Ateş öldü.*” denilmektedir. Bu kelime, Kur’an-ı Kerim’in “Yeryüzünü ölümden sonra dirilten O’dur.”⁶ ayetinde, yeryüzünde bulunan canlılardaki mevcut gücün kaybolması anlamında kullanılmıştır.⁷

Ölüm, akıl kuvvetinin zevali (cehalet) anlamına da gelir.⁸ “Ölü (kâfir) iken dirilttiğimiz (müslüman olmasını sağladığımız) ve kendisine insanlar arasında

¹ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab* Beyrut, 1990, 2, 90.

² İbn Manzur, *a.g.e.*, 2, 90.

³ Cürcânî, *et-Târifât*, Beyrut, 1983, s. 235.

⁴ el-İsfehânî, Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an*, (tah. Seyyid Keylânî), Beyrut, ts, s. 531.

⁵ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fi Garibi’l-Hadis ve’l-Eser*, 1979, 4, 369.

⁶ Rûm, 30/19.

⁷ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 531.

⁸ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 531.

yürüyebileceği bir ışık ihsan ettiğimiz kimsenin durumu...”⁹ ayetinde ölüm, bu manada kullanılmıştır. Ölüm kelimesi, Allah Teâlâ’nın “Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine yöneltti. Meryem ‘Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!’ dedi.”¹⁰ ayetinde ise hissî kuvvetin zevâli anlamına gelmektedir.¹¹

Ayrıca Arapça’da uykuya da ölüm denilmektedir.¹² Nitekim Kur’an-ı Kerim’de, “Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında (bilinç kaybına uğratar). Ölümüne hükmettiklerinin canlarını alır; diğer canları da belli bir süreye kadar bedenlerine salar.”¹³ ayetinde bu tür bir kullanım bulunmaktadır. Uyku, hafif ölüm; ölüm ise ağır uyku şeklinde ifade edilmektedir.¹⁴ “Öldükten sonra bizi diriltten Allah Teâlâ’ya hamdolsun ve dönüş yalnız O’na aittir.”¹⁵ hadisinde ölüm, uyku manasında kullanılmıştır. Çünkü uyku ile birlikte akıl ve hareket zâil olur. Bu ise gerçek ölüm olmayıp teşbih ve temsildir.¹⁶

Ayrıca insana dert ve sıkıntı veren hüznü de ölüm denilmektedir.¹⁷ AllahTeâlâ’nın, “...Ölüm, ona her taraftan geldiği halde ölmeyecek ve ardından da sert bir azaba uğrayacaktır.”¹⁸ ayetinde böylesi bir kullanım mevcuttur. Ölüm kelimesinin, ihtiva ettiği bu manaların yanında, fakirlik, zillet, dilencilik, yaşlılık, isyan gibi durumlar da ölüme benzetilmiştir.¹⁹

Ölüm kavramının ıstılahî manâsına gelince; bu kelimenin konu edildiği alana göre farklı anlam muhtevası içerisinde değerlendirmek mümkündür. Nitekim din

⁹ En’âm, 6/122.

¹⁰ Meryem, 19/23.

¹¹ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 531.

¹² İbn Manzur, *a.g.e.*, 2, 92.

¹³ Zümer, 39/22.

¹⁴ el-Halebî, *Umdetu’l-Huffâz fî Tefsîr-i Eşrâfi’l-Elfâz*, Beyrut, 1993, 4, 141.

¹⁵ Buhârî, *Daavât*, 6.

¹⁶ İbn Manzur, *a.g.e.*, 2, 92.

¹⁷ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 531.

¹⁸ İbrahim, 14/17.

¹⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, 2, 92.

alanında uzman âlimler nazarında, ölüm kavramının taşıdığı muhteva ile tıp, psikoloji ve felsefe gibi alanlarda araştırmada bulunanların, bu kavrama kattığı anlam birbirinden farklılık arz etmektedir. Mesela İslam Dini, ölüm kavramını, yaşamakta olan bir kimsenin hayatının sona ermesi şeklinde tarif etmektedir. Ayrıca ölüm, Allah Teâlâ'nın, yaşayanlarda ortaya çıkardığı mevcudiyete ilişkin (mevcutların karşılaştıkları, yaşayanların başına gelen) bir durumdur da denilmektedir. Bu ifadeye göre ölümün iki çeşidinden söz edebilmek mümkündür. Birincisi “*tabîi ölüm*” olarak adlandırılan ve Allah teâlâ'nın insanlar için tayin ettiği zamanın bitmesi ile hâsıl olan ölüm şeklidir. İkincisi ise, “*ihtirâmî ölüm*” olarak adlandırılan ârîzî bir halin ortaya çıkması ile meydana gelen ölümdür. Misal olarak cinayetle vukûa gelen ölüm bu türdendir.²⁰ Aynı zamanda ölüm, sadece bedenin ölmesinden ibarettir. Bedenden ayrılan ruh mevcudiyetini devam ettirir.²¹

Tıp Bilimi'ne göre ölüm, maddî yönden canlı organizmaların yeni molekül ve hücreler üreterek kendilerini yenileme kabiliyetlerinin ortadan kalkması veya hayati merkezlerden birinin (kalp, beyin gibi) veya birkaçının ya da hepsinin tahrip olması sonucu hayatîyetin sona ermesidir.²²

Psikoloji biliminin ölüm tarifi ise şöyledir: “ Ölüm, insan için çaresi olmayan ve önü alınamayan bir son, yaşam arzusunun önüne dikilen aşılmaz bir engel, endişe ve korku uyandıran bir şeydir.”²³

Görüldüğü gibi *ölüm* kavramı, gerek lügat, gerekse ıstılâhî anlam bakımından zengin muhtevaya sahip bir kelimedir. Olaylara hem dünya, hem de ahiret boyutuyla bakabilen alimler *ölüm* mefhumuna daha geniş açıdan bakabilirken, pozitivizmin etkisiyle olayları sadece görülen âlem yönüyle değerlendiren ilim dalları ise *ölüm* kavramını yokluğa götüren mutlak son olarak değerlendirmişlerdir. Bu da onları içinden çıkılması zor bir karamsarlığa sürüklemiştir.

²⁰ Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhî'l-Funûn*, İstanbul, 1984, 2, 1316-1317.

²¹ Bkz. Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumi'd-Din* (çev. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul, ts, 4, 881.

²² Karaca, Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul, 2000, s. 86.

²³ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1998, s. 97.

B- FELSEFEDE ÖLÜM

Felsefede ölüm ve ruhun ölümsüzlüğü konuları “*eskatoloji*”²⁴ başlığı altında işlenmektedir. Ölüm, felsefede özellikle hayatın önemi dile getirilmek istendiği yerlerde söz konusu edilmiştir. Felsefeciler arasında iyimser ve kötümser dünya görüşlerinin oluşmasında ölümle ilgili düşünce ve inanışların payı büyük olmuştur. Bazıları ölümü, hayatta kazanılan her türlü başarıya son noktayı koyan bir felaket olarak görmüştür. Bu düşünce doğrultusunda “Madem ki ölüm vardır, o halde hiçbir şeyin nihâf noktada bir anlamı ve değeri yoktur.” diyenlerin sayısı, tarih boyunca az olmamıştır. Öte yandan kimine göre hayat, gerçek anlam ve değerini ancak ölümle kazanır.²⁵

Filozoflar, ölüm ve ölüm korkusuna²⁶ karşı alınacak tavır hakkında pek çok fikir ileri sürmüştür. Sokrat’a göre ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıdır. Ölüm insan için en büyük nimettir ve ondan korkmaya gerek yoktur. Ruhun ölümsüzlüğü meselesi Platon felsefesinin temelini oluşturur. Platon’a göre hayat, bir mahkûmiyete benzer. Bedenler sanki birer hapisane gibidir. Ölüm ise ruhun bedenden ayrılması yani hapisaneden kurtulustur.²⁷ Aristo da ölüm hakkında Platon’a benzer görüşler ileri sürmüştür.

Farâbî ise nefsin ölümsüzlüğüne ve nefsin bedenden ayrıldıktan sonra iyi ya da kötü bir hayat yaşayacağına inanmaktadır.²⁸ Onun “*el-Medînetu’l-Fâdıla*” isimli eserinden anlaşıldığına göre, ruhun ölüm ötesindeki hayatına ait mutluluğunu dünya hayatındaki davranışları belirler.²⁹ İbni Sinâ ise ölümü, Allah teâlâ’dan gelen insan varlığının, yine O’na dönmesi şeklinde tanımlar. Bu sebepten dolayı, ona göre ölümden

²⁴ *Eskatoloji*: Batı dillerinde ortak olarak kullanılan Eskatoloji (eschatology) kelimesi yunanca “*eschatos*” veya “*eschata*” (son olaylar, son şeyler) kelimesinden gelmektedir. Bu kelimelerle geniş anlamda hem dünyanın sonu hem de insanın fert olarak ölüm sonrası hayatı ve bunu yeniden dirilme, mükafat ve ceza gibi safhaları ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Paçacı, Mehmet, *Kur’an’da ve Kitâb-ı Mukaddes’te Ahiret İnancı*, İstanbul, 1994, s. 6-7.

²⁵ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1999, s. 235.

²⁶ Ölüm Korkusu: İnsan varlığının, bu dünyadaki varoluşlarının son bulacağı gerçeği karşısında duydukları korku. Geniş bilgi için bkz. Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1999, s. 656.

²⁷ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 42.

²⁸ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 43.

²⁹ Taylan, Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İstanbul, 1994, s. 154.

korkanlar aslında kendi varlığından korkmaktadır.³⁰ Görüldüğü üzere ilk çağ ve İslam filozoflarının ruhun ölümsüzlüğü hakkındaki görüşleri ortaktır. Ruhun ölümsüzlüğü kavramından ise bu filozofların ölümden sonraki hayata inandıkları anlamını çıkarmak mümkündür.

Öte yandan Epikür Felsefesi, yaşarken ölümü düşünmemek gerektiği kanaatinde. Çünkü yaşarken ölüm yok demektir, öldüğün zaman ise var değilsin. Spinoza, bu meselede Epikür felsefesine paralel bir düşünceye sahip olup, “Ölümü düşünceden sil ve gözlerini hayata çevir.” demektedir.³¹ Ona göre öleceğiz diye korkular ve inilti içinde kıvrılmak boştur. Ölüm korkusuna kapılmak bir tür köleliktir ve özgür kimse ölümü herkesten az düşünür.³²

Epikür felsefesinin aksine Stoacılar, ancak ölümlü bir yaratık olduğumuzu unutmadığımız takdirde ölümden korku ve ıstırap duymayız derler. Onlara göre ölüm en genel yazgıdır. Bu sebeple ölüme karşı koymak anlamsızdır.³³

Meteryalistlere göre ise ölüm, salt biyolojik bir olaydır. Onlar, “Ölüm yok olmaktır. İnsanın ölümü, hayvanların ölmesi veya otların kuruması gibi bir şeydir.” diyerek ölüm hakikatinin metafizik yönünü kabul etmemektedirler.³⁴

Kant’a göre erdemli kimselerin bu dünyada eziyet çektikleri sık sık görülmektedir. Bu sebeple bu erdemli kişilerin yaptıklarının karşılığını görecekleri başka bir dünya ve öbür dünyadaki adaleti sağlayacak bir tanrı olmalıdır.³⁵

Görüldüğü gibi felsefî düşüncede ölüm hakkında çok farklı görüşler mevcuttur. Filozofların bu düşüncelerini, yaratıcıya-insana-şeyyaya ve tabiata bakış açıları belirler.

³⁰ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 63; Geniş bilgi için Durusoy, Ali, *İbni Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul, 1993, s. 194-195.

³¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 237.

³² Russel, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi-Yeni Çağ*, (çev. Muammer Sencer), İstanbul, 1970, 3, 173.

³³ Geniş bilgi için bkz. Sezgin, Ahmet-Yalçın, Cengiz, *Türk Edebiyatında Ölüm Şiirleri Antolojisi*, İstanbul, 1993, s. 17.

³⁴ Sezgin-Yalçın, *a.g.e.*, s. 18.

³⁵ Russel, *a.g.e.*, s. 277.

Bu sebeple Tanrıya inanan bir filozof ile meteryalist bir filozofun ölüm hakkındaki düşünceleri farklılık arz etmektedir.³⁶

C- DİNLERDE ÖLÜM

Ölüm kavramının geçtiği her yerde insanoğlu, aklına ölümsüzlük düşüncesini getirmektedir. Çünkü ölümsüz olmak, var olmak, var olduğunu kanıtlamak insanoğlunun en temel isteklerindedir. Dinler, getirdikleri ahiret inançlarıyla, insanoğlunun ölümsüzlük isteklerine cevap vermeye çalışırlar. Bu sebeple dinler ölümsüzlük kavramına ve ölümden sonraki hayat düşüncesine ayrı bir önem verirler.³⁷

1- Bâtıl Dinlerde Ölüm

Dinler tarihi biliminin taksimine göre milli dinler şunlardır: Hinduizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Zerdüştlük, Şamanizm, Caynizm, Sihizm ve Sâbîliktir.³⁸ Bu dinlerden, Hinduizm, Zerdüştlük, Şamanizm ve bu katagoriye girmeyen Budizm, ilkel toplulukların dinleri ve eski Mısır dinlerinin ölüme bakışları hakkında şunlar söylenebilir:

Hinduizm'e göre ölüm bir son değildir. Onlar dünyaya tekrardan hayvan, insan veya bir takım objeler şeklinde geleceklerine inanırlar. Bu doğum ve ölümler ise netice olarak ruhun, evrenin ruhuna karışınca kadar devam eder.³⁹ Bu olaya “*reenkarnasyon inancı*” adı verilir. Reenkarnasyon, bedenin ölmesi ile ruhların ölmemesi ve ruhların farklı bedenlerde hayatlarını sürdürmeleri anlamına gelir.⁴⁰

Zerdüştlük'te de aynı şekilde ölüm bir son olmayıp, ölümden sonra da bir hayat bulunmaktadır. Zerdüştlere göre, Sinvant Köprüsü, dünya ile ahireti bağlamaktadır. İyiler yani dindarlar buradan geçerek cennete giderler. Kötüler ise bu köprüyü

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Koç, Nagihan, *Hadislerde Ölüm*, (bas. y.l.t.), Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Sakarya, 2002.

³⁷ Küçük, Abdurrahman -Tümer, Günay, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1997, s. 57.

³⁸ Bkz. Küçük -Tümer, *a.g.e.*, s. 57- 146.

³⁹ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 51.

⁴⁰ Küçük -Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 102.

geçemeyerek aşığıya yani cehenneme düşerler. Köprünün başında bekleyen melekler, mümin ruha klavuzluk edip, onu cennete götürürken, imansız ruhu ise cehenneme iterler. Zerdüştler, cennete “Övgü Evi” ismini verirler.⁴¹ Zerdüştlük inancında mevcut olan bu tarz bir inanç da ölümden sonraki hayatın kendilerince taşıdığı değeri ortaya koymaktadır.

Yukarıda zikredilen dinler gibi Şamanizmde de öldükten sonra yaşanacak başka bir âlemin varlığına inanılır. Eski Türklerin inanışlarına göre, iyilik tanrısı Ülgen ile kötülük tanrısı Erlik kendi aralarında savaşacaktır. Bu mücadelenin neticesinde iyilik tanrısı olan Ülgen, savaşı kazanır ve ardında bütün ölüleri diriltmek suretiyle haşır gününü başlatır.⁴²

Hinduizm’de olduğu gibi Budizm’de de reenkarnasyon/tenâsüh inancı bulunmaktadır.⁴³ Budizm’e göre ölüm, farklı bedenlerde yeniden dünyaya gelişin başlangıcıdır. Canlıların ruhları sürekli olarak ölür ve yeniden dünyaya gelir. Böylece ruh, her dünyaya gelişte kimi zaman hayvan, kimi zaman ise insan bedeninde hayatını sürdürür. Sonunda gelişip olgunlaşarak Nirvâna’ya, yani doğru, güzel, iyi ve eksiksiz bir konuma ulaşır.⁴⁴ Fakat ruh, girmiş olduğu bedende kötü bir hayat sürdürmüş ise bu defa ruh, yeniden dünyaya gelişinde yaptığı kötülüklerin bir karşılığı olarak bir hayvanın bedenine girebilir. Netice olarak kötü davranışlar, ruhun tekâmülünü ifade eden Nirvâna’ya ulaşmasında olumsuz etki yapar.⁴⁵

İbtidâî toplulukların dinleri, Milli Dinler ve İlahi Dinler taksimine girmemektedir. Fakat onlar da bu taksimatta bahsi geçen bazı dinlerin bir özelliği olan tenâsüh anlayışını benimsemiştir.⁴⁶ Ayrıca eski Mısır Dinleri de bu konuda söz konusu taksimata girmemekle birlikte yine ruhun ölümsüzlüğüne inanırlar. Eski Mısırlıların ahiret

⁴¹ Sarıncıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta, 1999, s. 111.

⁴² Sarıncıoğlu, *a.g.e.*, s. 98.

⁴³ Küçük -Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 192.

⁴⁴ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 50.

⁴⁵ Küçük -Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 102.

⁴⁶ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 39.

tasavvurları, pramitlerdeki kitâbelerden ve papirüs metinlerinden anlaşılmalıdır.⁴⁷ Buna göre eski Mısır Dinlerinde, ölülerin mezarda yaşadığına inanılırdı. Bu sebeple ölülerin özel eşyaları kendileri ile beraber mezara konulurdu.⁴⁸ Mısırlılar, ölülerin uzak bir ülkede ikamet ettiklerine inanırdı. Daha sonraki yıllarda ise Mısırlılar, ölülerin gökte oturduğuna ve oraya da bir merdivenle çıktığına inanmaya başladılar.⁴⁹

Görüldüğü üzere bahsi geçen tüm dinlerin, ahiret hayatına dair bir takım kabulleri mevcut bulunmaktadır. Dinler, insanoğlunun dertlerine çözüm getirdikleri müddetçe rağbet görürler ve böylece mensuplarının ölümsüzlük arzularını karşılamaya çalışırlar.

2- İlahi Dinlerde Ölüm

İlahi dinlerde va'd edilen hayat, tenâsüh inancının gereği olan hayattan farklıdır. İlahi dinlerde tek bir diriliş vardır ve bu diriliş ilk bedende gerçekleşir. Buna karşılık tenasüh anlayışında ise ruhun farklı bedenlerde yeniden hayat bulması yani birçok diriliş vardır.

a- Yahudilikte Ölüm

İlk dönem Yahudilerinin bir kısmına göre ölüm, yok olmak anlamına geliyordu. Tevrat'ta geçen “Çünkü mutlaka öleceğiz ve yere dökülüp toplanmayan su gibiyiz.”⁵⁰ ifadesi bu inancı ifade etmektedir. Yahudiler, bu ifadenin yok olmak anlamına geldiğini düşündüklerinden, ölümden sonra bir hayatın olmadığına inanıyorlardı. Bu özellik, M.Ö. 200'lü yıllara kadar uzanan en eski kaynak hüviyetindeki Danyal Kitabından anlaşılmalıdır. Bu kitaba göre ölüne gittiği yere “ş^{eo}l” denilmektedir. Ş^{eo}l, yerin altında ölümlere ait karanlık bir yerdir. Sonraki dönemde yeniden dirilme düşüncesine inanmaya başladıklarından, artık onlar için ölüm yok olmak manası taşıymıyordu.

Bazı Yahudilere göre ise yeniden dirilme düşüncesi, Mezopotamya, Kenan Diyarı ve İran gibi dış kültürlerle etkileşim sonucu gelişmiştir. Çünkü bu bölgelerde, ölümden

⁴⁷ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁸ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 33.

⁴⁹ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁰ 2. Samuel, 14/4, *Kitâb-ı Mukaddes*, Ohan matbaası, İstanbul, 1997.

sonra diriliş mefhumu bulunmaktaydı.⁵¹ Onlar da dış tesirlerden etkilenerek, Tevrat'taki cümleleri, diriliş mefhumunun varlığını ispat edercesine yorumlamışlardır.

Öte yandan, Eski Ahit'teki yeniden dirilme fikrini dış tesirlere değil de Eski Ahit'teki ilah anlayışına bağlayan, yani Eski Ahit'in içindeki bir takım kelimelere bağlayan farklı bir anlayış da mevcuttur.⁵² Bunun yanında Eski Ahit'teki yeniden dirilme fikrinin Danyal'a kadar görülmediği önyargısını aşmaya çalışan bir takım yeni görüşler de bulunmaktadır. Yeniden dirilme anlayışı, dış tesirler ya da Eski Ahit'in kendi içinde gerçekleşen evrimi sonucu ortaya çıkmış değildir. Yeniden dirilme düşüncesinin dayandığı en temel inanç, tek ilah anlayışıdır. Çünkü vahyin insana vurguladığı en temel düşünce, Allah ve ahiret inancıdır.⁵³

Şüphesiz İlahi Dinlerin hepsinde ahiret hayatının varlığı bir gerçektir. Allah Teâlâ, göndermiş olduğu bütün peygamberlere bu bilgiyi vermiş ve onlardan insanları bu hususta uyarmalarını istemiştir. Yahudilikte de bu inanç aynı şekilde mevcuttur. Fakat Yahudiler, Tevrat'ta geçen bazı ifadeleri zaman içerisinde farklı yorumlara tâbî tuttuklarından kimi dönemlerde yanlış inanışlara da saptıkları olmuştur. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de tahrif edildiği açıkça bildirilen⁵⁴ Tevrat'ın, ahiretin varlığını ispat eden kimi cümlelerinin tahrife uğramış olması da imkân dâhilindedir.

Yahudilik'te ölüm, kaçınılmaz korkunç bir gerçek olarak karşılanmıştır. Yahudiliğe göre, insan varlığının hiçbir formu, çocuk veya yaşlı; ya da kadın veya erkek olsun ölümün umumiliğinden kurtulamaz. Yahudiliğe göre hayatın ve ölümün kaynağı Tanrı'nın insana üflediği nefestir.⁵⁵ Tüm bu bilgilerden hareketle, Yahudilerde ölümden sonra diriliş mefhumunun olduğu, fakat ölümün korkunç bir şekilde algılandığı söylenebilir. Bunun sebebi ise Yahudilikte ölüm algılamasıdır. Buna göre insanoğlunun, ölümlü bir yapıya dönüşmenin sebebi, Rabbe karşı işlenen ilk günahıdır. Bu durum Tevrat' ta "Rab Allah, Adem'e emredip dedi ki: Bahçenin her ağacından istediğin gibi

⁵¹ Paçacı, Mehmet, *Kur'an'da Kitâb-ı Mukaddeste Ahiret İnancı*, İstanbul, 1994, s. 168-171.

⁵² Paçacı, *a.g.e.*, s. 172.

⁵³ Paçacı, *a.g.e.*, s. 187.

⁵⁴ Nisa, 4/46.

⁵⁵ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 53-54.

ye. Fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin. Çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün.”⁵⁶ “Bak bugün senin önüne, hayatla iyiliği, ve ölümle kötülüğü koydum.”⁵⁷ şeklinde ifade edilir. Bunu izleyen ayetlerde de, Tanrıyı sevip, O’nun yolundan yürümenin ve O’nun koyduğu kurallara uymanın, olabildiğince yaşamaya, tersine davranmanın ise “ölüm”e yol açacağı belirtilir.⁵⁸ Böylece, Yahudilikte bulunan “ilk günah” inancı, bu dinin ölüme bakışını etkileyen önemli bir âmil haline gelmiştir.

b- Hristiyanlık’ta Ölüm

Hristiyanlık’ta ölüm, insanın ruhunu, canını yani iç varlığını İsa’ya vemesinden ibarettir. Hristiyanlık’ta ölüm, bir son olmayıp yeni bir hayatın başlangıcıdır. Hz. İsa’nın diriltilmiş olması, insanoğlunun da yeniden diriltileceğinin bir garantisidir.⁵⁹

Sinoptik İnciller’de⁶⁰ ölüm ötesi hayat, tartışma gereği duyulmayacak kadar kesin bir şekilde kabul edilmiştir. İncillerde, öte dünyada iyi işler yapan kimselerin mükâfatlandırılacağı ve günah işleyenlerin ise cezaya uğrayacakları gibi ifadeler bu inancı destekler mahiyettedir.⁶¹

Hristiyanlıkta mevcut bulunan bu ahiret inancına göre, en büyük günahları işleyenler ve gerçek bir imana sahip olmayanlar, ölümden sonra cehenneme gider.⁶² Günahlarının ağırlığına göre orada azaba uğrarlar.⁶³ Yine Hristiyanların kutsal metinlerine göre, dünyanın sonu geldiğinde melekler, kötü kimseleri salih olanların arasından ayıracak ve onları fırın ateşine atacaktır.⁶⁴

⁵⁶ Tekvin, 2. bab, 16- 17.

⁵⁷ Tesniye, 30. bab, 15.

⁵⁸ Bkz. Hezekiel, 18. bab, 30-31-32.

⁵⁹ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 57.

⁶⁰ Sinaptit İncil: Matta, Markos, Luka İncillerine aralarındaki bir takım benzerliklerden dolayı bu ad verilmiştir. Bu İnciller, M.S. 60-85 yılları arasında yazılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 287.

⁶¹ Paçacı, *a.g.e.*, s. 261-263.

⁶² Matta, 25.

⁶³ Bkz. Markos, 9, 48; Matta, 3, 12.

⁶⁴ Bkz. Matta, 13, 49-50.

Güzel işler yapan Hıristiyanlar, ilâhî cemâli müşâhede etmekle en büyük mikâfata nail olurlar⁶⁵ ve O'na karşı hiç eksilmez bir muhabbet duyarlar. Ölüler, bozulmayan bir taç⁶⁶ taşır ve bir taht üzerinde otururlar, orakiler, artık iş yapmayıp istirahat ederler⁶⁷ ve Hz. İsa'nın düğün ziyafetine katılırlar.⁶⁸ Ölüler, Tanrıdan çok uzak ve başka oldukları halde, yine O'na benzerler ve ilâhî tabiata hisedar olurlar ve O'nun nezdinde ebediyen hükümdar olurlar. Sonsuz ferah bir hayata kavuşurken, günahkârlar ise cehenneme sürülecektir.⁶⁹ Netice olarak kutsal metinlerde geçen bu ve benzer ifadeler, Hıristiyan inancında öldükten sonra yeniden dirilme yani ahiret inancının var olduğunu göstermektedir.⁷⁰

c. Ateizm'de Ölüm

Ateizm terimi, öncelikle felsefî bir kavram olup, Tanrı inancı karşısında aksülamelci bir düşünceyi dile getiren dünya görüşünün ismidir. Tarihte çok yaygın olmasa da eski dönemlerden itibaren, günümüze kadar var olan ve bazı filozoflarca da dile getirilen önemli bir problemdir. Geçen yüzyılın ilk yarısında tarihte hiçbir zaman olmadığı derece yaygınlaşan ve kendine taraftar bulan bir düşünce akımıdır.⁷¹

İnancın fitrî olduğunu belirten bazı düşünürler, ateistlerin mutlu ve sağlıklı günlerinde Tanrı'yı yalanladıklarını, sıkıntılı ve acı günlerinde ise Tanrı'nın gücünü itiraf ettiklerini belirtmişlerdir. Ateistler, bu düşünürlerce, Tanrı'nın varlığına kasten karşı çıkan, kör ve sağır kimseler olarak tanımlanmıştır. Onlara göre doğadaki en küçük canlının varlığı dahi inançsızların tezlerini çürütmeye yeterlidir.⁷²

Bir ateist, Tanrı'yı reddettiği zaman, doğal olarak, peygamberleri ve ahiret hayatını da reddetmiş olmaktadır. Dolayısıyla birine inanarak diğerlerine inanmazlık etmesi ihtimal dahilinde değildir. Ateistler için bir kişinin, elçilik (peygamberlik)

⁶⁵ Matta, 5, 8.

⁶⁶ Petrus, 5, 4.

⁶⁷ Vahiy, 14, 13.

⁶⁸ Vahiy, 19, 7, 9.

⁶⁹ Bkz. Yuhanna, 3, 2; Matta, 19, 28.

⁷⁰ Ayrıca bkz. Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, İzmir, 1996, s. 216-220; Aydın, Mehmet, "Hıristiyanlık" *md.*, *DİA*, 17, 348

⁷¹ Topaloğlu, Aydın, *Ateizm ve Eleştirisi*, Ankara, 2002, s. 1.

⁷² David Berman, *A History of Atheism in Britain*, London, 1998, s. 2. naklen Topaloğlu, a.g.e., s. 42.

iddiasında bulunması, Tanrı'dan melek vasıtasıyla mesaj getirmesi ve ölümden sonraki yaşamdan bahsetmesi kabul edilemez bir durumdur. Ahiret hayatının varlığını kabul etmeyen ateistler, öldükten sonra tekrar dirilmeye, dünyada yapılan işlerin hesabının verilmesine ve orada bir yaşamın olduğuna da karşı çıkmışlardır. Ahiret hayatıyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de anlatılan haberleri de reddeden ateistler, müminlerin, bu durumlara yönelik inançlarını, beklentilerini ve hareketlerini de kabul etmemişlerdir.⁷³

İnsanlığı, sadece biyolojik bir canlı varlık olarak kabul eden Darwin gibi bazı ateistler, evreni ve evrende olan biteni yorumlamakta çok zorlanmışlardır. Mesela bu düşüncede olanlar, “Bütün bu varlıklar niçin vardır? Her şey tesadüf müdür? Niçin doğar, büyür, yaşlanır ve ölürüz? Niçin erdemli olmaya çalışırız? Niçin birbirimizin acısını ve sıkıntısını paylaşıyoruz?” gibi soruları cevapsız bırakmışlardır. Ayrıca ölüm, hastalık gibi insanların maruz kaldığı sıkıntılar ile yaratıcı arasındaki bağı iyi kavrayamayan bazı ateistler, “Evren, pek çok olumsuz durumları içermektedir. Çevremizde dağınıklık ve kaos mevcut olup, sayısız kötülükler yaşanmaktadır. Dolayısıyla, kötülükler ile dini görüşler arasında çelişkiler yaşanmaktadır.” diyerek yaşanan olumsuzlar karşısında sürekli olarak dini ve Tanrı'yı suçlamışlardır. Aynı zamanda ateistler, yaşanan bu kötülükleri, Tanrı'nın var olmadığını ispatlamak için de kullanmışlardır.

Genelde hayatı sıkıntı ile geçen kişilerin ileri sürdüğü bu itiraz, bazı dönemlerde çok etkili olmuş ve birçok insanın zihnini meşgul etmiştir. Ancak şu bilinmektedir ki, meydana gelen kötü olaylar, ateist olsun veya olmasın, hemen hemen herkesin muhterip olduğu bir durumdur. Âlemde, gerek doğal olaylar açısından ve gerekse insanlar arasındaki ilişkilerde bazen düzen bozulmakta ve arzu edilmeyen acı olaylar yaşanmaktadır. Kötülük olarak nitelendirilen bu olayların bir kısmı, tabiatla ilgili olup bizim dışımızda geliştiği halde, bir kısım acı ve sıkıntuların kaynağı ise bizzat insan ve onun sorumsuzluklarıdır. Ateistler karşılaştıkları bu gibi olumsuzluklara bir anlam veremeyince kolay yönetme başvurup, bütün olup bitenlerden Tanrı'yı sorumlu tutmuşlar ama bu arada kendi sorumluluklarını göz ardı etmişlerdir. Nitekim insan bazen hata yapmakta ve bir takım olumsuz olaylara neden olmaktadır. Dolayısıyla

⁷³ Topaloğlu, a.g.e., s. 48-51.

Tanrı'nın insanlara zulmettiği ve kasten onların başına kötülükler verdiği inancı yanlıştır. Çünkü İslamiyet'e göre yaratıcı, öç almayı bekleyen ve insanların acı çekmesinden zevk alan bir varlık değildir.⁷⁴

Modern dönemde başta S. Freud olmak üzere bazı ruh bilimciler, insanın psikolojik yapısından hareketle Tanrı inancını çürütmeye çalışmışlardır. Ateistler, Tanrı inancını insanların mutluluğu ile izah etmişler ve inancın insanları avuttuğu iddiasında bulunmuşlardır. Buna bağlı olarak da Tanrı inancını, insanların mutlu günlerinde unutacakları, dertli günlerinde ise birtakım gösterişsel törenlerine alet edecekleri bir olgu olarak nitelendirmişlerdir.

Ancak insanlar, ateistlerin iddia ettikleri gibi sadece mutlu olmak için Tanrı'ya inanıyor değildir. Çünkü Tanrıya sadece psikolojik açıdan mutlu olmak için inanılmaz. Fakat Tanrı inancı olan kişilerin ruh yapılarının diğerlerine göre daha sağlıklı ve istikrarlı olduğu bir gerçektir. Bu kişiler, ölüm, hastalık gibi olaylar karşısında psikolojik dirençleri güçlü olduğu için yıkılmamaktadırlar. Bu inanç, yaşamın sevinçli ve kederli bütün dönemlerinde insanı ayakta tutmakta ve insanın dengesini kaybetmesine engel olmaktadır. Onun erdemli bir yaşam sürmesine zemin hazırlamakta, yaşlılık ve hastalık gibi dönmelerinde, ölüm korkusu karşısında ona destek çıkmaktadır. Dolayısıyla böyle bir inanç, kişinin bunalıma düşmesine, kendini yalnız hissetmesine, çılgınlık yapmasına, çevresiyle uyumsuzluğa düşmesine, yersiz korkulara kapılmasına ve ilkel saplantılara düşmesine engel olmaktadır.⁷⁵ Ne yazık ki, Tanrı ve ahiret inancından yoksun olan Ateistler, sayılan bu hususlardan mahrum kalmakta ve sonuçta da ölüm, hastalık gibi bir durumla karşılaştıklarında çaresizlik içerisinde isyana sürüklenmektedirler.

d- İslam'da Ölüm

İslamiyet'e göre ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıdır.⁷⁶ Ruh, bedenden sıyrılınca beden ölür ve mevtâ dünya ile ahiret arasındaki kabir hayatını yaşamaya başlar.⁷⁷ Bu

⁷⁴ Topaloğlu, a.g.e., s. 109-114.

⁷⁵ Topaloğlu, a.g.e., s. 147-151.

⁷⁶ En'am, 6/61; Ayrıca bkz.Gölcük, Şerafettin, *İslam Akaidi*, Konya, 1992, s. 204.

⁷⁷ Mü'minûn, 23/99, 100.

mekana âlimler, “âlem-i ervah” (ruhlar alemi) adını vermişlerdir.⁷⁸ Burada ölünün gördüğü azap veya mükâfat, onun hem bedenine hem de ruhuna yöneliktir.⁷⁹ Bundan anlaşılacağına göre İslamiyet’te ölümle birlikte yeni bir hayatın başladığı inancı mevcuttur. İslamiyetin bu konudaki görüşlerine, daha sonra geniş olarak yer verileceğinden, burada sadece ahiret inancının varlığı tespitinde bulunmak yeterli görülebilir.

Diğer taraftan Müslüman mutasavvıfların, ölüm hakkında bilinenden farklı bir takım bâtinî tanımları vardır. İslam tasavvufunda ölüm, bir halden başka bir hale geçmektir. Ölüm sadece bedenin ölümüdür.⁸⁰ Ruhun ölümü diye bir şey yoktur. Ölüm, Allah Teâlâ’dan gelen ruhun tekrar O’na dönmesidir.⁸¹

Tasavvuf düşüncesinde ölüm, sevgili ile buluşma ve vuslat anıdır. Bu sebeple ölüm, korkulan değil belki de özlemlerle beklenen bir şeydir. İlâhî aşk ne kadar kuvvetli olursa, sevgili ile karşılaşma arzusu da o derecede şiddetli olur.⁸² Nitekim Şamlı Mekhûl, sekerât anında gülümsemeye başlar. Yanına gelen ziyaretçiler buna bir anlam veremeyince Şamlı Mekhûl, onların bu taaccüpleri karşısında “ Neden gülmeyeyim ki? Sakındığım ve çekindiğim (dünya, nefis ve şeytandan) ayrılma zamanı yaklaşmıştır. Bununla beraber ümidim ve emelim olan (sevgilimin) huzuruna hızla çıkmak üzereyim.”⁸³

Tasavvufta bahsi geçen ölüm tarifinin yanında bir de ölmeden önce nefsi öldürme anlayışı vardır ki; bu anlayış tasavvufta, odak nokta olarak kabul edilmiştir.⁸⁴ Burada nefsi öldürmekten maksat, kişide bulunan kibrin, gururun öldürülmesi ve nefsin hâkimiyet altına alınmasıdır. Mutasavvıflar “ölmeden önce ölme” anlayışını

⁷⁸ Sarıkcıoğlu, *a.g.e.*, s. 358.

⁷⁹ Gölcük, *İslam Akaidi*, s. 207.

⁸⁰ Akay, Hasan, *İslamî Terimler Sözlüğü*, 1991, s. 215.

⁸¹ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 68.

⁸² Demirci, Mehmet, *Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)*, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2000, 4, 13.

⁸³ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1981, s. 480.

⁸⁴ Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, s. 68.

benimsediklerinden olsa gerek, “Dünyada bir garip veya bir yolcu gibi ol.”⁸⁵ hadisi gereğince hareket ederler. Onların nazarında ölüm, nefsin heva ve hevesinin kökünü kazımadır. Nefsin canı, bu heva ve hevestir. Onu maddî hazlara ve bedenî hazlara yönelten heva ve hevesin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelmektedir. İslam tasavvufunda, ölmeden önce ölme anlayışı nefsin bu manada ölmesi anlamını ihtiva etmektedir. Nefs, süflî âleme çekilince, kalp ölür. Aynı nefis ulvî âleme yükseldiği anda ise kalp ve ruh hayat bulur. Mutasavvıflar bu manada nefsi öldürme adına büyük gayret gösterirler ve yapmış oldukları bu mücadeleye ise “*cihâd-ı ekber*” ismini verirler.⁸⁶

D. TASAVVUF EHLİNE GÖRE ÖLÜM

Tasavvufun, insanın tanımı, yaratılışı, Tanrı ve alemle ilişkisi ve bunun yanında varlık ve varlığın mahiyetine yönelik düşüncelerinde öncelikle izah etmek durumunda kaldığı husus, ölümdür.⁸⁷

Tasavvuf, varlık ve varlığın mertebelerini, *devr nazariyesi* ile açıklamaktadır. *Devr*, varlığın latîf olan Allah katından kesâfetle yoğunlaşması ve zûhura gelmesi ile başlayan, tekrar mânevî yükseliş ile Allah’a dönmesi şeklinde gerçekleşen oluşun adıdır. Allah’tan varlığa, zuhûra doğru geçiş nüzûl, varlık ve eşyadan tekrar Hakk’a yükseliş urûc adı ile anılır. Biri inişi, diğeri yükselişi temsil eden iki yarım dâire, tam bir dâireyi oluşturur. Bu yüzden varlığın bu tür yorum tarzına *devr* ya da *devriye* denmiştir. Yani her şeyin başı ve sonu Allah Teâlâ’dır. İnsanlar ve yaratıklar Allah Teâlâ’nın kendilerine tayin ettiği bir süre için görevlerini yerine getirmek üzere zuhûra gelirler ve ardından tekrar O’na dönerler. Bu sebeple tasavvufî düşüncede ölüm, yokluk ve bitiş değil, aksine ruhun beden hapisanesinden hürriyetine kavuşmasıdır. Nitekim

⁸⁵ Buharî, Rikak, 3.

⁸⁶ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1995, s. 364.

⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Demirci, Mehmet, *Mutasavvıflara Göre Ölüm*, İslamî Araştırmalar, 1/3 (Ocak-1987), s. 89-104.

Mevlânâ'nın, ölümü *şeb-i arûs*⁸⁸ (eğlence ve mutluluk günü) olarak nitelendirmesi bu düşüncenin bir yansımasıdır.⁸⁹

Aynı zamanda Mevlânâ *Divan*'ında bu hususta şöyle der: “Benim ölüm günüm Sevgili'ye kavuşma günümdür, eğlence ve mutluluk günümdür. O gün benim için çeşitli nimetleri yeme, şikâyetlerden kurtulma ve Allah'tan razı olma günümdür.”⁹⁰ Yine Mevlânâ, başka bir beyitte “Sen yaşıyorsun sanırsın. Aslında beden zindanında mahbussun. Zindandan kurtulur, beden kuyusundan çıkabilirsen, Yusuf gibi Mısır'a Sultan olursun.”⁹¹ diyerek ölümü, özgürlük ve yeniden başlayan bir hayatın giriş kapısı olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Hâdiseleri sadece zahiri boyutu ile değerlendiren insanlar nazarında ölüm, mutlak olarak korku ve ümitsizlik nedeni haline gelebilirken, olayın zahirinin yanında özüne nüfuz edebilen tasavvuf ehli nezdinde ölüm, sonsuzluğa ve nimetlere açılan bir kapı olarak görülebilmektedir. Mesela Mevlânâ, ölümün bu boyutunu, İbrahim (a.s.) gibi ulu'l-azm peygamberler ile Hz. Hamza gibi şehit sahabîlerden örnekler vererek anlatır: ‘Nerede bir Halil İbrahim ki, mağaradan çıkıp da yıldıza, aya, güneşe: “Bu benim Rabbim!” demişken, onların battığını görünce kendisine gelerek: “Ben batanları sevmem; nerede kâinatı yaratan Allah?” desin kâdir-i mutlak olanı bulsun.’⁹² Ya da Hz. Hamza gibi: ‘Ben genç iken, ölümü bu dünyaya veda etmek olarak görürdüm. Ama Hz. Muhammed Aleyhissalâtü vesselâmın hidayet nuru sayesinde dünya esaretinden kurtuldum. Ölümüne ve Rabbime gülerek gidiyorum.’ diyebilirdi.⁹³ şeklinde ifade etmiştir.

Yine Mevlânâ'ya göre, insanları, ölüm karşısında ümitsizliğe sevkeden husus, insanların dünyaya olan ilgileridir. Bu durumda insanlar, dünyaya, ebediymiş gibi, ne kadar dört elle sarılırsa, ölüm o kadar zorlaşır. Nitekim herkesin ölümü kendi rengindedir. Ölümü Yusuf gibi gören, canını fedaya hazırdır. Ama gözüne ölüm kurt

⁸⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr Seçmeler*, 1, 144.

⁸⁹ Yılmaz, H. Kamil, *Çağları Aşan Mevlânâ Çağrısı*, İstanbul, 2008, s. 145-146.

⁹⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr Seçmeler*, 1,144.

⁹¹ Can, Şefik, *Mesnevî Tercümesi*, 5, 141.

⁹² Mevlana, *Mesnevî*, 2, beyit, 3063.

⁹³ Mevlana, *Mesnevî*, 3, beyit, 3428-3430. Ayrıca bkz. Yılmaz, Hasan Kamil, *a.g.e.*, s.148.

gibi görünen, ölümle karşılaşınca sapıtır, yolunu şaşırır, hatta yoldan çıkar. Aslında ölümü ayna gibi görmek lazımdır. Nasıl ayna güzeli güzel, çirkini çirkin, beyazı beyaz, zenciye zenci gösterirse, ölüm aynası da insanlara gerçek kimlik ve kişiliklerini gösterir.⁹⁴

Böyle bir anlayışta fizikî ölüm, korkulacak bir şey değildir. Çünkü olgun insan hayatı boyunca seyahate hazırlanmaktadır. Bu durumda inananlar için ölüm, bir taşıt gibidir ve ebedî saadetin mekanına, gerçek vatana gitmek içindir. Derin buudlu böylesi bir bakış yapabilen nazarında, ölümün tabiatı bu olduğuna göre, korkunç bir şey gibi algılanmamalıdır ölüm; bilakis rahmet ve saadetin başlangıcı olarak görülmelidir. Yine bu konuyla alakalı olarak Mevlânâ “Allah’ın mevcudiyetine iki tane “ben” sığmaz. Hem sen, ben dersin, hem de O; ikilik ortadan kalksın diye, ya sen O’nun gözünde ölürsün, ya da O senin gözünde değerini yitirir. O’nun ne dışa yansıdığı şekliyle, ne de zihinde canlandırıldığı haliyle ölmesi söz konusudur; çünkü O ebedî bir hayatta daima diri olandır. O kadar rahmetlidir ki, mümkün olsa ikliğin kaybolması için, senin için ölürdü. O’nun ölmesi mümkün olmadığına göre, sen öl ki, O sende ortaya çıksın ve ikilik kaybolsun!”⁹⁵ diyerek, ölüme çok farklı boyutlarıyla bakabildiğini bariz olarak ortaya koymuştur.

Tasavvuf ehline göre her şey sevgili ile anlam kazanır. Bu sebepten mutasavvıfın fikriyatında, ölüm ve hayat vak’aları yorumlanırken, sevgili her daim göz önünde bulundurulur. Bu durumu Mevlânâ şu şekilde ifade eder: Bir sevgili âşığına, “Sen seyahate çıkmış, gurbette birçok şehirler görmüşsündür. Onlar içinde hangi şehir güzeldi?” deyince Âşık; “Sevgilinin bulunduğu şehir.” cevabını vermiştir. Devam eden beyitlerinde Mevlânâ, padişah yaygısını nereye yaydı ise orasının iğne gözü kadar dar bile olsa, geniş ova mesabesinde olduğunu, nerede ay gibi parlak yüzlü güzel Yusuf varsa, kuyunun dibi bile olsa cennet sayılacağını söylemektedir. Çünkü kul Rabbi’ne âşıktır, O’nunla olduktan sonra her şey âsûdedir, O’na sevdalı olanlar için, O’nun lutfu da kahrı da hoştur. O’nun cemâline duyulan iştihak aşığına doyumsuz bir zevk

⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3, beyit, 3437-3438, Ayrıca bkz. Yılmaz, Hasan Kamil, *a.g.e.*, s.147-148.

⁹⁵ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Mânevî*, haz. R.A. Nicholson, İntişârât-ı Behzâd, Tahran, 1375, 3, beyit 4435-4460 naklen Özköse, Kadir, *Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat*, Tasavvuf, Ocak-Haziran, 2005/14, s. 242.

vermektedir, gözünü ve gönülünü bürümektedir. O'ndan ayrı kalmak hicran, O'nun rahmetinden uzak düşmek hüsrandır.⁹⁶

Mutassavfın nazarında, her doğum, aslında bir ölümdür; her ölüm ise bir doğumdur.⁹⁷ Doğumu ölüm, ölümü, doğum olarak algılayan bu muhayyile, ölümü de hayat uykusundan uyanmak⁹⁸ olarak tanımlar. Şu halde hayat bir uykudur ve aynı zamanda yorumlanması gereken bir rüyadır. Dolayısıyla, insan uyuyan bir varlık; hayat ise, uykudur. Uyuyan varlığın yapıp ettikleri, ölümle sonuçlanan bir rüyadan ibarettir. Bu süreç içerisinde insanın eline verilen yegâne sermaye ise ömür diye isimlendirilir. Ömür ise Mevlânâ'nın ifadesiyle, “Bazen dağlara tırmanarak, bazen denizleri geçerek ve bazen de ovaları aşarak bu toprak aleminden geçip gitmeye”⁹⁹ mahkum olan şeydir. Tasavvufî düşüncede ömür hakkında endişelenmenin kaynağı ise varlığın hakikatine vakıf olamamaktan, anlayışın kıtlığından ve düşüncelerin noksanlığından kaynaklanan bir vehimdir.¹⁰⁰

Tasavvuf düşüncesinde ölüm, sevgili ile karşılaşma ve vuslat anıdır. O bakımdan korkulan değil belki, arzu edilen bir şeydir. İlahi aşk ne kadar şiddetli olursa, karşılaşma arzusu da o kadar şiddetli olacaktır. Nitekim bu hususta Kur'an-ı Kerim'de, “Kim Allah ile karşılaşmayı ümid ediyorsa, bilin ki Allah'ın belirttiği vakit gelecektir.”¹⁰¹ buyurulmaktadır. Ölümün, hayat bulma ile eş görüldüğü düşüncesi en yaygın olarak sufilerin “aşk” konusunu işlemeleri sırasında kendini gösterir. Allah aşkı tasavvuf inanışının odak noktası olduğuna göre, hangi türü olursa olsun ölüm, kavuşmanın yegâne vasıtasıdır. Ölümü “vuslat gecesi” sayan Mevlânâ bu hususta “Canı sen aldıktan sonra ölmek şekere benzer. Seninle olduktan sonra ölüm, tatlı candan daha tatlıdır.”¹⁰² diyerek ilahi aşkın ölüm düşüncesini nasıl şekillendirdiğini açıkça ifade etmiştir. İlahi

⁹⁶ Özköse, Kadir, *a.g.e.*, s. 248.

⁹⁷ Bkz. Can, Şefik, *a.g.e.*, 1, 62; 2, 236.

⁹⁸ Kehf, 18/18.

⁹⁹ Can, Şefik, *a.g.e.*, 1, 62.

¹⁰⁰ Kemikli, Bilal, *Sufl Aşk ve Ölüm*, İstanbul, 2008, s. 54-55.

¹⁰¹ Ankebut, 29/15

¹⁰² Bkz. Gölpinarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul, 1959, s. 134; Yakıt, İsmail, *Batu Düşüncesi ve Mevlânâ*, İstanbul, 1997, s. 107.

aşk konularına şiirlerinde sıklıkla yer veren Yunus Emre ise konumuzla ilgili olarak bazı beyitlerinde şöyle der:

Ko ölmek endişesin âşık ölmez bâkîdir

Ölmek senin nen ola çün canın ilâhidir

Yunus Emre, bir diğer beyitinde kendi şahsında çevresini ikaz eder; çünkü ona göre iradî ölümle ölmeyenin aşkın diriltici sırrından nasibi olmayacaktır:

Âşıklara yoldaş olup sâdıklara yâr olmadın

Ölmezden öndin ölmedin aşk neylasin senin ile

Yine Yunus Emre, Hakk aşığının ölümsüzlüğü tadacağını şöyle ifade eder:

Ben aşksızın olmazam aşk olıcak ben ölmezem

Aşktır hayatın hâsılı aşktan gayrısı bilmezem

Yunus'a göre, ölümü tadacak olan, insanın bedenî yani hayvanî tarafıdır veya o seviyenin üstüne çıkamayanlarıdır:

Âşık öldü deyu sala verirler

Ölen hayvandürür âşıklar ölmez

Yunus Emre, başka bir beyitinde ise masivayı terk edenlerin, manevi yönünü geliştirenlerin, bir başka deyişle diri iken mecâzen ölmesini bilenlerin, ebedi hayatta gerçek dirliğe ulaşacaklarını şu beyitleriyle ifade eder:

Hey Yunus Emre ölünce var yürü doğru yolunca

Dünyasını terk edenler yarın hazrette ölmeye

Mânâ eri bu yolda melul olası değil

Mânâ duyan gönüller hergiz ölesi değil

**

Kişi Hakk'ı bilmek gerek Hakk haberin almak gerek

Zindeyiken ölmek gerek varıp anda ölmez ola

**

Al gider benden benliği doldur içime şenliği

Bundayken öldür beni varıp anda ölmeyeyim

Yunus Emre'ye göre bu inanca sahip insan ölmeden evvel öldüğüne göre, daha doğrusu ölümlle birlikte yok olmayan bir hayatı seçtiğine göre, o ebedidir. Bu duygularını ise Yunus, şu beyitiyle ifade eder:

Ölümden ne korkarsın korkma ebedî varsın

Çünkü işe yararsın bu söz fâsid dâvadır.¹⁰³

Netice olarak diyebiliriz ki, sūfî, ne ölümperesttir, ne de ölüme düşmandır; ancak o, her canlının ölümü tadacağıının farkındadır. Herkes bu gerçeği bilmekle beraber, günlük endişe ve çabalar ölüm gerçeğini zihnen ötelememize sebep olmaktadır. Oysa hayatın telkin ettiği bu uykuya (gaflet) karşı uyanık kalmaya çalışan sūfî, günlük yaşayışı esnasında *rabîta-i mevt* ile ölümü gündemine almakta, böylece zihnî ve kalbî dinamizmini diri tutarak gelmesi mutlak olan ölümü her daim hazır halde beklemektedir.¹⁰⁴

¹⁰³ Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Ankara, 1991, s. 61. Ayrıca yorumlar için bkz. Demirci, Mehmet, *Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)*, Tasavvuf, Eylül- 2004/4. s. 13-14.

¹⁰⁴ Kemikli, *a.g.e.*, s. 59-60.

BİRİNCİ BÖLÜM:
ÖLÜM KAVRAMININ İSLAM'IN ANA KAYNAKLARINDAKİ
YERİ

A- KUR'AN'I KERİMDE ÖLÜM

1- Kur'an-ı Kerim'de Ölüm Hâdisesi

Kur'an-ı Kerim'de zikredildiği üzere “ölüm” ve “hayat”, inananların dünyada nasıl bir davranış ortaya koyacaklarının belirlenmesi amacıyla Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır.¹⁰⁵ Buna mukabil Allah Teâlâ, “Bir de dâimâ diri olup hiçbir zaman ölmeyen Allah Teâlâ'ya tevekkül et.”¹⁰⁶ beyanı ile ölümsüzlüğün sadece kendisine has bir özellik olduğunu ifade etmiştir. Bu iki ayetten hareketle, ölüm vak'ası hakkında söyleyebileceğimiz en temel hususlardan birisi, ölümün Allah Teâlâ tarafından yaratılan bir mahluk olduğudur.

Her an “hayy”¹⁰⁷ (diri) olan Allah Teâlâ dışında, bütün mahlûkat ölümlüdür. “ Her nefis ölümü tadacaktır.”¹⁰⁸ ayetinde belirtildiği üzere ölümden kaçmak mümkün değildir.¹⁰⁹ Allah Teâlâ, başka bir ayette ise bu gerçeği “...Eğer doğru sözlü iseniz ölümü kendinizden savın.”¹¹⁰ beyanı ile ortaya koymuştur. Çünkü Münafıklar, Uhud Savaşı'na katılıp orada ölen Müslümanlar için, “Eğer bizi dinlemiş olsalardı ölmezlerdi.”¹¹¹ diyerek inanan insanları hüznün ve ümitsizliğe sürüklemek istiyorlardı. Allah Teâlâ ise münafıkların bu sözlerinin bir temenni ve boş kuruntudan öteye

¹⁰⁵ Mülk, 67/2.

¹⁰⁶ Furkan, 25/58.

¹⁰⁷ Bakara, 2/255.

¹⁰⁸ Âl-i İmran, 3/168; Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/53.

¹⁰⁹ Cuma, 62/8; Ahzab, 33/16; Mü'minûn, 23/15.

¹¹⁰ Âl-i İmran, 3/168.

¹¹¹ Âl-i İmran, 3/168.

gidemeyeceğini “Öyle ise kendinizden ölümü savın.”¹¹² fermanı ile ortaya koymuştur. Bu ayetler ışığında ölümün mahiyeti hakkında belirtebileceğimiz diğer bir husus, ölümün kaçınılmaz bir son olduğu ve onu ertelemeye hiçbir kimsenin gücünün yetmeyeceğidir.

Allah Teâlâ, Lokman Suresi’nde hiçbir kimsenin nerede öleceğini bilemeyeceğini ve bu bilginin de yalnız kendi katında olduğunu ifade etmiştir.¹¹³ Yine başka bir ayette, ölümün ancak Allah Teâlâ’nın izni ve bilgisi dâhilinde vukû bulacağı beyan edilerek bu konuda insanın acizliği vurgulanmıştır.¹¹⁴ Dolayısıyla herkes, Allah Teâlâ’nın takdiriyle ve yine Allah Teâlâ’nın kendileri için belirlemiş olduğu süreyi doldurduktan sonra ölümle karşılaşacaktır.¹¹⁵ Ayetlerde beyan edilen bilgilerden hareketle, ölümün bir hakikatinin de insanların nerede ve ne zaman öleceğini sadece Allah Teâlâ’nın bileceği ve O’nun ilmi ve izni dışında hiçbir kimsenin ölmeyeceği şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

Kur’an-ı Kerim’de beyan edildiğine göre, insana son anında ölüm sarhoşluğu gelir.¹¹⁶ Bu nedenle Rasûl-i Ekrem Aleyhisselatü vesselâm, ölüm sancularından ve ölümün şiddetinden Allah Teâlâ’ya sığınmıştır.¹¹⁷ Bir insanın eceli geldiğinde, ölüm meleği insanın canını alır¹¹⁸ ve bu görevini de ancak Allah Teâlâ’nın emri doğrultusunda yerine getirir. Ecel geldiği zaman insan, uykuda bile olsa ölüm asla ertelenmez. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Allah Teâlâ, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında (bilinç kaybına uğratar). Ölümüne hükmettiklerinin canlarını alır, diğer canları da belli bir süreye kadar bedenlerine salıverir.”¹¹⁹ buyurularak Allah Teâlâ’nın, kullarını geceleyin uykularında (kendilerinden geçirmek suretiyle)

¹¹² Âl-i İmran, 3/168.

¹¹³ Lokman, 31/34.

¹¹⁴ Âl-i İmran, 3/144.

¹¹⁵ En’am, 6/2.

¹¹⁶ Kâf, 50/19.

¹¹⁷ İbn Mâce, Cenâiz 64.

¹¹⁸ En’am, 6761; Secde, 32/11.

¹¹⁹ Zümer, 39/42.

öldürdüğünü haber veriyor ki, bu, küçük ölümdür.¹²⁰ Allah Teâlâ'nın, eceli gelen kimsenin canını uykuda olsa bile almasından hareketle Kur'an'da zikri geçen ölüm kavramının bir hususiyetinin de ertelenmeden tam zamanında gelen bir son olduğu söylenebilir.

İnsanlar, sevdiklerini kaybetme neticesinde Allah Teâlâ'ya isyana meyletmemelidirler. Çünkü bu bütün yaratılmışlara gelecek olan bir sondur.¹²¹ Nitekim Allah Teâlâ, "...Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecek."¹²² beyanı ile insanların ölüm hakikatini teslimiyetle karşılamaları gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'e göre ölümden sonra dirilme ve Allah Teâlâ'nın huzurunda toplanma mutlaka gerçekleşecektir. Yine öldükten sonra yeniden bir dirilişin gerçekleşeceği hakikati ölümün mahiyeti açısından söylenebilecek önemli bir husustur.¹²³

2- Kuran-ı Kerim'de Ölüm Anlamı İfade Eden Kelimeler

a- Mevt الموت

Mevt, insan ruhu için yeryüzündeki sürenin dolması ve ruhun bedenden sıyrılmasıdır. Bir kimsenin uykuya dalması anlamında da kullanılan mevt kelimesi,¹²⁴ Kur'an-ı Kerim'de 162 defa zikredilmiştir.¹²⁵ Cenâb-ı Hak, bazı ayetlerde "mevt" kelimesi ile ölüm anlamını murâd ettiği gibi¹²⁶ bir kısım ayetlerde ise "mevt" kelimesi ile uyku¹²⁷ manasını kastetmiştir.¹²⁸

¹²⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), İstanbul, 1985, 6, 2671.

¹²¹ Âl-i İmran, 3/185.

¹²² Zümer, 39/30.

¹²³ Bkz. Koç, Nagihan, *a.g.e.*, s. 16-18.

¹²⁴ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 479; Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 1986, s. 262.

¹²⁵ Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazil-Kur'ani'l-Kerim*, "mvt" md., Beyrut, ts.

¹²⁶ Bakara, 2/154; Âl-i İmran, 3/185.

¹²⁷ Zümer, 39/42.

¹²⁸ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 479.

Allah Teâlâ, kalplerinin mühürlenmesi neticesinde artık peygamberlerin çağrılarına uyacak durumda olmayan kimseler için de “mevt” kelimesini kullanmıştır. Nitekim “ Ey Peygamber! Sen ölümlere (mevtâ) duyuramazsın.”¹²⁹ ayetinde mevt kelimesinin bahsi geçen manayı ihtiva ettiği görülmektedir.

b- Vefat الوفاة

Vefât kelimesi, esas itibariyle bir işi veya sayılı bir şeyi tam yapmak ve ikmal etmek anlamındadır. Nitekim bir sözü tam olarak yerine getirmeye de vefâ denir.¹³⁰ Bu kelimedenden türeyen “teveffâ” kelimesi ise ilk dönemlerde, birinden bir mal veya herhangi bir şeyi geride hiçbir şey bırakmaksızın tümüyle almak anlamında kullanılmasına rağmen, sonraları can almak, ruhu kabzetme anlamlarında kullanımı yaygınlık kazanmıştır.¹³¹ Kur’an-ı Kerim’de türevleri ile birlikte 66 defa kullanılan “teveffâ” kelimesi, 26 yerde ölüm anlamında kullanılmıştır.¹³²

Cenâb-ı Hak, “Allah Teâlâ, vefat eden insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerin ruhlarını ise uykularında alır.”¹³³ ayetinde vefat kelimesini uyku anlamında da kullanılmıştır. Demekki ölümle uyku bir bakıma aynıdır; çünkü uykuda nefis –nefs ruh anlamındadır- bedenden kısmen kopar, zamanları ve mekanları aşar; ölümden ise ruh bedenden tamamen ayrılır. Bu sebeple uyku ölümün yarısı olarak değerlendirilmektedir. Görüldüğü üzere “vefat” kelime olarak, bir şeyin süresine erdirmek, vakti gelince sözünü yerini getirmek, bütünüyle îfâ etmek gibi manaları ihtiva ettiği için, bu kelime Kur’an’da insan ruhu için sürenin dolması ve bedenden ayrılmasını ifade eden “ölüm” kelimesi mukabilinde kullanılmıştır.¹³⁴

¹²⁹ Rum, 30/52.

¹³⁰ İbn Fâris, Ahmed, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa* (tah. Abdü’s-selam Muhammed Harun), Beyrut ts. 6, 129.

¹³¹ el-Feyrûzâbâdî, Mecdu’d-dîn Muhammed b. Ya’kûb, *Besâir-u Zevi’t-Temyîz fi Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, (tah. Abdü’l-halîm et-Tahâvî), Beyrut ts, 5, 244; Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul, 1305 h., 4, 1220-1221; Ebu’l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât Mu’cem fi Mustalahât ve’l-Furûki’l-Luğaviyye*, 1993, 313.

¹³² Abdülbâkî, a.g.e., “v-f-y” md.

¹³³ Zümer, 39/42.

¹³⁴ Ünal Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, s. 261-262.

c- Ecel الاجل

“Ecel” kelimesi, Arapçada “e-c-l” kökünden mastar olup; sülâsî kalıbında “gecikmek”, rübâî kalıbında ise “geciktirmek” anlamına gelir. Kelime anlamı itibariyle, “vakit, vade, belirli bir süre, müddet, ömrün sonu, canlıların ölümü için belirlenmiş an” anlamlarını ihtiva etmektedir.¹³⁵

Ecel kelimesi, ıstılah olarak ise “Allah Teâlâ tarafından her canlı için takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti” anlamına gelir.¹³⁶ Ayrıca bu kelime, “Bir şey için belirlenmiş zaman dilimi” anlamından hareketle iddet süresi ve borcun vadesi için için de kullanılır.¹³⁷ Ecel kelimesi, müştakları ile birlikte Kur’an’ın 52 yerinde geçmektedir. Bu kelimenin Kur’an’da daha çok sözlük manasına uygun olarak “süre, müddet” anlamında kullanılmıştır.¹³⁸

Ecel kelimesi ile bazı ayetlerde ay, güneş ve diğer gezegenlerin düzenli hareketlerinin süresinin belirlenmiş olduğu ifade edilirken;¹³⁹ bir kısmında ise göklerin ve yine ikisi arasındakilerin tâbi olduğu kozmik düzenin bozulacağı bir vaktin bulunduğu anlatılır.¹⁴⁰ Yine “ecl” ile ilgili ayetlerde Allah Teâlâ’nın, her insan için bir yaşama süresi ve ölüm vakti belirlediği ifade edilmiş,¹⁴¹ kendilerine uzun ömür verilenlerin de ömrü kısaltılanların da mutlak bir kitapta yazılı olduğu bildirilmiştir.¹⁴² İlahî buyruklara uyanların, tayin edilmiş ölüm vaktine kadar güzel bir şekilde yaşatılacakları müjdelenirken,¹⁴³ zalimlerin ise ecelleri gelinceye kadar cezalandırılmayacakları, ancak zamanı gelince bir an bile erteleme yapılmayacağı

¹³⁵ İbn Manzur, Ebû'l-Fadl, *Lisanu'l-Arab*, 1, 79; Fîruzâbâdi, *el-Kâmusu'l-Muhit*, Beyrut, 1995, s. 864; Haçerlioğlu, Orhan, “*Dünya İnançları Sözlüğü*”, “Ecel” md., İstanbul, 2000, s. 127.

¹³⁶ Cihat Tunç, “Ecel” md., *DİA*, 10, 380; Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, İstanbul, 1997, s. 194.

¹³⁷ El-İsfehânî, a.g.e., s. 11-12.

¹³⁸ Abdülbâkî, a.g.e., “e-c-l” md.; Yazıcıoğlu, M. Sait, *İslam Dini Esasları*, Eskişehir, 1998, s. 51.

¹³⁹ Ra’d, 13/2; Rum, 30/8; Lokman, 31/29.

¹⁴⁰ En’am, 6/2, 128; İbrahim, 14/10; Ankebut, 29/5, 53.

¹⁴¹ En’am, 6/2, 60.

¹⁴² Fâtır, 35/11.

¹⁴³ Hûd, 11/3.

belirtilmiştir.¹⁴⁴ Bazı insanların hayatlarının ihtiyarlamadan önce sona erdiği, bazı kimselerin ise belirlenen süreye kadar yaşatıldığı anlatılmış,¹⁴⁵ ayrıca fertler gibi toplumların da ecelleri bulunduğu ve yıkılış zamanı gelince bunun ne ileri ne de geri alınmayacağı da haber verilmiştir.¹⁴⁶

d- Katl القتل

“*Katl*” (k-t-l) kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de türemiş halleri ile beraber 168 ayrı yerde geçmektedir.¹⁴⁷ Bu yerlerde katl kelimesi, “*ruhun cesetten ayrılması, beddua, bir kimsenin başka birini öldürmesi*” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca katl kelimesinin mevt kavramı ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Hayata birinin müdahalesi ile son veriliyorsa buna “*katl*” denir. Şayet hayat tabî bir biçimde ruhun bedenden ayrılmasıyla son buluyorsa buna da “*mevt*” adı verilir.¹⁴⁹

Kur’an-ı Kerim’de “Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse (kutile) gerisin geri mi döneceksiniz?...”¹⁵⁰ ayeti ile bir kimsenin diğerini öldürmesi kastedilirken; “O kahrolasica (kutile) koyu yalancılar”¹⁵¹ ayetinde ise “katl” kelimesi “beddua” anlamı ihtiva etmiştir.

¹⁴⁴ Nahl, 16761; Ankebut, 29/53.

¹⁴⁵ Ğafir, 40/67.

¹⁴⁶ Â’raf, 7/34; Yunus, 10/49; Hicr, 15/5.

¹⁴⁷ Abdülbâkî, *a.g.e.*, “*k-t-l*” *md.*

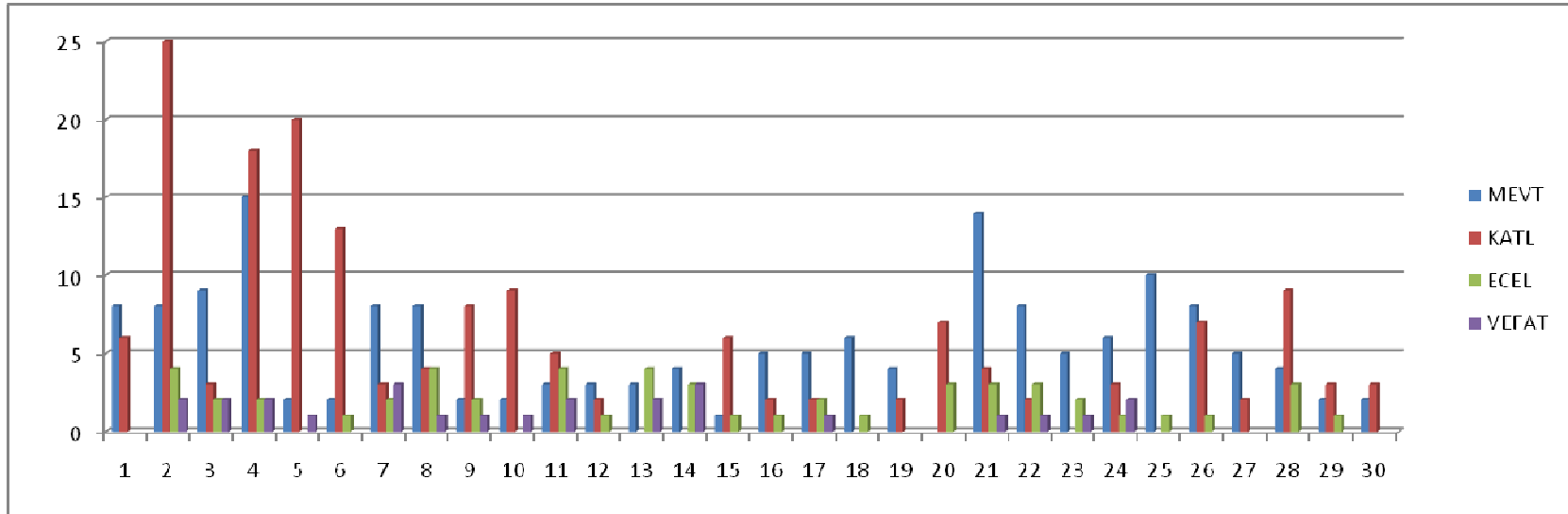
¹⁴⁸ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 394.

¹⁴⁹ el-Halebî, *a.g.e.*, 3, 320

¹⁵⁰ Âl-i İmran, 3/144.

¹⁵¹ Zâriyat, 67/10.

CÜZ:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
MEVT	8	8	9	15	2	2	8	8	2	2	3	3	3	4	1	5	5	6	4		14	8	5	6	10	8	5	4	2	2
KATL	6	25	3	18	20	13	3	4	8	9	5	2			6	2	2		2	7	4	2		3		7	2	9	3	3
ECEL		4	2	2		1	2	4	2		4	1	4	3	1	1	2	1		3	3	3	2	1	1	1				
VEFAT		2	2	2	1		3	1	1	1	2		2	3			1				1	1	1	2						
GENEL	14	39	16	37	23	16	16	17	13	12	14	6	9	10	8	8	10	7	6	10	22	14	8	12	11	16	7	16	6	5

e- Ölüm Anlamına Gelen Diğer Kelimeler

Kelime anlamı olarak, “geçici olmak, yok olmak” gibi manalar ihtiva eden¹⁵² “fenâ” الفناء sözcüğü, Kur’an-ı Kerim’de, “var olmak, sürekli olmak” anlamı taşıyan bekâ sözcüğü ile birlikte kullanılır.

“Fenâ” sözcüğü, Kur’an-ı Kerim’de bir yerde geçmektedir. O da “ küllü men aleyhâ fân ve yebka vechü Rabbike zü’l-celâli ve’l-ikrâm”¹⁵³ ayetinde kullanılan “fân” kelimesidir.

“Ayırmak, bölmek” anlamına gelen “Firâk” الفراق kelimesi¹⁵⁴ Kur’an-ı Kerim’de “feraka” fiilinin müştaklarıyla beraber yetmiş iki yerde kullanılmıştır.¹⁵⁵ Firâk kelimesi bir ayette bu dünyadan ayrılışı (ölümü) ifade eder ki o da Kıyâmet Suresi’nde “ kendisi de bilir ki bu (el-firâk) ayrılma vaktidir.”¹⁵⁶ şeklinde geçmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de ölüm anlamı ihtiva eden diğer bir kelime ise “Helâk” الهلاك sözcüğüdür. “Ölmek, yok olmak, ortadan kalkmak, öldürmek ve yok etmek” gibi anlamlara gelen¹⁵⁷ bu kelime, müştakları ile beraber Kur’an’da 68 ayrı yerde kullanılmıştır.

Nisâ Suresi’nde “Senden fetva soruyorlar. De ki: Allah Teâlâ, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmünü şöyle açıklıyor. Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür (heleke) de onun bir kız kardeşi bulunursa bıraktığının yarısı onundur.”¹⁵⁸ şeklinde ifade edilen ayette “heleke” sözcüğü ölüm anlamında kullanılmıştır. Yine “ Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız bizi ancak zaman

¹⁵² el-Mu’cemu’l-Vasıt, (Kurul: İbrahim Mustafa, Hamid Abdülkadir, Ahmed Hasan Zeyyad, Muhammed Ali Neccar), Tahran, 1386 h., s. 704.

¹⁵³ Rahman, 55/26.

¹⁵⁴ el-İsfehânî, a.g.e., 569.

¹⁵⁵ Abdülbâkî, a.g.e., “f-r-k” md.

¹⁵⁶ Kıyâmet, 75/28.

¹⁵⁷ el-İsfehânî, a.g.e., s. 522.

¹⁵⁸ Nisâ, 4/76.

helak eder... (ve mâ yühlikünâ ille'd-dehr)"¹⁵⁹ ayetinde de “*helâk*” kelimesi ölüm anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁰ Ayrıca “Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti; ama siz onun getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz. Nihayet o vefat edince (heleke) 'Artık Allah Teâlâ ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz...”¹⁶¹ ayetinde de *helâk* kelimesi ölüm anlamında kullanılmıştır.¹⁶²

Kur'an-ı Kerim'de “*Hamede- yahmudu- humûd*” الخمود kalıbında kullanılan “*Hamede*” fiili, “*sönmek, (ateş) azalmak, hafiflemek, sakinleşmek*” gibi anlamları ihtiva etmektedir.¹⁶³ Bu kelime, Kur'an'ın iki yerinde “*hâmidûn ve hâmidîn*” şeklinde kullanılır.¹⁶⁴ Her iki yerde de kelime, ölüm anlamında kullanılmıştır. Bu ayetlerin birincisinde Allah Teâlâ, “Ondan sonra onun kavmi üzerine gökten bir ordu indirmedik, indirmeyiz de. (Cezaları) korkunç bir sestten ibaretti; sönüp gidiverdiler (*hâmidûn*).”¹⁶⁵ buyururken; diğer bir ayette “Biz kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe (*hâmidîn*) çevirinceye kadar bu yakınmaları sürüp gider.”¹⁶⁶ buyurmuştur. Kelimenin bu iki ayetteki kullanımlarından anlıyoruz ki; bu kavimlerin hareketleri sükûn bulmuştur yani ölmüşlerdir.¹⁶⁷

“*Hamede- yehmüdü- hüimûd*” الهمود kalıbı ile kullanılan “*Hamede*” fiili ise, “*sakinleşmek, dinmek, giderek sönmek*” gibi manalar taşımaktadır.¹⁶⁸ Bu fiil, Kur'an-ı Kerim'de ismi fail kalıbında “*hâmideten*” şeklinde kullanılır.¹⁶⁹

¹⁵⁹ Câsiye, 45/24.

¹⁶⁰ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 522.

¹⁶¹ Mü'min, 40/34.

¹⁶² el-Halebî, *a.g.e.*, 4, 295.

¹⁶³ el-Halebî, *a.g.e.*, 1, 614.

¹⁶⁴ Abdülbâkî, *a.g.e.*, “*h-m-d*” *md.*

¹⁶⁵ Yasin, 36/28-29.

¹⁶⁶ Enbiya, 21/11-1.5

¹⁶⁷ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 226-227; el-Halebî, *a.g.e.*, 1, 614.

¹⁶⁸ el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 794; el-Halebî, *a.g.e.*, 4, 299-300.

¹⁶⁹ Abdülbâkî, *a.g.e.*, “*h-m-d*” *md.*

Ayet-i Kerime’de Allah Teâlâ, öldükten sonra tekrar dirilme hususunda yeryüzünü temsil getirerek şöyle buyurur, “... Öte yandan yeryüzünü kupkuru (hâmideten) ve cansız görürsünüz; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabırır ve her cinsten nefis bitkiler çıkarır.”¹⁷⁰ Burada yeryüzünün kupkuru olmasıyla, yeryüzünün fonksiyonunu kaybetmesi, ölü bir hale gelmesi kastedilir ki bu da Kur’an’da “hâmide” kavramıyla ifade edilmiştir.¹⁷¹

Kur’an-ı Kerim’de “ölüm” manasında kullanılan diğer bir kelime ise lügatlerde “kesmek, koparmak” gibi manalar ihtiva eden “subât” سبات kelimesidir.¹⁷² Yahudiler cumartesi günü amelden kesildikleri ve hiçbir iş yapmayıp istirahat ettikleri için bu güne de “sebt” denilmiştir. Bu kelime cumartesi günü anlamında 5 ayrı yerde kullanılmıştır.¹⁷³ Sebt kelimesinin türemişi olan “subât” ise iki yerde kullanılmıştır.¹⁷⁴ Bu ayetlerde Allah Teâlâ, “Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme (subâten) hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O’dur.”¹⁷⁵ buyururken; diğer ayette ise “Uygunuzu sakinleşip dinlenme (subâten) vesilesi kıldık.”¹⁷⁶ beyanında bulunmuştur. Zemaşeri, “subât” kelimesinin temel anlamının buradaki gibi koparmak “kat’ ” yani “ölüm” olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷

“Bir işi neticelendirip bitirmek, yerine getirmek, ömrün sona ermesi, kişinin (bir dava uğruna) canını ortaya koyması” gibi anlamlar taşıyan “kadâ” قضاء kelimesi,¹⁷⁸ Kur’an-ı Kerim’de kelime müştakları ile beraber 63 ayrı yerde kullanılmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Hacc, 22/5.

¹⁷¹ Bkz. el-İsfehânî, a.g.e., s. 523.

¹⁷² el-İsfehânî, a.g.e., s. 323; el-Halebî, a.g.e., 2, 188.

¹⁷³ Bkz. Bakara, 2/65; Nisa, 4/47-154; A’raf,7/163; Nahl, 16/164.

¹⁷⁴ Abdülbâkî, a.g.e., “s-b-t” md.

¹⁷⁵ Furkan, 25/47.

¹⁷⁶ Nebe, 78/9.

¹⁷⁷ Zemaşerî Ebu Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf Hakâiku’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Akavîl fî Vucûhi’t-Te’vîl*, Beyrut, 1997, 4, 685.

¹⁷⁸ el-İsfehânî, a.g.e., s. 406; el-Halebî, a.g.e., 3, 371-372.

¹⁷⁹ Abdülbâkî, a.g.e., “k-d-y” md.

Allah Teâlâ, “Bunun üzerine Mûsâ, ötekine bir yumruk vurup ölümüne (fe kadâ aleyhi) sebep oldu.”¹⁸⁰, “ Ve onlar (günahkarlar): Ey Mâlik, rabbın bizim işimizi bitirsin! (li yakdî aleynâ rabbüke) diyecekler.”¹⁸¹, “Kitabı sol tarafından verilene gelince o, "Keşke, der, bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke ölümüm (kâdıyetün) her şeyi bitirseydi!”¹⁸² gibi benzer ayetlerde “kadâ” fiillerini kullanarak ölüm manasını murâd etmiştir.

Genel kullanım olarak “uyku” manası taşıyan,¹⁸³ “nev̄m” النوم kelimesinin, Kur’an-ı Kerim’in bazı ayetlerinde “ölüm” ile eşanlamlı olarak kullanıldığı¹⁸⁴ da görülmektedir. Kur’an’da toplam 9 yerde kullanılan “nev̄m” kelimesi¹⁸⁵, “Allah Teâlâ, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında (fî menâmihâ) (bilinç kaybına uğratar).”¹⁸⁶ ayetinde ölüm ile muradif bir mana taşımıştır. Nitekim ölüm ile uyku bir bakıma aynıdır. Çünkü uykuda nefis, bedenden kısmen kopar, zamanları ve mekânları aşar; ölümden ise bu kopuş tamamen gerçekleşir.¹⁸⁷ Bundan dolayı, uyku küçük ölüm, ölüm ise ağır uyku şeklinde tabir edilir.¹⁸⁸

Lügatte “Bildiğini söyleyen, kesin bir haberi getiren, bir yerde hazır bulunan, bir olaya şahit olan ve şahitlik eden” gibi manaları ihtiva eden “şehîd” شهيد kelimesi¹⁸⁹, ıstılah olarak, “Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak için O’nun yolunda mücadele ederken öldürülen Müslüman” manasına gelmektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁰ Kasas, 28/15.

¹⁸¹ Zuhruf, 43/77.

¹⁸² Hâkka, 69/27.

¹⁸³ el-İsfehâni, *a.g.e.*, s. 511, Bkz. Furkân, 25/47.

¹⁸⁴ el-Halebî, *a.g.e.*, 4, 272-273.

¹⁸⁵ Abdülbâkî, *a.g.e.*, “n-v-m” md.

¹⁸⁶ Zümer, 39/42.

¹⁸⁷ Ünal Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, s. 262.

¹⁸⁸ el-Halebî, *a.g.e.*, 4, 141.

¹⁸⁹ el-İsfehâni, *a.g.e.*, s. 521-522.

¹⁹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Kitâbu’l-Vucûh ve’n-Nezâir* (haz. Ali Özek), İstanbul 1993, s. 55.

Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hak "De ki: Ey Ehl-i kitap! Allah Teâlâ, yaptıklarınızı görüp dururken (şehîd) niçin Allah Teâlâ'nın âyetlerini inkâr edersiniz?"¹⁹¹ beyanında "şehîd" kelimesi ile Kendisinin her şeye şahit olduğunu ve her şeyden haberdar olduğunu ifade etmiştir. Yine "Allah Teâlâ yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler."¹⁹² şeklindeki buyruğunda ise Allah Teâlâ, aynı kelime ile Allah Teâlâ yolunda ölen kimseleri murat etmiştir.¹⁹³

Lügatte "sağlam bilgi, ilim ve kesin olarak bilme" anlamına gelen yakîn اليقين kelimesi¹⁹⁴ ise, Kur'an-ı Kerim'de müştakları ile birlikte 30 ayette zikredilmiştir.¹⁹⁵ Bu kelime, "Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et."¹⁹⁶, "Günahkârlara: Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?" diye uzaktan sorulunca şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksulu doyurmuyorduk. (Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk. Ceza gününü de asılsız sayıyorduk. Sonunda bize ölüm (yakîn) geldi çattı."¹⁹⁷ ayetlerinde "yakîn" kelimesi, "ölüm" anlamında kullanılmıştır. Yine "gözden kaybolamak, görünmemek, sona ermek"¹⁹⁸ gibi manalara gelen "zeval" kelimesi¹⁹⁹ ve "yok olmak, görülmez olmak"²⁰⁰ gibi manaları ihtiva eden "ufûl" kelimesi²⁰¹ Kur'an-ı Kerim'de "ölüm" anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılan kelimeler arasındadır.

¹⁹¹ Âl-i İmran, 3/98.

¹⁹² Âl-i İmran, 3/169; Ayrıca bkz. Bakara, 2/154.

¹⁹³ el-İsfehânî, a.g.e., s. 522-523.

¹⁹⁴ el-İsfehânî, a.g.e., s. 553; Kılavuz, Ahmet Saim, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, "Yakîn" md., s. 1-4, (İlmî ve Müşavere ve Redaktör, İbrahim Kâfi Dönmez), 4, 472, İstanbul. 1997.

¹⁹⁵ Abdülbâkî, a.g.e., "y-k-n" md.

¹⁹⁶ Hicr, 15/99.

¹⁹⁷ Müddessir, 74/41-47.

¹⁹⁸ *Mu'cemu'l-Vasıt*, s. 407.

¹⁹⁹ İbrahim, 14/44. Abdülbâkî, a.g.e., "z-v-l" md.

²⁰⁰ el-İsfehânî, a.g.e., s. 29; *Mu'cemu'l-Vasıt*, s. 21.

²⁰¹ En'am, 6/76, 77; Abdülbâkî, "e-f-l" md.

B- HADİSLERDE ÖLÜM

1- Hadislerde Ölüm Hâdisesi

Dünya hayatına adım atan her canlı gibi insanoğlununun da kendisine tanınan mahdud bir ömrü bulunmaktadır. İnsana tanınan bu sürenin sona ermesi ecel/ölüm kavramı ile ifade edilmektedir.²⁰² Bütün insanlığın ortak gündemini oluşturan bu kavram, hadis kitaplarının pek çok yerinde farklı kelime kalıplarıyla kullanılmıştır.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, sahabe ve tabiûndan nakledilen rivayetlerde birçok farklı yönüne temas edilen ölüm mefhumu, Hz. Ebu Bekir'in "Her kişi ailesi içinde mesud sabahlamıştır. Hâlbuki ölüm ona ayakkabı bağından daha yakındır."²⁰³ ifadesinde olduğu gibi insanoğlunun hayatında hususi bir manâ taşımıştır. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, önlerenden geçen bir cenaze dolayısıyla "Ya kendi kurtulmuştur veya başkaları ondan kurtulmuştur. Mümin ölünce dünya musîbetlerinden ve hastalıklarından kurtulur. Facir ölünce de, onun şerrinden, diğer insanlar, memleket ve ağaçlar kurtulur."²⁰⁴ buyurarak ölümün kimi zaman nimet olarak değerlendirilebileceğine işaret etmiştir. Buna rağmen Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, "Hiç biriniz ölümü temenni etmesin. Ölüm kendisine gelmeden önce onu dâvet etmesin. Çünkü ölenin ameli son bulur. Yaşamak ise, mü'minin hayrını artırır"²⁰⁵ beyanı ile hayırlı uzun ömür sürmeyi temenni etmenin daha doğru olacağını bildirmiştir.

Bununla birlikte Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselam, gaye Allah rızası olunca "Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki, Cenab-ı Hak yolunda cihad edip öldürülmeyi, sonra cihad edip yine öldürülmeyi, sonra tekrar cihad edip tekrar öldürülmeyi çok arzu ederdim."²⁰⁶ buyurarak ölüme olan iştiağını ortaya koymuştur.

²⁰² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 1, 79; Mecduddin Firuzâbâdi, *el-Kamusu'l-Muhit*, s. 864.

²⁰³ Buhârî, Merdâ 8.

²⁰⁴ Buhârî, Rikak 42; Nesâî, Cenâiz 49.

²⁰⁵ Müslim, Zikir 13.

²⁰⁶ Müslim, İmâre 103. Ayrıca bkz. Buhârî, Cihâd 7; Nesâî, İmân 24.

“Dünyada tıpkı bir garip hatta bir yolcu gibi davran!”²⁰⁷ hitabı ile hayatın nasıl anlamlandırılması gerektiğini bildiren Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, “Hangi mümin daha akıllıdır ” sorusuna “Ölümü sıkça hatırlayıp, ölümden sonrası için en iyi hazırlık yapan kimsedir.”²⁰⁸ şeklinde cevaplandırarak ölüme her an hazırlıklı olmanın ehemmiyetini göstermiştir.

Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, “Her insanı doksan dokuz ölüm tehlikesi kuşatmış durumdadır. İnsan, bu tehlikeleri atlattıysa bile, ihtiyarlık tehlikesiyle karşı karşıya kalır ve neticede ölür gider.”²⁰⁹ beyanları ile insanoğlunun kendisine takdir edilen ölüm karşısındaki acziyetini ortaya koymuş ve böyle bir imtihanla karşılaşan kızına Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Alan da veren de Allah Teâlâ’dır. Onun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecrini Allah Teâlâ’dan beklesin”²¹⁰ nasihatında bulunarak ölüme teslimiyete ve sabrın önemine vurgu yapmıştır.

Kaybettiği yakınlarının ardından hüznülenen Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, zaman zaman gözyaşlarına hâkim olamamış ve buna mukabil “Göz ağlar ve kalb mahzun olur. Biz, Rabbimizin razı olacağı sözden başka bir kelime ile hüznümüzü ortaya koymayız.”²¹¹ uyarısıyla da ölünün ardından Müslümanda olması gereken tavra işaret etmiştir. Ayrıca Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, “Ölenin arkasından yüzünü gözünü tırmalayan, yakasını paçasını yırtan, Câhiliye insanı gibi bağıra-çağıra ağıt yakıp kendisine beddua eden, ne bizden ne de bizim yolumuzu izleyenlerden sayılır.”²¹² buyurarak ümmetine önemli bir ikazda bulunmuştur.

Toplumsal dayanışmaya önem veren Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, “Bir musîbetten dolayı din kardeşine taziyede bulunan bir kimseye, Allah Teâlâ, kıyamet

²⁰⁷ Tirmizî, Zühhd 25; İbn Mâce, Zühhd 3.

²⁰⁸ İbn Mâce, Zühhd 31,

²⁰⁹ Tirmizî, Kader 17.

²¹⁰ Müslim, 9, 11; Ayrıca bkz. Buhâri, Eyman 9, Merdâ 9, Tevhid 29; Ebu Dâvûd, Cenâiz 24, Edeb 58; Nesâî, Cenâiz 22; İbn Mâce, Cenâiz 53.

²¹¹ Buhâri, Cenâiz 44; Müslim, Fezail 62.

²¹² Buhârî, Cenâiz 36, 38, 39, Menâkıb 8; Müslim, İmân 165. Ayrıca bkz. Tirmizî, Cenâiz 22, 25; Nesâî, Cenâiz 17; İbn Mâce, Cenâiz 52.

gününde mutlaka keramet²¹³ elbiselerinden bir elbise giydirecektir.²¹⁴ müjdesiyle ümmetini bu acı günde bir arada olmaya teşvik etmiştir. Böylesi durumlarda manevi desteği yeterli görmeyen Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselem, Hz. Cafer'in şehadeti esnasında "Cafer'in ailesine yemek yapın! Çünkü onlar şu durumda mutfakla meşgul olamazlar!"²¹⁵ buyurarak ölüm imtihanı ile karşılaşan bir aileye maddi yardımın da önem arzedeceğini vurgulamıştır.

Ashabının durumunu sürekli takip eden ve hastalanmaları halinde ziyareti ihmal etmeyen²¹⁶ Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselam, "Bir müslüman, hasta olan bir müslüman kardeşini sabahleyin ziyarete giderse, yetmiş bin melek akşama kadar ona rahmet okur. Eğer akşamleyin ziyaret ederse, yetmiş bin melek onun için sabaha kadar istiğfar eder. Ve o kişi için cennette toplanmış meyveler de vardır."²¹⁷ buyurarak ümmetini bu güzel haslete teşvik etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, "Ölmek üzere olanlarınıza "La ilaha illallah" sözünü telkin ediniz."²¹⁸ buyurarak kişinin son nefesini tevhit inancı içerisinde vermesinin önemine dikkat çektiği²¹⁹ gibi bu hususta geride kalanların üzerine düşen ağır sorumluluğa işaret etmiştir.

Insanoğlunun yeryüzünde Allah Teâlâ'nın halifesi olduğuna ve şahitliğinin önem arzettiğine²²⁰ vurgu yapan Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, "Kim, sevâbına inanarak, karşılığını sadece Allah Teâlâ'dan bekleyerek bir Müslüman cenazesi için gider ve namazı kılınıp gömülünceye kadar orada beklerse, her biri Uhud Dağı kadar

²¹³ *Kerâmet*: Asalet, saygınlık, değer, kıymet. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Vasut*, s. 784; *Muhtâru's-Sıhah*, Beyrut, 2005, s. 493; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 782; İmam Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr Tercüme ve Şerhi*, (İsmail Mutlu), Mutlu Yayınları: 1, 145-146.

²¹⁴ İbn Mâce, Cenâiz 56.

²¹⁵ Ebu Dâvûd, Cenâiz 25, 26.

²¹⁶ Buhârî, Cenâiz 80.

²¹⁷ Tirmizî, Cenâiz 2. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Cenâiz 3; İbn Mâce, Cenâiz 2.

²¹⁸ Müslim, Cenâiz 1.

²¹⁹ Buhârî, Cenâiz 80.

²²⁰ Buhârî, Cenâiz 86, Şehâdât 6; Müslim, Cenâiz 60. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Cenâiz 76; Tirmizî, Cenâiz 63; Nesâî, Cenâiz 50; İbn Mâce, Cenâiz 20, Zühd 25.

olan iki kîrât sevapla geri döner. Kim de cenaze namazını kılar, fakat defnedilmeden önce oradan ayrılırsa bir kîrât sevapla döner.”²²¹ beyanı ile ümmetinin vefat eden Müslüman kardeşine karşı vazifelerini eksiksiz olarak yerine getirmesinin faziletine temas etmiştir.

Dünyada gaflet içerisinde kalmama adına “Zevkleri bıçak gibi kesen -ölümü- çok hatırlayın!”²²² önerisinde bulunan Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, aynı zamanda “Kabirleri ziyaret etmek isteyen ziyaret etsin. Çünkü kabir ziyareti bize ahireti hatırlatır.”²²³ beyanı ile insanoğlunun hayat ve ölümü iç içe yaşamaları gerektiğine işaret etmiştir.

2- Hadislerde Ölüm Anlamına Gelen Kelimeler

Hadis rivayetlerine baktığımız zaman “ölüm” manası ihtiva eden pek çok kelimenin kullanıldığı görülecektir. Bunların en yaygını olan “mevt” الموت kelimesi, “Sizden hiç kimse, maruz kaldığı bir zarar sebebiyle ölümü (mevt) temenni etmesin.”²²⁴ hadisinde bir kimsenin hayatının sona ermesi manasında kullanılmıştır. “Ben müminlere kendi nefislerinden daha evlayım. Müminlerden kim ölürse ve borç bırakırsa onu ödemek benim üzerimedir.”²²⁵ hadisinde insan hayatının sona ermesi manasını ifade için “teveffi” توفي kelimesi tercih edilmiştir. Hadislerde geçen “âtube” عطب kelimesi ise daha çok hayvanların ölmesi ve telef olması anlamında kullanılmıştır.²²⁶ “Vebak” وباق kelimesi, “Helak edici (mûbikât) olan (büyük günah) lardan çekininiz. (onlar da) Allah Teâlâ’ya şirk koşmak ve sihirdir.”²²⁷ rivayetinde “helak eden, öldüren şeyler” anlamını

²²¹ Buhârî, İmân 35. Ayrıca bkz. Müslim, Cenâiz 56; İbn Mâce, Cenâiz 79.

²²² Tirmizî, Zühd, 4; Ayrıca bkz. Nesâî, Cenâiz 3; İbn Mâce, Zühd 31.

²²³ Tirmizi, Cenâiz 60.

²²⁴ Buhârî, Merdâ 19, Da'avat 30; Müslim, Zikr 10; Tirmizî, Cenâiz 3; Ebu Dâvûd, Cenâiz 13; Nesâî, Cenâiz 1.

²²⁵ Buhârî, Kefalet 5.

²²⁶ Tirmizi, Hacc 71.

²²⁷ Buhârî, Tıb 48.

mecazî olarak ihtiva etmiştir.²²⁸ “Şehadet” شهادة kelimesi, “şehit olmak, ölmek veya öldürülmek” anlamında sıklıkla kullanılan bir diğer kelime çeşididir.²²⁹ “Kargaşa, fitne” gibi manalar taşıyan²³⁰ “herc” الهرج kelimesi de "Herc artmadıkça kıyamet kopmaz!" hadisinde Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselem tarafından yine “ölüm” olarak tefsir edilmiştir²³¹

Gâib olan birisinin gelmesi, namaz vaktinin girmesi²³² gibi manalar ihtiva eden “hadara” kelimesi, bazı hadislerde²³³ “hadara mevtühi” حضر موته kalıbı ile ölümü yaklaşmış kişi anlamında kullanılmıştır.²³⁴ Lügatlerde, yakalamak, bir şeyi kavrayarak tutmak, teslim almak anlamları²³⁵ bulunan “kabeda” قبض kelimesiyle, bir kısım rivayetlerde²³⁶ “ruhun çıkması, ölüm anının gelmesi” manaları kastedilmiştir.²³⁷ Kimi zaman ölüm mefhumunu ifade edecek kinayeli sözler kullanan Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm "Kim çocuğunu kaybeden bir anneye taziyede bulunursa cennette ona bir bürde giydirilir.”²³⁸ beyanında çocuğu vefat eden anneden kinaye olarak “teklâ” تكلى kelimesini kullanmıştır.

Aynı zamanda, devenin boğazlanarak kesilmesini ifade etmek için “nehara”²³⁹ نحر kelimesi kullanılırken; küçükbaş hayvanların boğazlanmasını anlatmak için ise

²²⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 943.

²²⁹ Buhârî, Temenni 1; Bkz. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 493.

²³⁰ *Mu'cemu'l-Vasit*, s. 980.

²³¹ *Muhtâru's-Sıhah*, s. 592; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 991.

²³² *Mu'cemu'l-Vasit*, s. 181.

²³³ Buhârî, Megazi, 83, Nesai, Cenâiz, 13; İbnu Mace, Cenâiz 65.

²³⁴ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 214.

²³⁵ *Muhtâru's-Sıhah*, s. 454.

²³⁶ Müslim, İman 185.

²³⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 814.

²³⁸ Tirmizî, Cenâiz 74.

²³⁹ Ebû Dâvûd, Edâhi 18; Tirmizî, Et'ime 2.

“zebeha”²⁴⁰ ذبح kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca birisini taşıyarak öldürmek manasında “rucime/ recm”²⁴¹ رجم kelimesi tercih edilirken, birinin boğazını sıkarak öldürmek manasında ise “haneka”²⁴² خنق kelimesinin kullanımı uygun görülmüştür. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, suda boğulan bir kimseden “ğarika”²⁴³ غرق fiilini kullanarak bahsederken, ateşte yakılarak cezalandırılmanın yalnız Allah Teâlâ’ya ait olacağını vurguladığı bir rivayetinde ise “haraka”²⁴⁴ حرق lafzını kullanmıştır.

Hadis rivayetlerinde, bir kişinin hayatının sona ermesi anlamında “hitam”²⁴⁵ ختام kelimesi kullanılırken, toplu olan insan veya hayvan ölümlerini anlatmak için “heleke”²⁴⁶ هلك fiili kullanılmıştır. Yine ölüm korkusu manasına gelen “vehm”²⁴⁷ وهم ölüm darbesi anlamını taşıyan “messe”²⁴⁸ مس hadislerde ölüm anlamını ihtiva eden kelimeler arasındadır.

C- ÖLÜMLE İLİŞKİLİ BAZI KAVRAMLAR

1- Ölüm ve Ecel İlişkisi

Lügat itibariyle, “vakit, vade, müddet, ömrün sonu, ölüm, dünya hayatının sona ermesi, bir şeyin bütün süresi,”²⁴⁹ gibi manaları ihtiva eden “ecel” kelimesi ıstılah olarak ise, “Allah tarafından her canlı için takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan

²⁴⁰ Müslim, Sayd 57; Tirmizî, Diyât 14; Ebû Dâvûd, Edâhi 12; Nesâî, Dahâya 22; İbnu Mâce, Zebâih 3.

²⁴¹ Ebû Dâvûd, Hudud 24.

²⁴² Buhârî, Fezâilu'l-Ashâb 5, Menakibu'l-Ensar 29, Tefsir, Mü'min 1.

²⁴³ Ebu Dâvûd, Cihâd 10.

²⁴⁴ Buhârî, Cihâd 149; Ebu Dâvûd, Cihâd 122; Tirmizî, Siyer 20.

²⁴⁵ Müslim, Kader 11.

²⁴⁶ Ebu Dâvûd, Sünnet 19.

²⁴⁷ Ebu Dâvûd, Melâhim 5.

²⁴⁸ Tirmizî, Fedâilu'l-Cihâd 26.

²⁴⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 1, 79; Mecduddin Firuzâbâdi, *el-Kamusu'l-Muhit*, s. 864.

ölüm vakti” manasına gelir.²⁵⁰ Kısaca “*ecel*”, canlılığın bitişini, dünya hayatının sona erişini ifade eder.

Bu konudaki sünnetullah, bütün bir varlık dünyasını kuşatmıştır. İnsanın ölümüne *ecel* denildiği gibi, kâinâtın *eceline* de kıyamet adı verilmiştir. Hastalık, kaza, savaş, tabii afetler cinayet, intihar vb. ölüm sebepleri insan için yaratıldığı gibi, kâinâtın *ecelini* oluşturan maddî sebepler de Kur’an’da, meydana geliş silsilesi içinde belli aralıklarla anlatılmaktadır.²⁵¹

Her ferdin ve her milletin muayyen bir *eceli*, yani hayatının sonu vardır. Bu *ecel*, her şahıs için bir tanedir. *Ecel*, Allah’ın kaza ve kaderiyle olup asla değişmez. Her hayat sahibinin *eceli*, ezelde takdir olunan ve belirlenen vaktinden ne önce gelebilir, ne de sonraya kalabilir. İnsanın doğumu, cinsiyeti, ırkı, rengi, belli bir mekân ve zamanda dünyaya gelişi nasıl kendi elinde değilse, *eceli* de kendi elinde değildir.²⁵² O halde her fert ve cemaatın hayatı muayyen olup, *eceli* geldiği zaman, hayatı son bulacaktır.

Her canlının hayat bulması, Hak Teâlâ’nın halk ve takdiriyle olduğu gibi, hayatın nihayete ermesi de, Cenab-ı Hakk’ın takdiriyledir. Hayat ve ölüm, Hak Teâlâ’nın “*Tekvin*” sıfatının tecellileridir.²⁵³

Kur’an-ı Kerim’de açıkça ifade edildiği üzere ölüm, bizi dünya hayatıyla nimetlendirdikten sonra imtihana tâbi tutmak ve imtihan neticesini tespit ile hesabını görmek maksadıyla Allah’ın belirlediği bir nizamdır. Bu bakımdan ölüm, her canlı için kaçınılmaz ve tabî bir hâdisedir ve Allah tarafından takdir ve tespit edilmiş olan ömür, zamanı gelince, her ne suretle olursa olsun sona erecektir. Her şeyi yaratan ve herkesin

²⁵⁰ Tunç, Cihat, “*Ecel*” *md.*, *DİA*, 10, 380.; M. Sait Şimşek, “*Ecel*” *md.*, *ŞİA*, İstanbul, 2000, 2, 182.

²⁵¹ Aral, Hasan, “*Ahret İnançımız ve Yeniden Dirilişin Belgeleri*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 87, Ankara, 1998, 50.

²⁵² Gölcük, *İslam Akaidi*, 234. Ayrıca bkz. Erdoğan, Naim, *Kıyamet, Ahiret, Ölüm ve Sonrası*, İstanbul, 1978, s. 11.

²⁵³ Gölcük, *İslam Akaidi*, s. 234.

rızkını veren Allah Teâlâ olduğu gibi, onları yok edip öldüren de O'dur. Diriltmek ve öldürmek, O'nun takdiri ve yaratmasıyla'dır.²⁵⁴

Hayat boyu birtakım ölüm sebepleriyle karşı karşıya bulunmaktayız. Bizim için gerekli olan, bunlara karşı tedbir almamızdır. Kimin ne zaman, nerede öleceğini Allah bilir. Bu bakımdan bu tabiat âleminde ölüm sebebi olarak bilinen birtakım şeylerden korunmak esastır ve bu aynı zamanda ilahî bir emirdir. Bütün bu tedbirlerimize rağmen, kaza oku bazılarımıza isabet edebilir. Şüphesiz bu, tedbirlerin hiçbir anlam ifade etmediği anlamına gelmez. Bizden kaynaklanmayan ve hatta bizi aşan sel, fırtına vb. âfetler ortaya çıkabilir. Fakat bunlara karşı gerekli tedbirlerin alınması halinde ölüm oranlarını en aza indirmek mümkündür.²⁵⁵

Muhakkak her canın, takdir edilmiş bir müddete kadar olan bir kader yazgısı vardır. Bu tayin edilmiş süreyi tüketmedikçe hiç kimse ölmez. Korku, telaş, hırs ve gecikme, bu müddeti uzatamaz. Cesaret, atılganlık ve vefa da, ömrü kısaltamaz. Takdir edilen bu müddet, yazılı ecelden ne bir gün eksilir, ne de artar. Bununla ecelin hakikati kişide yerleşir de artık o, onunla meşgul olmayı bırakır. O, mükellefiyetleri ve imanî icapları yerine getirmeyi ve bunlara vefa göstermeyi düşünürken, eceli hesapta tutmaz. O sayede birden, korku ve telaş seviyesinden yükseldiği gibi, cimrilik ve hırs bağlarından kurtulur.²⁵⁶

2- Ölüm ve Musîbet İlişkisi

“S-v-b” (صوب) kökünden türeyen “musîbet” ‘isabet eden şey’ anlamındadır.²⁵⁷ Bu kavramın, kelime anlamında, her ne kadar doğrudan ‘olumsuzluk’ bildiren bir işaret yoksa da,²⁵⁸ bu kelime, çoğunlukla insanın zarar/şer olarak gördüğü durumları karşılamak için kullanılmıştır. Buna göre, musîbet, insana “isabet eden”, ölüm, hastalık, sakatlanma, doğal afetler, kazanç kaybı vb. şeylerdir. Bunlar arasında, “ölüm”, musîbet

²⁵⁴ Al-i İmran, 3/27

²⁵⁵ Karadeniz, Osman, *Ecel Üzerine*, İzmir, 1992, s. 45.

²⁵⁶ Faiz, Ahmet, *Kur'an ve Sünnette Kıyamet ve Ahiret*, (ter. Veli Ulutürk), Konya, 1988, s. 71.

²⁵⁷ *Muhtâru's-Sıhah*, s. 333.

²⁵⁸ Bkz. el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 291.

kelimesinin en çok kullanıldığı durum olarak bilinmektedir. Fakat doğru bir anlam için, bu yaygın kullanımın öncelikle nazarı dikkate alınmaması ve Kur’ân-ı Kerim ayetleri çerçevesinde bir tahlil yapılması gerekmektedir.

“*Musîbet*” kelimesi, Kur’an’da 10 yerde geçmektedir.²⁵⁹ Musîbet tabirinin geçtiği ayetlerin incelenmesi, konunun kapsamının anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu ayetler, dikkatli bir gözle okunduğunda, musîbet kavramının anlam içeriğini en geniş şekilde “Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musîbet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, Kitap’da bulunmasın. Doğrusu bu Allah’a kolaydır. Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımarmamanız içindir. Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez.”²⁶⁰ ayetinde görmekteyiz.

Toplumumuzda musîbet kelimesini duyunca olumsuz anlamı aklımıza gelmekle birlikte, ayetlerin açık ifadesine göre, ‘isabet eden şey’ hem hayır, hem de şer olabilir.²⁶¹ Yani insanın başına gelen şey, kendisi için bir şerrin ifadesi oluyorsa buna musîbet denilebileceği gibi, bir hayrın ifadesi oluyorsa, buna da musîbet denir. Misal olarak bir sel, zelzele, tufan vs. şer olarak görülebilecek musîbetler arasında yer alırken, beklenmedik bir miras, kişinin elinde olmadan sahip olduğu meşru mal, meşru bir kura sonucu elde edilen avantaj vs. hayır olarak görülebilecek musîbetler zümresindedir.²⁶²

Musîbetlerin sınıflandırılması konusunda, “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele! O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz, derler ”²⁶³ ayetleri yeterince açıktır. İmam-ı Şafii

²⁵⁹ Abdülbâkî, “*s-v-b*” *md.*

²⁶⁰ Hadid, 57/ 22, 23.

²⁶¹ Bkz. *Mu’cemu’l-Vasıt*, s. 527.

²⁶² Kur’an, “*s-v-b*” kökünden türeyen ve fitne (Hac, 22/11; Enfâl, 8/25), seyyie (Nisa, 4/79), azab (Tevbe 9/52, 90); hayr (Hac, 22/ 11), hasene (Nisa, 4/79) fazl (Nisa, 4/73), rahmet (Yûsuf, 12/56)’in insana ‘isabet ettiğini’ bildirmektedir. Buna göre fitne, seyyie ve azab, şer olarak isabet edenler, hasene, fazl ve rahmet de, hayır olarak isabet edenler şeklinde sınıflandırılabilir. Geniş bilgi için bkz. Açık, İrfan, *Hasbîlik ile İlgili Rivayetler (Sahîh-i Buhârî Özelinde)*, (Bas. y.l.t.), İstanbul, 2008.

²⁶³ Bakara, 2/ 155, 156.

ayetin tefsirini şöyle yapmıştır. “*Korku*” Allah korkusuna, “*açlık*” Ramazan orucuna, “*mal eksikliği*” zekât ve sadakalara, “*can eksikliği*” hastalıklara (veya şehitliğe), “*ürün eksikliği*” de evlat ölümüne işaretler. Zira evlat, kalbin meyvesidir.²⁶⁴ Burada musîbet olarak zikredilen 3 ana konu vardır: Korku, açlık ve mal-can-mahsul kaybıdır. Said b. Cübeyr bu âyetle ilgili olarak der ki: Bu ümmete verilen şu güzel haslet hiçbir ümmete nasip olmamıştır. Eğer o, (Yakup Aleyhisselâm’a) verilmiş olsaydı kaybettiği oğlu (Yusuf) hakkında esef etmez²⁶⁵ bu âyeti okurdu.²⁶⁶

Ölüm hadisesi, musîbetlerin en büyükleri içinde yer alabilir ama yine ayetin açık ifadesine göre sadece 3. konunun bir alt grubuna girmektedir. Bununla birlikte, “*ölüm musîbetinin*” bir başka hususiyeti daha vardır ki, o da Kur’an’da musîbet kelimesiyle oluşturulan tek isim tamlaması olmasıdır. Ayet-i Kerime’de “Yahut seferde iken başınıza ölüm musîbeti gelmişse.”²⁶⁷ tabiri geçmektedir ki, diğer musîbetler için böyle bir tamlamaya rastlanmamaktadır.

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, “*musîbet*” olarak ifade edilen ölüm karşısında hüzünlenmiş,²⁶⁸ gözyaşı dökmüş ve “Göz ağlar kalp mahsun olur.”²⁶⁹ sözleriyle bu durumun insan fitratının bir gereği olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda bu tür durumlarla karşılaşan dostlarını ihmal etmeyen Allah Rasülü Aleyhissalâtü vesselâm, onlara taziyede bulunmuş²⁷⁰ ve onları teselli etmeye çalışmıştır.²⁷¹ Gerek Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın, gerekse ashabın, ölüm karşısında içine büründükleri hüzünlü ruh hali ölümü bir musîbet olarak değerlendirenler için birer numune suretindedir. Ancak daha uzun yaşayabilme adına kendisinden sürekli kaçılan

²⁶⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil*, 1, 227.

²⁶⁵ Yûsuf, 12/84.

²⁶⁶ Bakara 2/155, 156; Bkz. Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim*, 1, 44.

²⁶⁷ Mâide, 5/ 106.

²⁶⁸ Buhârî, Eyman 9, Merdâ 9, Tevhid 29; İbn Mâce, Cenâiz 53.

²⁶⁹ Buhârî, Cenâiz 44; Müslim, Fezail 62.

²⁷⁰ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kahire, 1955, 1, 357; İbnü's-Sa'd, *a.g.e.*, 4, 22.

²⁷¹ Nisâbü'rî, *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, 1990, 3, 273.

ölüm,²⁷² kimi zaman hasretle beklenen ve kavuşmak için can atılan bir durum olmuştur. Nitekim yıllardır çekilen çile ve ıztırabın ardından en sevgiliye kavuşmak isteyen bir peygamber için ölüm bir müjde olarak değerlendirilmiş;²⁷³ yine kendilerine va'd edilen sonsuz nimetlere kavuşmak için savaş meydanlarına koşan ashab-ı kiram da ölümü bir nimet olarak düşünmüştür.²⁷⁴ Aynı zamanda yakalandığı amansız hastalıktan muztarib olan biri için de ölüm nihâî bir kurtuluş kabul edilmiştir.²⁷⁵ Kıyamet gününde içinde bulunduğu azaptan kurtulmak isteyen bir günahkar için de ölmek, arzulanan, ama istendiği halde elde edilemeyen bir netice olacaktır.²⁷⁶ Görüldüğü üzere her musîbet şer/kötü bir sonuç taşımadığı gibi her ölüm de mutlak musîbet olarak düşünülmemelidir²⁷⁷

3- Ölüm ve Kader İlişkisi

Yaşayan her canlının nihâî bir sonu olan ölüm, mahiyeti itibariyle insanlığı her dönemde meşgul edegelmiştir. Kimi zaman gençlik kimi zaman da yaşlılık döneminde karşılaşılan ölüm, insanlığı acziyet içerisinde bırakmıştır. Hususiyetle, ölümün sebebi, kim tarafından belirlendiği ve ne zaman belirlendiği hususunda zihinlere takılan sorular genellikle ya cevapsız kalmış ya da izaha muhtaç açıklamalarla geçiştirilmiştir. İşte bütün insanlığı meşgul eden bu sorular çoğunlukla kader problemi çerçevesinde incelenmiştir.

Kader kavramının üzerinde birçok fikir ileri sürülmüş, bu da çok farklı grupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, Allah Teâlâ'nın'ın ilim, irade ve kudretinin mutlak oluşunu ifade eden ayetlerde,²⁷⁸ insana hiçbir hürriyet alanı bırakılmaksızın, her şeyin önceden belirlendiği şekilde meydana geldiğinin

²⁷² Bakara, 2/95.

²⁷³ Buhârî, Meğâzî 83; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 6, 126; Müslim, İmâre 103. Ayrıca bkz. Buhârî, Cihâd 7; Nesâî, İmân 24.

²⁷⁴ Buhârî, Cizye 1, Tevhid 46.

²⁷⁵ Buhârî, Merdâ 19, Daavât 30, Rikâk, 7, Temennî 6; Müslim, Zikir, 12; Ayrıca bkz. Tirmizî, Kıyâmet 40; Nesâî, Cenâiz, 2.

²⁷⁶ Nebe, 78/40.

²⁷⁷ Açık, İrfan, *Hasbîlik ile İlgili Rivayetler (Sahîh-i Buhârî Özelinde)*, (Bas. y.l.t.), İstanbul, 2008.

²⁷⁸ İnsân, 76/30, Tekvîr, 81/29; Kehf, 18/23, 24.

vurgulandığı görülmektedir. Buna karşılık, insanın, bütün yaptıklarından mesul tutularak hesaba çekileceğini beyan eden ayetler²⁷⁹ de Kur'an'da yerini almaktadır. Bu durumla karşı karşıya kalan insanların zihinlerinde, kaçınılmaz olarak birtakım şüpheler uyanmaktadır. İnsanların bir kısmı kaderi, “alın yazısı” olarak kabul ederek, hayatın akışı içerisinde kendilerinin hiçbir yetki ve sorumlulukları yokmuş gibi hareket etmekte, böylece çalışıp çabalamaya gerek görmemektedirler. Diğer taraftan da insanların bir kısmı da, ilahî hâkimiyeti göz ardı ederek, kendilerinin her istediklerini yapabilecek güç ve kudrete sahip olduklarını düşünmekte, dolayısıyla hayatlarında kader inancına yer vermemektedirler. Tüm bunlar dikkate alındığında, insanların hayatlarının akışını ve yaşayış tarzlarını doğrudan etkileyen kader inancı, her zaman gündemde yerini alan en canlı meselelerden biri olma vasfını korumaktadır.²⁸⁰

Lügatte, kader, “herhangi bir şeyin miktarı, ölçüsü, bir şeyin yer ve zamanını tayin etmek, güç yetirmek” anlamlarına geldiği gibi, “*hüküm, takdir, şeref, taziyik ve tahmin*” manalarına da gelmektedir.²⁸¹ Istılâhî olarak ise kader, “Allah’ın ezelden ebede kadar meydana gelecek olayların zamanını, yerini ve niteliklerini önceden bilmesi ve takdir etmesidir.”²⁸²

Allah Teâlâ, insanları yaratmış, onlara akıl, irade ve güç vermiştir. İnsan, aklıyla ve iradesiyle iyi olanı seçmek ve kötü olandan sakınmak durumundadır. Ancak kader konusu, alın yazısı, yazgı anlamına taşınarak, Kur'an'daki kaderle ilgili ayetler, her şeyin önceden takdir edildiği ve insan hürriyetinin olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁸³ Ancak Kur'an'daki diğer ayetleri de göz önünde bulundurduğumuz zaman, kader konusunun bu şekliyle işlenmediği görülecektir.²⁸⁴ Çünkü insanlar, gerçek bir irade

²⁷⁹ Nisa, 4/79.

²⁸⁰ Yılmaz, Sabri, “Elmalılı’ya Göre Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri”, *Günümüz İnanç Problemleri*, (İlahiyat Fakülteleri Kalam Anabilim Dalı Sempozyumu), Erzurum, 2001, s. 171.

²⁸¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5, 174-78; Soysaldı, Mehmet, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, İzmir, 1997, s. 174; Abdülhamid, İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları* (ter. M. Saim Yeprem), İstanbul, 1981, s. 268.

²⁸² Şentürk, Lütfi, “Tevekkül ve Kader”, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 123, Ankara, 2001, s. 56; Ayrıca bkz. Akkad, Mahmud Abbas, *Kur'an Felsefesi* (ter. Ahmet Demirci), Ankara, 1975, s. 90.

²⁸³ Bkz. Atay, Hüseyin, *Kur'an ve Hadiste İman Esasları*, Ankara, 1959, s. 80.

²⁸⁴ Bkz. Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (ter. A. Açıkgenç), Ankara, 1987, s. 156.

hürriyetine sahiptir. Cenâb-ı Hak, eşsiz ve sonsuz, ilim, irade, kudret ve tekvîniyle, hikmet ve adaletinin bir sonucu olarak, insanları, irade sahibi, dilediğini yapabilir bir varlık halinde takdir buyurmuştur, neticede de onları bu güç ve kudrette yaratmıştır. İnsan, fiilinde hür bir iradeye sahiptir ve bu hür iradenin, fiilin meydana gelişinde etkisi vardır. Ancak bu irade, yaratmaya yönelik bir irade olmayıp, seçme ve tercihe yönelik bir iradedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, kulların iradeli fiillerini, onların irade ve seçimlerine uygun olarak irade eder ve yaratır. Bunun böyle olması, Allah Teâlâ'nın, fiileri kulların irade ve seçimlerine göre yaratmaya mecbur ve zorunlu olduğundan değil, âdetullah ve sünnetullah dediğimiz tabîî kanunlarını bu şekilde düzenlediğindendir.²⁸⁵

Genel olarak, ilahî iradenin iki ayrı tecelli şekli olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, hiçbir sebep ve şarta bağlı olmaksızın, baştan ve doğrudan doğruya ortaya çıktığı şeklidir. İlahî iradenin bu tecelli şeklinde, Allah Teâlâ'nın Cebbâr ismi hâkimdir. Dolayısıyla bu irade cebridir. Zorlayıcı olarak tecelli eden ilahî iradenin, bu fiilleri kendisine taalluk ettiği kulların fiilleri de ıztırâridir. Böyle olduğu için, insanın bu fiilleri, kendisine herhangi bir sorumluluk getirmemektedir.²⁸⁶ İkincisi ise, ilahî iradenin sebeplere, şartlara ve kulun iradesine bağlı olarak hükmünü yürüten tecelli şeklidir. İlahî iradenin bu yönünde, mutlak bir zorlama değil, mükellef tutma söz konusudur. Bunun için insana da irade verilmiştir. Binaenaleyh, burada ilahî irade, insan iradesini takip etmektedir.²⁸⁷

İlahî iradenin teceliyâtının ikinci türüne giren hususlarda insanlar, kaderi bahane ederek sorumluluktan kurtulamaz. Dolayısıyla bir insan, “Allah böyle yazmış, bu şekilde takdir etmiş.” deyip günah işleyemeyeceği gibi, günah işledikten sonra da, “Ben ne yapayım! Allah'ın takdiri böyleymiş, alın yazım buymuş.” diyerek kendini suçsuz gösteremez, mazeret ileri süremez. Çünkü yaptığımız fiilleri, biz öyle tercih ettiğimiz için Allah Teâlâ tarafından bu şekilde yaratılmıştır.²⁸⁸

²⁸⁵ Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul, 2006, s. 156-157.

²⁸⁶ Yılmaz, Sabri, *a.g.e.*, s. 173.

²⁸⁷ Yılmaz, Sabri, *a.g.e.*, s. 173.

²⁸⁸ Kılavuz, *a.g.e.*, s. 175.

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, kaderi ileri sürerek insanın fiildeki sorumluluğunu ve rolünü göz ardı edenleri uyarmıştır. Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, bir gün yatsı namazından sonra yatmaya hazırlanan Hz. Ali'nin yanına gitmiş ve ona şöyle demiştir.

“Geceleyn teheccüd namazını kılmıyor musun?” Hz. Ali ise:

“Ey Allah'ın elçisi! Hayatımız Allah Teâlâ'nın elindedir, dilerse verir, dilerse teslim alır.(Allah Teâlâ, bizi uyandırmak isterse uyandırır.)” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, ellerini dizlerine vurarak, “Genellikle insan ne kadar mücadelecı oluyor.”²⁸⁹ buyurmuş, daha sonra da Hz. Ali'nin kaderi ileri sürerek verdiği cevaptan hoşlanmamış ve odadan çıkmıştır.

Kader hususunda, iradesinin boyutlarının bilincinde olan bir kimse, yaptığı fiillerin sorumluluğunun farkında olacağı gibi, bu fiillerin akabinde veya başka bir sebeple maruz kaldığı ölüm karşısında daha metin davranabilecektir. Çünkü alınan bütün tedbire rağmen başa gelen ölüme, kader ve alın yazısı dışında farklı bir izahta bulunmak oldukça güç olacaktır. İşte böyle bir durumda, insanoğlu takdir edilen şeyin mutlak olarak geleceğini ve bu imtihanı ancak kadere rıza ve teslimiyet sayesinde kazanabileceğini unutmamalıdır. Nitekim Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm: “Allah Teâlâ, kulunun bir yerde ölmesini takdir ettiği vakit o kulunun işini oraya yöneltir”²⁹⁰, “Her insanı dokuz dokuz ölüm tehlikesi kuşatmış durumdadır. Bu tehlikeleri atlatmış olsa bile ihtiyarlık tehlikesiyle karşı karşıya kalır ve neticede ölür gider”²⁹¹ beyanları ile insanoğlunun kendisine takdir edilen ölüm karşısındaki aciziyetini ortaya koymuştur. Netice olarak Kur'an ve hadislerin belirttiği türden bir kader inancı, ölüm ve yokluk gibi kavramlarına daha geniş bir çerçeveden bakmada ve hâdiseler karşısında daha metin davranışlar izhar etmede büyük rol oynayacaktır.

²⁸⁹ Buharî, Teheccüd, 5, Tevhid 31.

²⁹⁰ Tirmizî, Kader 17.

²⁹¹ Tirmizî, Kader 17.

İKİNCİ BÖLÜM
HADİSLERDE ÖLÜM KARŞISINDA MÜSLÜMAN TAVRI

A- ÖLÜM ÖNCESİ MÜSLÜMAN TAVRI

1- Ölümü Hatırlamak

İnsan, hayatın akışı içinde, yaşama sevinci ve ölümden ürperiş gibi iki zıtlığın arasında gider durur. Hayat ve ölümü beraber yaşamamız gerektiği için bu iki kavramın hakiki manâlarını idrak etmeden yaratılışın arkasındaki hikmeti hakkıyla kavrayamayız.

Her canlı gibi insan da sınırlı bir ömre sahiptir. Allah Teâlâ'nın takdir etmiş olduğu ömür sona erdiğinde her insan Allah Teâlâ'nın izni ile vefat eder. Allah Teâlâ , “Her nefis ölümü tadacaktır. Bir imtihan olarak sizi hayırla da şerle de deniyoruz. Ve siz ancak bize döndürüleceksiniz.”²⁹² buyurarak yaratılış gayesini ortaya koyduğu gibi ölüm gerçeğini de açık olarak ifade etmektedir.

Her insana belli bir ömür takdir edilmiştir. Bu sürenin sona ermesine ecel denir. Allah Teâlâ, “Her milletin bir eceli vardır. Onların ecelleri geldi mi, onlar, ne bir an geri kalabilir, ne de öne geçebilir.”²⁹³ ayeti ile hükmü verilen bu sürenin değişmeyeceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ashabı ile beraber olduğu bir sırada yere birtakım çizgiler çizdi. Sonra da bunlara işaret ederek “Bunlar insanın istek ve arzuları, şu da onun ecelidir. İnsan hayal içinde yaşayıp giderken bir de bakar ki, en yakın ölüm çizgisi karşısına gelivermiş.”²⁹⁴ buyurarak insanın kaderi ile mutlak olarak karşılaşacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm,

²⁹² Enbiya, 21/34.

²⁹³ Âraf,7/34.

²⁹⁴ Buhârî, Rikak 4. Ayrıca bkz. Tirmizî, Kıyamet 22; İbn Mâce, Zühd 27.

ashabına “Dünyada tıpkı bir garip hatta bir yolcu gibi davran!”²⁹⁵ hitabı ile hayatın nasıl anlamlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın bu sözünü iştiten ashab:

Akşamı ettiğinde, sabahı bekleme!

Sabaha çıktığında, akşamı bekleme!

Sağlıklı günlerde, hastalanabileceğin vakit için, hayatın boyunca da öleceğin zaman için tedbir al!”²⁹⁶ prensibini hayatlarında tatbik atmeye çalışmıştır. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, “Vasiyet etmeye değer bir şeyi bulunan müslümanın, vasiyeti yanında yazılı olmadan iki gece geçirmesi doğru değildir.”²⁹⁷ şeklinde ashabını uyarmış, bu sayede ölüm düşüncesinin her an hatırda tutulmasını murâd etmiştir. İbn Ömer ise “Rasulullahın bu sözünü duyduğumdan beri, yanımda vasiyetim olmadan bir gece bile geçirmedi.”²⁹⁸ beyanı ile Aleyhissalâtu vesselâmın sözlerinin kendi içlerinde oluşturduğu etkiyi ifade etmiştir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ne zaman geleceği belli olmayan ölüm karşısında müslümanların devamlı hazırlıklı olmalarını isterdi. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâmın ashabına yöneltmiş olduğu “Hangi mümin daha akıllıdır ” sorusuna yine kendisinin “Ölümü sıkça hatırlayıp, ölümden sonrası için en iyi hazırlık yapan kimsedir.”²⁹⁹ şeklinde cevaplandırması ölüme her an hazırlıklı olmanın ehemmiyetini göstermektedir. Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın “Ölümü ve öldükten sonra ceset ile kemiklerin çürümesini hatırlayın. Âhret hayatını isteyen, dünya hayatının süsünü terk eder.”³⁰⁰ sözünde de yine benzer hassasiyet görülmektedir.

²⁹⁵ Tirmizî, Zühd 25; İbn Mâce, Zühd 3.

²⁹⁶ Buhârî, Rikak 3.

²⁹⁷ Buhârî, Vesâyâ 1; Müslim, Vesâyâ 1, 4. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Vesâyâ 1; Tirmizî, Vesâyâ 3; Nesâî, Vesâyâ 1; İbn Mâce, Vesâyâ 2.

²⁹⁸ Müslim, Vesâyâ 4; Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 5, 264-267; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 4, 441; Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*, 8, 203-205.

²⁹⁹ İbn Mâce, Zühd 31.

³⁰⁰ Tirmizî, Kıyâmet 24.

Aleyhisselâtü vesselâm, ashabın hâdisat/olaylar karşısında izhar ettiği davranışları gözlemlemeye gayret ederdi. Bu esnada yapılan yanlış uygulamaları da tashih etmeye çalışırdı. Bir defasında Ashâb-ı Kirâmdan biri vefât etmişti. Ashab, vefat etmiş olan şahsın çok ibadet ettiğinden bahisle kendisini övgüyle andılar. Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm ise sessizce onları dinledi. Daha sonra da sözü edilen kişinin ölümü ne kadar sık hatırladığını sordu. Ashabın bu soruya olumlu bir karşılık verememesi üzerine Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, “Arkadaşımız, bahsettiğiniz kadar değilmiş.”³⁰¹ beyanı ile mukâbelede bulunarak, kişinin değer ölçüsünün ancak hayat ve ölüme bakış tarzına göre değişeceğini belirtmiştir.

Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, ölümü hatırlama adına sık sık mezarlığa giderek “Selâm size, ey Mü’minler diyârı! Başınıza geleceği söylenen şeylerle nihâyet karşılaştınız. Şimdilik ileri bir tarihe bırakıldınız. İnşallah yakında biz de aramıza katılacağız.”³⁰² niyazında bulunurdu. Böylece insanın hayat ve ölümü bir arada yaşaması hususunda örnek bir tavır izhar ederdi. Yine ashabına hitaben “Zevkleri bıçak gibi kesen -ölümü- çok hatırlayın!”³⁰³ şeklinde uyarıda bulunan Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, ölüm düşüncesinin, yaşama sevinci ile ölüm kaygısı arasında denge vazifesi göreceği vurgusunda bulunmuştur.

Ölümü dâima hatırda tutmanın ve ona hazırlıklı olmanın, kalbin manevî sâfiyete ulaşmasında mühim bir tesiri vardır. Bu hususta Rebî b. Hüseyin “Kalbim, ölümü hatırlama işinden uzaklaşırsa, onun fesâda uğramasından korkarım. Şâyet kendimden öncekilere muhâlefet edecek olmasaydım, ölünceye kadar kabristanda otururdum.”³⁰⁴ temennisi ile ölüm düşüncesinin insana kazandıracığı hasletlere işaret etmiştir.

Kalb, beden ve ruhun ihtiyaçları arasında ölene kadar gider gelir. Ölüm, âhiret yolculuğunun zarûrî bir başlangıcıdır. Bu sebeple mutlak olan yolculuğa çıkmadan önce, kalbi, mârifetullâh ile ölüme hazırlamak; ölümün endişe ve kaygılarından

³⁰¹ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, 10, 308-309.

³⁰² Müslim, Cenâiz 102. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Cenâiz 79; Nesâî, Cenâiz 103; İbn Mâce, Cenâiz 36, Zühd 36.

³⁰³ Tirmizî, Zühd 4; Ayrıca bkz. Nesâî, Cenâiz 3; İbn Mâce, Zühd 31.

³⁰⁴ Beyhakî, *Kitâbü’z-Zühd*, 212.

kurtularak kalbî sıhhat ve selâmeti temin edebilmek, aslâ ihmâl edilmemesi gereken bir keyfiyettir.

2- Ölümü Temenni Etmemek

Hayatı ve ölümü belli bir gaye³⁰⁵ ile yaratan Allah Teâlâ, her insana bir ömür takdir etmiştir. Hiç bir kimsenin ölüm vaktini geciktirme gibi bir gücü olmadığı gibi³⁰⁶ çeşitli sıkıntılar sebebiyle intihar etme gibi bir yetkisi de bulunmamaktadır. Bu konuda Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Başına bir musîbet geldi diye hiç biriniz ölümü temenni etmesin. Mutlaka böyle bir şey temenni etmek zorunda kalırsa: ‘Allahım benim için yaşamak hayırlı olduğu sürece beni yaşat, hakkımda ölüm hayırlı olduğu zaman da beni öldür’ desin.”³⁰⁷ hitabında bulunarak başa gelen belâ ve musîbetin ağırlığı karşısında ölümü istemeyi uygun görmemiştir. Nitekim Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, “Hiç biriniz ölümü temenni etmesin. Ölüm kendisine gelmeden önce onu dâvet etmesin. Çünkü ölenin ameli son bulur. Yaşamak ise, mü’minin hayrını artırır”³⁰⁸ beyanı ile hayırlı uzun ömür sürmeyi temenni etmenin daha doğru olacağını bildirmiştir.

Bâhusus dünyevî sıkıntı ve zorluklar karşısında ölümü temenni etmek, âcizliktir. Fakat âcizlik de olsa, kimi zaman ölüm, yaşanan sıkıntılar karşısında bir kurtuluş olarak görülebilir. Nitekim ilk müslümanlardan Habbâb b. Eret, kendisini ziyârete gelenlere hastalığın vermiş olduğu ızdırap ile “Eğer Nebî Aleyhissalâtü vesselâm, yasaklamamış olsaydı, hiç şüphesiz ben ölümü temenni ederdim”³⁰⁹ diyecek duruma gelmiştir.

Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, kendisine gelerek evladı için dua taleb eden bazı sahabilere çocuklarının hayırlı uzun ömür geçirmesi niyazı ile mukâbelede

³⁰⁵ Bakara, 2/155; Mülk, 67/2.

³⁰⁶ Yunus, 10/49; Nahl, 16/61.

³⁰⁷ Buhârî, Merdâ 19; Daavât 30; Müslim, Zikir 10, 13 Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Cenâiz 9; Nesâî, Cenâiz 1; İbn Mâce, Zühd 31.

³⁰⁸ Müslim, Zikir, 13.

³⁰⁹ Buhârî, Merdâ 19, Daavât 30, Rikâk 7, Temennî 6; Müslim, Zikir 12; Ayrıca bkz. Tirmizî, Kıyâmet 40; Nesâî, Cenâiz 2.

bulunur;³¹⁰ hasta olup ızdırıp çekenlere ise Allah Teâlâ'dan afiyet istemelerini tembihlerdi.³¹¹ Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ashabtan birinin “Allahım bana bir belâ ver de onda ecir olsun.” şeklinde dua ettiğini duyunca “Sübhanallah, buna gücün yetmez: ‘Allahım, bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru.’ deseysin ya.”³¹² diye uyarılmış, böylece kulların Rabbinden hayır murat etmelerinin daha uygun olacağını bildirmiştir. Bununla birlikte iyice daralan ve çıkış yolu bulamayan kişilere de Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm: “Allahım! Bütün işlerimi koruyan ve beni başarıya ulaştıran din anlayışımı benim için ıslah et ve hayatımı idame ettiğim mekân olan dünyamı da istikâmet üzere kıl, ölümü ise her türlü kötülüğe karşı rahmet kıl.” diye dua etme önerisinde bulunmuştur.³¹³

Ashab-ı Kiramdan Ebu Talha'nın rüyası ve Allah Rasülü Aleyhissalâtu vesselâmın bu rüyaya getirdiği yorum, hayırlı uzun ömür yaşamının kıymetini ifade etmesi bakımından burada zikre değer görülmektedir. Bu rivayette Ebu Talha şöyle demektedir: “Beli kabilesinden iki adam Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın yanına geldiler. Bunlardan birisinin İslamiyet uğrundaki çalışma ve gayreti diğerinden fazla ve daha kuvvetli idi. Bunlardan çok çalışkan olanı savaşa gidip, (mücadele etti) ve orada şehid edildi. Diğeri ise ondan sonra bir yıl daha yaşadı. Sonra o da vefat etti.

Talha demiştir ki: Bir gün rüyamda kendimi cennetin kapısında buldum ve orada bu iki adamla karşılaştım. Sonra cennetten bir zât çıktı ve bu iki adamdan, sonradan vefat edene cennete girmesi için izin verdi. Bir süre sonra görevli olan aynı zât tekrar dışarı çıktı ve şehid olan adama da cennete girmesi için izin verdi. Daha sonra görevli zât bana döndü ve”Sen geri dön. Çünkü senin cennete girme zamanın henüz gelmedi.” dedi.

Talha, sabahleyin bu rüyasını herkese anlattı. Herkes şehid olan adamın diğerinden sonra cennete girmesine şaştı. Nihayet bu haber Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu

³¹⁰ Buhârî, *el-Edebü-l Müfred*, 653.

³¹¹ Buhârî, *el-Edebü-l Müfred*, 725.

³¹² Buhârî, *el-Edebü-l Müfred*, 727.

³¹³ Müslim, Zikir 71.

öldürülmeyi çok arzu ederdim."³¹⁷ beyanı ile şayet belli bir gaye uğruna olursa ölümü arzulamanın kıymetli bir tavır olabileceğini ifade etmiştir. Allah Teâlâ da "Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanma; hayır, onlar diridirler, Rab'leri katında rızıklanmaktadır"³¹⁸ buyurarak bu duruşu sergileyen kullarını müjdelemiştir.

Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın ölümü temenni konusundaki yasağının bilincinde olan ashab, gaye Allah Teâlâ'nın rızası olunca canlarını hiçe sayarak adeta ölüme meydan okuyabiliyordu. Örneğin Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâmın İslam'a davet mektubunu Kisra'ya ulaştırmakla görevlendirilen Abdulah b. Huzeyfe, bu daveti reddeden kral tarafından işkencelere maruz bırakılır. Fakat Abdulah b. Huzeyfe, İslam'dan dönmesi için yapılan bunca eziyetler karşısında Kisra'ya hitaben:

“Zannetme ki senin bana yapmak istediğinden korkarak ağladım! Ben, Allah Teâlâ yolunda verebileceğim bir tek canım olduğu için ağladım. Kendi kendime; “Sen şimdi tek can taşıyorsun, şu kazana atılacak, Allah Teâlâ yolunda bir anda ölüp gideceksin. Hâlbuki ben vücudumdaki kıllar sayısınca canım olmasını ve her biri için bu işkencenin Allah Teâlâ yolunda bana tekrar tekrar yapılmasını ne kadar arzu ederdim.”³¹⁹ şeklinde verdiği cevap Allah Teâlâ yolunda ölümü temenni etmenin ashab yanındaki yerini ve değerini ortaya koymaktadır.

Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, bir sefer sırasında orduyu teftiş ederken Umeyr isimli bir çocuk telaş içerisinde bir yerlere gizlenmeye çalışır. Bu heyecanının sebebini soranlara ise Umeyr; “Allah Rasulü beni küçük görür de geri çevirir diye korkuyorum! Hâlbuki ben sefere çıkmayı çok istiyorum ve Allah Teâlâ'nın bana şehitlik nasip etmesini ümit ediyorum!”³²⁰ diye mukâbelede bulunarak; ashabın Allah Teâlâ yolunda canını ortaya koyma hususundaki hissiyatını izhar etmiştir.

³¹⁷ Müslim, İmâre 103. Ayrıca bkz. Buhârî, Cihâd 7; Nesâî, İmân 24.

³¹⁸ Âl-i İmrân, 3/169.

³¹⁹ İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3, 212-213; Zehebî, *Â'lâmün-nübelâ*, 2, 14-15.

³²⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 21; İbnu's-Sa'd, *Tabakât* 3, 149-150.

Ashab-ı Kiram, ölümün kendileri için hayırlı olduğu durumlarda, yaşının küçüklüğüne,³²¹ ayağının total olmasına³²² bakmadan; aynı zamanda daha evliliğinin henüz ilk gecesini yaşıyor olmanın rehavetine kapılmadan,³²³ İslam uğruna canlarını feda etmekten geri durmamıştır. Üstelik mızrak darbeleriyle şehit olurken hiç tereddütsüz "Kâbe'nin Rabbine andolsun ki kazandım."³²⁴ diye haykırabilen Ashab-ı Kiram, hayat ve ölüm karşısında örnek bir duruş ortaya koymayı başarmıştır.

Hız. Aişe, ölümün kendisine yaklaştığı sıralarda Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm'in "Ey Allahım! Beni merhametinle kuşat! Beni, Refîk-ı Â'lâ'ya kavuştur!"³²⁵ diye dua ettiğine sıklıkla şahit olurdu. Yine bu hastalığın ağırlaştığı bir dönemde Azrail, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın huzuruna girer ve ona "Yâ Rasulallah! Yüce Allah, beni, sana gönderdi. Senin her emrine itaat etmemi de emretti. Eğer sen, arzu edersen ruhunu alacağım! Şayet bunu istemezsen, ruhunu sende bırakacağım!" diyerek, hayat ve ölüm arasında muhayyer bırakıldığı haberini, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâma ulaştırır. Buna rağmen Aleyhissalâtü vesselâm "Ey Azrail! Allah katında olan daha hayırlı ve daha devamlıdır! Ey ölüm meleği! Haydi, emrolunduğun şeyi yerine getir; ruhumu al!"³²⁶ hitabı ile tercihini Allah Teâlâ'ya vuslattan yana kullanmış ve böylece ölümü temenni adına önemli bir numune teşkil etmiştir.

Nitekim Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm "Kim Allah Teâlâ'ya kavuşmayı severse, Allah Teâlâ da ona kavuşmayı sever. Kim Allah Teâlâ'ya kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah Teâlâ da ona kavuşmaktan hoşlanmaz!"³²⁷ şeklindeki sözü ile ölümün, müminin zihninde oluşturması gereken duygulara işaret etmiştir. Bununla birlikte Aleyhissalâtü vesselâm, Hız. Aişe'nin; "Biz ölmekten hoşlanmayız" şeklindeki endişesi karşısında "Kasdımız bu değil. Lâkin mümine ölüm gelince, o Allah Teâlâ'nın

³²¹ Taberî, *Târîh*, 2, 505-506; Vâkıdî, *a.g.e.* 1, 216.

³²² Vâkıdî, *a.g.e.* 1, 264-265; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4, 208.

³²³ Kurtûbî, *el-Câmi'*, 8, 257.

³²⁴ Buhârî, *Cihad* 9.

³²⁵ Buhârî, *Meğâzî* 83; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 6, 126.

³²⁶ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 259; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 9, 34-35; Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1, 565

³²⁷ Müslim, *Zikr* 15; Tirmizî, *Cenâiz* 67.

rızası ve ikramıyla müjdelenir. Bu haberin ardından artık mümine göre ölümden sonra kendisini bekleyen şeyden daha sevgili bir şey yoktur. Böylece o, Allah Teâlâ'ya kavuşmayı sever; Allah Teâlâ da ona kavuşmayı sever. Kâfir ise, ölüm kendisine gelince Allah Teâlâ'nın azabı ve cezasıyla müjdelenir. Bu olumsuz haber sebebiyle de artık kâfir için ölümün ardından kendisini bekleyen şeylerden daha kötü bir şey yoktur. Neticede ise kâfir, Allah Teâlâ'ya kavuşmaktan hoşlanmaz, Allah Teâlâ da ona kavuşmaktan hoşnut olmaz."³²⁸ buyurmak suretiyle ölümü temenni hususunda müminlere önemli mesajlar vermiştir.

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, Müslümanların, gafilce dünya hayatına dalmasını ve daha fazla ömür sürme telaşına düşmelerini uygun görmezdi. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, Müslüman bir toplumda, bu düşüncenin yaygınlaşmasının ne gibi olumsuzluklara sebep olacağını ise şu sözleri ile ifade eder:

Sevban'dan rivayet edildiğine göre Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm şöyle buyurmuştur: “Yakında milletler, yemek yiyenlerin başkalarını sofralarına davet ettikleri gibi, size karşı savaşmak için birbirlerini davet edecekler.” Ashab-ı Kiram'dan birisi “Bu, o gün bizim azlığımızdan dolayı mı olacak?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, “Hayır, aksine siz, o gün kalabalık, fakat selin önündeki çerçöp gibi zayıf olacaksınız. Allah Teâlâ, düşmanlarınızın gönlünden, sizden korkma hissini soyup alacak ve sizin gönlünüze de vehn atacak.” Yine ashaptan birisi: “Vehn nedir? Ya Rasulallah!” diye sorunca, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, “Vehn, dünyayı fazlaca sevmek ve ölümü kötü görmektir.”³²⁹ buyurdu ve böylece bir Müslümanın, ölüm ile hayat çizgisinde nerede durması gerektiği ve dengeyi hangi kriterlere göre belirleyeceği hususunda önemli işaretlerde bulunmuştur.

³²⁸ Buhârî, Rikâk 41; Müslim, Zikr 17; Nesâî, Cenâiz 10; Ayrıca bkz. Zerkeşî, *el-İcâbe, Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, (ter. Bünyamin Erul), Kitâbiyât, Ankara, 2000, s. 125.

³²⁹ Ebu Dâvûd, Melâhim 5.

B- ÖLÜM ANINDA MÜSLÜMAN TAVRI

1- Ölüm Sancılarına Sabır Göstermek

İnsana verilen nimetlerin en büyüğü sağlık nimetidir. Sağlık ve afiyet içinde hayatını sürdürebilmek herkesin en büyük temennisidir. Ancak insanoğlunun zaman zaman çeşitli hastalıklara maruz kalması muhtemel bir neticedir. Bu hastalıkların bir kısmı kolayca tedavi edilebilirken, bir bölümünün ise tedavisi mümkün olmamaktadır. Ama her halükarda bir bedene isabet eden hastalıklar, insanı ruhen sarstığı gibi kişiyi büyük acı ve ıstıraplara sürükleyebilir.

Bir beşer olması hasebiyle Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm da hayatının bazı safhalarında çeşitli hastalıklar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bir defasında Abdullah b. Mesud, Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın rahatsızlandığı haberini alınca hemen onu ziyarete gider. Abdullah b. Mesud, bu esnada Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın sıkıntılı yüz ifadesini görünce “Ey Allah’ın Rasulü! Gerçekten şiddetli bir sıtma nöbetine tutulmuşsunuz.” demekten kendini alamaz. Bunun üzerine Aleyhissalâtu vesselâm, “Evet, sizden iki kişinin çekebileceği kadar, ıstırap çekmekteyim.” buyurarak ızdırabını açıkça ifade etmiştir. Ayrıca Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, “Allah Teâlâ, ayağına batan bir dikenden veya başına gelen daha büyük bir sıkıntıdan dolayı müslümanın günahını bağışlar. O Müslümanın günahları ağaç yaprakları gibi dökülür.”³³⁰ beyanı ile Müslümanın, hastalık karşısında göstereceği sabrın mukâbilinde elde edeceği mükafata işaret etmiştir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, başa gelen sıkıntılara karşı sabır gösterme konusunda örnek bir tavır sergilediği gibi, içinde bulunduğu durumu ifade etmekten de kaçınmamıştır. Çünkü bu sözler hastalığın ağırlığından kaynaklanan bir yakınma olmayıp, kişinin sabrının eksikliğine yorumlanacak bir davranışı yansıtmamaktadır.³³¹ Nitekim bu sözler toplum içerisinde benzer hastalıklara maruz kalanlar için de bir teselli ihtiva etmektedir. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, imtihanın şiddetinin kişilere

³³⁰ Buhârî, Merdâ 3, 13, 16; Müslim, Birr 45.

³³¹ Buhârî, Cenâiz 36, Vasâyâ 2, Merdâ 16, Daavât 43, Ferâiz 6; Müslim, Vasâyâ 5. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Ferâiz 3; Tirmizî, Vasâyâ 1; Nesâî, Vasâyâ 3; İbn Mâce, Vasâyâ 5.

göre değişmesinin tabî bir durum olduğunu ise “Peygamberler, sonra ise diğer insanlar derecelerine göre imtihana tâbî tutulurlar. Kim dinine sıkıca bağlı ise Allah Teâlâ, onu çetin bir bela ile imtihan eder. Fakat dine bağlılığında gevşek ise, Allah Teâlâ bu kimseyi dine bağlılığı nisbetinde imtihan eder. Neticede sıkıntılar kuldan hiç ayrılmaz, onun yakasını bıraktığı zaman ise hiçbir günahı kalmamış olur.”³³² sözleri ile açıklamıştır.

İbn Cevzi, bu hadisle ilgili olarak yaptığı yorumda imtihan karşısında izhar edilen duruş tarzına göre insanları farklı kategorilere ayırır. Buna göre musîbetlere, elde edeceği mükafatın beklentisi ile sabredenlerin derecesi, en alt seviyededir ve bunların imtihanı da hafif olur. Bu seviyenin bir üstündeki kişiler ise bedenlerinin gerçek sahibinin Allah Teâlâ olduğunun bilincindedirler ve karşılaştıkları bela ve musîbetleri, gerçek Malik’in kendi mülkünde yapmış olduğu bir tasarruf olarak değerlendirirler. Bu sebeple de imtihan karşısında Rablerine teslimiyetle boyun eğerler ve hiçbir isyanda bulunmazlar. Daha üst seviyede olanlar ise kendilerinin en büyük imtihana layık görülmüş kimseler arasında yer alabilmenin verdiği haz sebebiyle, imtihandan kurtulmak için dua talebinde bulunmayı terk eden kimselerdir. En üst derecede olanlar ise Rableri tarafından muhatap alınmanın verdiği mutlulukla, maruz kaldıkları sıkıntılardan manevî haz alabilen kimselerdir. Dolayısıyla en çetin sınava tabi tutulanlar da sonuncu guruba girenlerdir.³³³

Allah Teâlâ’nın tâbî tuttuğu imtihanlar karşısında müminler şayet, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın sözleri çerçevesinde bir yorum getirecek olurlarsa, bu takdirde hastalıklar, bir cezalandırma aracı değil, arınma vesilesi olarak değerlendirilecektir. Bu düşünce ise insanların, içinde bulunduğu ruhi çöküntüden kurtulabilmesi adına önem arz etmektedir.

Allah Rasülü Aleyhissalâtü vesselâmın, hastalıklar karşısında gösterdiği sabrı ve teslimiyeti ashab-ı kiram da aynen izhar etmeye çalışırdı. Nitekim Abdullah b.

³³² İbn Mâce, Fiten 23.

³³³ Bkz. İbn Hacer, *Fethü’l Bârî*, 10, 138.

Abbas'ın “cennetle müjdelenen kadın’ diye nitelendirdiği Habeşistanlı³³⁴ Ümmü Züfer’in, sara hastalığına tutulmasına rağmen metânetini muhafaza etmesi bahsi geçen tavra örnek teşkil etmektedir. Hastalığı sebebiyle muztarib olan Ümmü Züfer, Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmdan dua talep edince Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, “Eğer sabredeyim dersen, sana cennet vardır. Ama yine de istersen, sana şifa vermesi için Allah Teâlâ’ya dua ederim.”³³⁵ diyerek kendisini muhayyer bırakmıştır. Bunun üzerine Ümmü Züfer, tercihini sabırdan yana kullanarak imtihanlar karşısında yapılması tavsiye edilen bir davranışta bulunmuştur.

Benzer tavrı göstermeyi başaran bir diğer sahabînin durumu ise şöyle anlatılmaktadır: “Sıtma hastalığı, Aleyhissalâtu vesselâmın yanına geldi ve ona şöyle dedi:

“Ey Allahın Rasulü! Beni, ashabından en sevdiğin adamın üzerine gönder.” Bunun üzerine Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, onu ensara gönderdi.

Sıtma hastalığı, ensarın bulunduğu bölgeye gitti. Onları baygın hale getirip yataklara düşürdü. Onlar da Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâma gelip sıtmaya yakalandıklarını söylediler ve kendisinden şifa için dua talep ettiler. Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm da onlar için dua etti ve sıtmadan kurtuldular. Bunun üzerine kadınlardan bir tanesi, Aleyhissalâtu vesselâmın peşine düşüp “Ya Rasulallah! Benim için de Allah Teâlâ’ya dua et. Ben de Ensardanım. Onlara dua ettiğin gibi benim için de Allah Teâlâ’ya dua et.” diye ısrar etti. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm ise kadına “Senin için dua edip bu hastalıktan kurtulmak mı istersin, yoksa bu hastalığa katlanıp da cennetin sana vacib olmasını mı istersin?” şeklinde hitap ederek onu muhayyer bıraktı. Bunun üzerine kadın “Hayır, vallahi Ya Rasulallah, aksine ben üç gün sabrederim ve Allah Teâlâ’ya yemin ederim ki, cenneti kazanma hususunda kendimi tehlikeye atmam!”³³⁶ diyerek tercihini sabırdan yana kullandı.

³³⁴ Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l Bârî*, 10, 142-143.

³³⁵ Buhârî, Merdâ 6; Müslim, Birr 54; İbn Kesîr, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, 6, 209-215.

³³⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 6, 209-215.

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın, şifa talebi ile gelen kişilere gösterdiği bu yaklaşım tarzı tedavi olmaya yönelik herhangi bir tavır olmayıp; Aleyhissalâtu vesselâmın, olayları dünya ve ahiret yönleriyle değerlendirmesinin bir yansımasıdır. Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz, 'İstersen dua edeyim' hitabı ile, hastalıktan kurtulmak için şifa talebinde bulunmanın da sevap getirmesi umulan meşru bir istek olduğunu vurgulamıştır. Yine Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın, bir hastanın yanına girdiği zaman « Ey insanların Rabbi, ona şifa ver, şifa veren sensin, senin şifandan başka şifa yoktur... »³³⁷ diye duada bulunması ve hastalıklar karşısında sihir ve ipe üfleme gibi yanlışlara girmeksizin rukye/okuma ile tedaviye izin vermesi³³⁸ de İslamın, tedavi olmaya yaklaşımını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim « Herşeyin bir devası vardır. »³³⁹ hadisi gereğince, ruhî ve bedenî hastalıklara cismânî sebeplerle tedavi olmak meşru kabul edilmiştir. Tabîdir ki burada gerçek şifa ve verenin Allah Teâlâ olduğu hususunu unutmamak önem arz etmektedir.³⁴⁰ Ancak günümüz tıp ilminin geldiği son durum gözönünde bulundurulduğu zaman, tedâvisi henüz bulunamayan hastalıklar da mevcuttur. İşte bu noktada Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın iki şıklı bir tercih sunmasının hikmeti ortaya çıkacaktır. Neticede Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, bu tür hallerde asıl yapılması gereken şeye işarette bulunarak, hastalığa sabretmenin cennet gibi bir bedeli olduğu müjdesini vermiştir. Bu tavrı ile de hayatından ümit kesilen hastaların bile en azından ahirette elde edeceği mükâfâtı düşünmek suretiyle hayat sevincini daima canlı tutmalarını istemiştir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın tâlimiyle belli bir kıvama gelen ashabın, din uğruna çekilen acılar karşısındaki tavırları müslümanlar açısından oldukça ibret vericidir. Bir gün Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm ve ashabı Mescid-i Haram'da halka tebliğde bulunmak isterler. Ancak müşrikler bu işe çok kızar ve ilk defa söze başlayan Ebu Bekir'i öldüresiye döverler. Kabilesi onu güçlkle ellerinden kurtarıp evine götürür. Ebu Bekir ise hissettiği acılarına rağmen Rasulullah Aleyhissalâtu

³³⁷ Buharî, Tıb 28, 40; Ebu Dâvûd, Tıb 17-19.

³³⁸ Ebu Dâvûd, Cenâiz 8; Müslim, Selam 36.

³³⁹ Buharî, Tıb 1.

³⁴⁰ Elmalı, M Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9, 346-356.

vesselâma “Benim hiçbir sıkıntım yok. O habîs fâsik beni biraz hırpaladı o kadar!”³⁴¹ şeklinde hitabederek sabır ve teslimiyetini göstermiştir.

Bazı kabileler, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâma gelerek, kendilerine dini öğretecek öğretmen talep ediyorlardı. Ancak bazı zaman bu ilim heyetine ihanet edildiği de oluyordu. Bunlardan bir tanesi de B’ir-i Maûne denen bölgede tertiplendi. Fakat tebliğ için yola çıkan bu heyet, hem ihanete hem de ölüme sabırla göğüs gererek üstün bir kahramanlık örneği sergilemeyi başardı. Bu kahramanların arasında yer alan Âmir b. Fuheyre, göğsüne saplanan mızrağın acısına rağmen “Vallâhi kazandım!” diye haykırarak ahiret buudlu bakış açısının timsali olmuştur.³⁴²

Hanım sahâbîlerden Ümmü Umâre de Uhud Savaşı’na katılarak oku ve yayı ile düşmanla çarpışanlardan biridir. Gösterdiği kahramanlık karşısında Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın hususi taltifine mazhar olan³⁴³ bu hanım sahabi, aldığı müjdeli haber karşısında, çektiği bütün sıkıntıları bir kenara bırakıp “Artık bundan sonra dünyâda ne musîbet gelirse gelsin, aldırım!”³⁴⁴ diyerek acılar karşısındaki metanetini ifade etmiştir.

Böylece diyebiliriz ki; Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın söz ve fiilleriyle ümmetine sunduğu örnek hayat, çeşitli sıkıntılara mübtela olan kişiler tarafından takip edilecek olursa, bu kimseler hem dünya hem de ahiret saadetine kavuşmaları mümkün hale gelir.

2- Tevekkül

Tevekkül, teslim olmak, işi birine tevdi etmek, iktifa etmek anlamlarına gelen “vekele”den türetilmiş, “tefâ’ul” vezninde bir mastardır.³⁴⁵ Tevekkül, müminin yapacağı

³⁴¹ İbnu’l-Esir, *a.g.e.*, 7, 326, İbn Kesir, *a.g.e.*, 3, 81.

³⁴² İbn Hişâm, 3, 187; Vâkîdî, 1, 349.

³⁴³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4, 479.

³⁴⁴ Vâkîdî, *a.g.e.*, 1, 273; İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 8, 415.

³⁴⁵ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*; 11, 734; *Muhtâru’s-Sihah*, s. 626.

işlerde zahiri sebeplere uygun olan gerekli tedbirleri aldıktan sonra, gönlünü bunlara değil de Allah Teâlâ'ya bağlaması O'na güvenip teslim olması anlamına gelir.³⁴⁶

Tevekkül, çalışmayı ve sebeplere sarılmayı terk edip “Allah Teâlâ'ya güveniyorum.” diyerek tembellik göstermek manasına gelmez. Nitekim bir adam “Hayvanımı bağlayıp da mı yoksa onu bağlamadan mı Allah Teâlâ'ya tevekkül edeyim?” diye sorduğunda, Aleyhissalâtu vesselâm, ona: “Önce bağla, sonra tevekkül et!” buyurmuştur.³⁴⁷

Allah Teâlâ, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâma: “Ölümsüz ve daima diri olan Allah Teâlâ'ya güvenip dayan. O'nu hamd ile tesbih et.”³⁴⁸ “Kararını verdiği zaman da artık Allah Teâlâ'ya dayanıp güven.”³⁴⁹ diye emretmiştir. Yine Allah Teâlâ, “Müminler ancak Allah Teâlâ'ya dayansınlar.”³⁵⁰ buyurarak kullarının, yalnızca kendisine bel bağlamalarını istemiştir. Çünkü “Kim Allah Teâlâ'ya güvenirse O, tevekkül edene yeter.”³⁵¹

Hız. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, Allah Teâlâ'nın kendisine tevekkül eden kimseleri dünyada ve ahirette koruyacağını, onları hesapsız bir şekilde cennete koyacağını müjdelemiştir.³⁵² Hayatında tevekkülü âdet haline getiren Allah Rasûlü Aleyhissalâtu vesselâmın lisanından: “Allahım! Sana teslim oldum, Sana inandım, Sana tevekkül ettim. Yüzümü gönlümü Sana çevirdim. Sen'in yardımınla düşmanlara karşı mücadele ettim. Allahım! Beni saptırmandan yine Sana, Sen'in büyüklüğüne sığınırım.

³⁴⁶ Bkz. Yaşar Kandemir, İsmail Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, 2001, 1, 335-365.

³⁴⁷ Tirmizi, Kıyamet 60.

³⁴⁸ Furkan, 25/58.

³⁴⁹ Âl-i İmran, 3/159.

³⁵⁰ İbrahim, 14/11.

³⁵¹ Talak, 65/3.

³⁵² Müslim, İman 374.

Sen'den başka ilah yoktur. Ölmeyecek, diri yalnız Sen'sin. Cinler ve insanlar hep ölümlüdür.”³⁵³ duası eksik olmazdı.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın her adımında tevekkülün eserini görmek mümkündür. O, evine girip çıkarken, yatıp kalkarken, hülâsa her türlü işinde bu tevekkül halini izhar ederdi.³⁵⁴ Böylece ashab-ı kiram, çeşitli musîbetler karşısında gösterilen tevekkülün en güzel örneklerini Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın hayatında görmüş, onun manasını kavramış ve onu hayatına tatbik etmeye çabalamıştır. Mesela Hz. Ali, halife olduğu dönemde geceleri mescide gider ve orada nafîle namaz kılmaya gayret ederdi. Yine böyle bir gecede Hz. Ali, arkadaşlarının kendisini koruma gayesi ile takip ettiklerini fark edince, onlara dünya halkından mı yoksa semâ âleminden mi koruduklarını sorar. Arkadaşlarının dünyadaki kötü insanlardan koruduklarını söylemeleri üzerine Hz. Ali, onlara tekrar dönerek; “ Gerçekleşmesi hususunda gökte hüküm verilmemiş hiçbir şey, yeryüzünde meydana gelmez. Her insana iki koruyucu melek verilmiştir. Bunlar o kimseyi kaderinin tahakkuk anına kadar himaye ederler. O an gelince de onu, kaderiyle baş başa bırakırlar. Benim üzerimde Allah Teâlâ'nın koruması vardır. Ecelim gelince ise, bu koruma nihayete erecektir. Bir kul kendisi için yazılan şeylerin mutlaka vuku bulacağını, yazılmayanların ise asla meydana gelmeyeceğini bilmedikçe, imanın tadını alamaz.”³⁵⁵ diye cevap vererek, arkadaşlarının kendisini koruma taleplerini geri çevirmiş ve böylece Allah Teâlâ'ya olan tevekkülünün derecesini göstermiştir.

3. Hz. Peygamberin Son günleri

a- Vefatının Yaklaştığını Haber Vermesi

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, nasr suresinin inişinden sonra ecelinin yaklaştığını öğrenmiş ve “Ey Allahım! Seni tesbih eder ve Sana hamdü senâ ederim! Ey

³⁵³ Müslim, Zikir 67.

³⁵⁴ Ebu Dâvûd, Edeb 102-103; Tirmizî, Daavâd 35.

³⁵⁵ İbn Asâkir, *Tarih-u Dimeşk*, 17, 552.

Allahım! Beni yarlıga! Şüphe yok ki, tevbeleri en çok kabul eden ve merhametli olan Sensin Sen!” diyerek sık sık Allah Teâlâ’ya hamd, tesbih ve istiğfarda bulunuyordu.³⁵⁶

Hiz. Aişe, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın özellikle “*Sübhanellehi ve bihamdihi*” sözünü çoğalttığını görünce bunun sebebini kendisine sordu. Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm ise bu soruya:

“Yüce Rabbim, bana, ümmetimde bir alamet göreceğimi haber vermişti ki, o alameti gördüğüm zaman, Kendisine çok çok hamdiyle istiğfarda bulunacaktım. İşte o alameti gördüm: “Allah’ın yardımı ve fetih gelince, sen de insanların fevc fevc Allah’ın dinine gireceklerini görünce, hemen Rabbini hamdiyle tesbih et, O’nun yarlıgamasını dile! Şüphe yok ki, O, tevbeleri çok kabul edendir.”³⁵⁷ buyurdu.³⁵⁸

İbn Abbas, bir defasında, bedir ashabının bu surenin neye işaret ettiğı hususunda tartışıklarına şahit olur. Değişik yorumların yapıldığı bu mecliste kendisine söz hakkı verilince, İbn Abbas, bu surede geçen ilk ayet hakkında hakkında:

“Bu (*İzâ câe nasrullahi vel feth...*) Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın ecelidir. Ona bunu bildiriyor. ‘Allah’ın yardımı ve fetih geldiğı vakit, o, senin ecelinin vaktidir. Artık Rabbini hamd ile tesbih et, O’nun yarlıgamasını dile! Şüphe yok ki, O, tevbeleri çok kabul edendir!’ buyuruyor.” şeklinde izâhatta bulunur.³⁵⁹

Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Veda haccından dönerken Gadîr-i Humm’daki hutbesinde de:

“Ey İnsanlar! Haberiniz olsun ki; ben de ancak bir insanım. Çok sürmez, Yüce Rabbimin elçisi bana gelecek ve ben de onun davetine icabet edeceğim.” buyurarak³⁶⁰ ashabına vefatının yaklaştığını haber vermiş, böylece onların ani bir ölüm karşısında şaşkınlık yaşamamalarını ve kendilerini bu duruma hazırlamalarını murat etmiştir.

³⁵⁶ İbnu’s-Sa’d, a.g.e., 2, 192; Ahmed b. Hanbel, 1, 392.

³⁵⁷ Nasr, 110/1-3.

³⁵⁸ İbnu’s-Sa’d, a.g.e., 2, 192.

³⁵⁹ İbnu’s-Sa’d, a.g.e., 2, 192.

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel.4, 367.

b- Ashabına Bazı Uyarıları

Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, vefatının yaklaşması üzerine bu hususu ashabına bildirmiş ve onların, mutlak ölüm karşısında ruhen hazır hale gelmelerini istemiştir. Bununla birlikte Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, kendisinin vefatı ve ondan sonra yapılması gereken şeyler hususunda ashabın sorularına cevap vererek onları bilinçlendirmiş ve bazı hususlarda da uyarılarda bulunarak onları doğru davranışlara yönlendirmiştir. Bu hususta İbn Mes'ud, şöyle der:

“Peygamberimiz ve sevgilimiz, vefatından bir ay önce bize vefatını haber verdi.” Bunun üzerine biz, “Ya Rasulallah! Senin ecelin ne zaman?” diye sorduk. Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Ecel yaklaşmış, Allah'a, Cennet'ül-Mevâ'ya, Sidretü'l-Müntehâ'ya, Refîku'l-Â'lâ'ya, Kandırıcı Dolu'ya, Nasib'e, mutlu ve kutlu yaşantıya dönüş yaklaşmış bulunmaktadır.” buyurdu.³⁶¹

Biz, Ya Rasulallah! Seni kim yıkayacak diye sorunca, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, “Ev halkımdan, yakınlık sırasına göre en yakın olanlar” buyurdu. Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâma, “Biz seni neyin içine sarıp kefenleyelim?” sorusu yöneltince, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, “İsterseniz, şu elbisemin içine, yahut Mısır bezine veya Mısır kumaşına sarınız.” mukabelesinde bulundu. Bunun üzerine, “Ya Rasulallah! Senin üzerine cenaze namazını kim kılsın?” diye sorduk ve ağladık. Kendisi de ağladı ve:

“Allah Teâlâ, size rahmet etsin! Sizi peygamberinizden dolayı hayırla mükâfatlandırısın. Siz beni yıkadığınız ve kefenlediğiniz zaman şu seririm üzerine ve şu evimin içindeki kabrimin kenarına koyunuz. Sonra bir müddet benim yanımdan çıkıp gidiniz. Çünkü benim üzerime ilk önce iki dostum, Cebrâil ve Mikâil, sonra İsrâfil, sonra da yanında melek ordularıyla birlikte ölüm meleği Azrail namaz kılacaktır. Bundan sonra takım takım giriniz, üzerime namaz kılınız ve salâtü selâm getiriniz. Fakat överek, bağırıp çağırarak beni rahatsız etmeyin. Üzerime namaz kılmaya ilk önce

³⁶¹ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 256-257.

ev halkımın erkekleri başlasın. Sonra onların kadınları kılsın. Onlardan sonra da sizler kılarırsınız.” buyurdu.³⁶²

Bizler, “Ya Rasulallah! Seni kabrine kimler koyacak? diye sordüğümüzda ise Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, “Ev halkımla birlikte, birçok melekler ki, onlar sizi görürler, fakat siz onları göremezsiniz.”³⁶³ buyurdu. Böylelikle ashabı kiram, aldığı cevaplar sayesinde, Hz. Peygamberin vefatından sonra nelere dikkat edecekleri hususunda bilgilenmiş oldu.

c- Baki' Kabristanına Ziyareti

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, vefatı yaklaştığı sıralarda Allah Teâlâ tarafından, hem Baki' kabristanında yatanlar için, hem de Uhud şehitleri için dua etmesi istendi.³⁶⁴

Hz. Aişe, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın, Baki' kabristanına gittiği geceyi şöyle anlatır: Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, bir gece ridasını ve ayakkabısını çıkarıp ayak ucuna koydu. Daha sonra da izarının bir kısmını döşeğinin üzerine serip uzandı. Biraz uyuduktan sonra, yavaşça ridasını aldı, daha sonra da ayakkabısını giyerek yavaşça evden uzaklaştı. Hz. Peygamberi kabristana kadar takip eden Hz. Aişe, Allah Rasulü'nün bir müddet ayakta durduktan sonra ellerini kaldırarak, “Selam olsun size Ey Müminler diyarı! Sizler bizden önce gitmiş bulunuyorsunuz. İnşâallah biz de size katılacağız. Ey Allahım! Onların ecirlerinden bizleri mahrum etme. Onlardan sonra bizleri fitneye uğratma” diye duada bulunduğunu görür.³⁶⁵

Hz. Aişe'nin, kendisini takip ettiğini fark eden Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, eve dönünce Hz. Aişe'ye Allah Teâlânın, kabristana gitme konusundaki emri olduğunu ve rahatsızlık vermemek için gizli çıkması gerektiğini ifade eder. Ayrıca Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, kabristana gitme emrinin kendisi için de geçerli

³⁶² İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 257; Taberî, 3, 193.

³⁶³ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2,256-257; İbnu'l-Esir, 2, 320.

³⁶⁴ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 205.

³⁶⁵ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 203.

olduğunu Hz. Aişe'ye aktarınca, Hz. Aişe de Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmdan öğrendiği şekilde bu emri yerine getirmiştir.³⁶⁶

d- Son Günlerini Hz. Aişe'nin Yanında Geçirmek İstemesi

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, rahatsızlığının arttığı sıralarda bütün zevcelerini yanına çağırdı. Daha sonra da hastalığını Hz. Aişe'nin evinde geçirme hususunda onlardan muvâfakat istedi.³⁶⁷

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, bu mecliste hanımlarına “Ben yarın nerede olacağım.” diye sordu. Hanımlarından bazıları:

“Rasulullah ancak Ebu Bekir'in kızının gününü ister.” diye düşündüler ve Rasulullah'ın bu talebine muvâfakat ederek “Ya Rasulullah! Bu talebin senin için helaldir, bizler ancak kız kardeşleriz.(Bu hususta kıskançlık etmeyiz.)” dediler. Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm ise bu cevabın üzerine, “Sizler, hastalığımı Hz. Aişe'nin yanında geçirmemi bana helal ediyor musunuz?” diye hanımlarına tekrar sordu ve hanımları da “evet” diyerek mukabelede bulundular.³⁶⁸ Diğer hanımların bu muvâfakatını işiten Hz. Aişe, hızla evine döndü, ve Allah Rasulü'nün yatağını, onun rahat edeceği şekilde hazırladı.³⁶⁹

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın bu talebinde de görüldüğü üzere, bir kişi hayatının son demlerini en sevdiği yakınının yanında geçirmek isteyebilir. Bu durumda, diğer yakınların, evvâcî tâhirat misüllü kıskançlığa düşmeden bu talebi olgunlukla karşılaması uygun olmalıdır. Tabî ki burada Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın izin isteme üslubu da üstün bir nezaket örneği olarak bizlere önemli mesajlar vermektedir.

e- Kağıt ve Kalem İstemesi

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın hastalığının şiddetlendiği bir günde, başta Hz. Ömer olmak üzere bazı sahabiler Rasulullah'ın evinde toplanmışlardı. Bu sırada Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm:

³⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 203-204.

³⁶⁷ Taberî, 3, 191.

³⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, 1, 545.

³⁶⁹ Bkz. İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 232; Ahmed b. Hanbel, 6, 34.

“Bana kalem ve kağıt getiriniz de size bir yazı yazayım ki, bundan sonra hiçbir zaman delâlete düşmeyeziniz, doğru yoldan sapmayasınız.” buyurdu.³⁷⁰ Bunun üzerine söz alan Hz. Ömer, “Allah Rasulü Aleyhissâtü vesselama hastalığı baskın gelmiştir. Yanınızda Kur’an var! Allah’ın kitabı bize yeter.” dedi. Bunun üzerine evde bulunan sahabî anlaşmazlığa düştü ve aralarında tartışmaya başladılar.³⁷¹

Kadınlardan birisi, “Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın istediğini getiriniz.” diye seslenince, Hz. Ömer, kadına hitaben, “Sus! Siz onun sâhibelerisiniz! O hastalandığı zaman gözlerinizi sıkır, yaş çıkarırsınız. Sıhhatli olduğu zaman da boynundan tutarsınız. (boğazını sıkarsınız.)” diye çıkıştı.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın zevcesi Zeynep ise, “Size bir ahid yazdırmak isteyen Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın sözünü ne diye dinlemiyorsunuz.” dedi. Bu tartışmanın üzerine orada bulunanların kimisi, “Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm sizin için yazacağını yazsın. Kalem kağıdı yanına yaklaştırınız. Sizin için bir yazı yazsın da hiçbir zaman yolunuzu şaşırmasınız.” diyor; kimisi de “Hz. Ömer’in dediği yerindedir.” diyordu.³⁷²

Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın yanında anlaşmazlığı arttırıp, sözleri birbirlerine karıştırdıkları ve Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâma baygınlık getirdikleri zaman, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm:

“Yanımdan kalkınız. Benim yanımda nizâ olmaz. Beni kendi halime bırakınız. Banim şu içinde bulunduğum hal, sizin beni davet ve meşgul ettiğiniz şeylerden hayırlıdır.” buyurdu.³⁷³

Bütün bu tartışmaların neticesinde ne yazık ki, ümmet Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın yazacağı şeyden mahrum kalmıştır.³⁷⁴ Buradan da anlaşılıyor ki, bir kimse son anlarını yaşıyor olsa bile, yanındakilerin, onun taleplerine kulak vermesi ve onu

³⁷⁰ İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 243; Ahmed b. Hanbel, 1, 355.

³⁷¹ İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 243.

³⁷² Ahmed b. Hanbel, 1, 325; İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 244.

³⁷³ İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 242.

³⁷⁴ İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 244; Ahmed b. Hanbel, 1, 325.

yerine getirmesi uygun olan tavidir. Aynı şekilde böylesi bir durumda hastanın yanında lüzumsuz tartışmalara girmek de Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm örneğinde görüldüğü gibi hastanın acılı haline daha fazla acı ekleyeceğinden, bu davranışlardan uzak durulmalıdır.

f- Müslümanlara Yapılan Son Hitap ve Bazı Tavsiyeler

Hz. Peygamberin hastalığı artınca, Ensarın kadınları mescidde toplanarak ağlamaya başladılar. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, bu kadınları görünce niye ağladıklarını sordu. Oradakiler ise, “Sen öleceksin diye endişe ediyorlar.” diye mukabelede bulundular. Bunun üzerine Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, son defa olarak minbere oturdu ve halkın mescidde toplanmasını işaret buyurdu. Müslümanlar mescidde toplanınca Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, Allah’a hamd ile sözlerine başladı ve ardından, âdeti olduğu üzere Uhud şehitleri için mağfiret diledi.³⁷⁵

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, Müslümanların kendisine doğru yaklaşmalarını istedikten sonra şöyle buyurdu:

“Ey İnsanlar! Bana haber verildiğine göre sizler, Peygamberinizin vefat edeceğinden korkuyormuşsunuz. Benden önce gönderilip ümmeti içinde temelli kalmış bir peygamber var mıdır ki, ben de içinizde temelli kalayım! İyi biliniz ki, ben Rabbime kavuşacağım. O’na siz de kavuşacaksınız. (Benden sonra) ilk muhacirlere karşı hayırlı olmanızı ve onların da aralarında birbirlerine karşı hayırlı olmalarını tavsiye ederim.

Muhakkak ki, bütün işler Yüce Allah’ın izni ile cereyan eder. Geç olacak şeyleri acele istemeniz bir şey sağlamaz. Çünkü Yüce Allah, hiç kimsenin acele istemesiyle acele etmez. Allah Teâlâ, kendisini yenmeye kalkanı yener, mahveder. Aldatmaya kalkanı ise zararlı çıkarır.”³⁷⁶

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ashabına yapmış olduğu bu son tavsiyelerin ardından, ensarın muhacirlere karşı yaptığı yardımlardan bahsetti ve ardından ensara iyi davranılması hususunda başta muhacirler olmak üzere bütün

³⁷⁵ Taberî, *a.g.e.*, 3, 191. İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 251-252

³⁷⁶ İbn Hişam, *Sîre*, 4, 300; Belâzurî, *a.g.e.*, 1,547; İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 251.

ashabını uyardı. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ashabına buluşma yeri olarak da Kevser Havuzu'nu belirledi. Ancak bu konuda ashabına hitaben, “Yarın benimle bu havuz başında buluşmak isteyen, elini ve dilini gûnahtan çeksın. Ey insanlar! Günah nimetlerin değiştirilmesine neden olur. Halk iyi olduğu zaman, yöneticileri de iyi olur. Halk kötü olduğu zaman, yöneticileri de kötü olur.”³⁷⁷ diyerek doğru olmaları hususunda uyarıda bulunmuştur.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, hutbesinin sonunda, ashabı arasında kendisinden hakkı olanların hakkını almasını isteyerek onlarla helalleşmiştir. Ardından da ashabı arasından özel dua temennisinde bulunanlara dua etmiş ve sonra da minberden inmiştir.³⁷⁸

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın uygulamalarında görüldüğü üzere, bir kişi son günlerini yaşadığını hissettiği zaman, geride kalanları hem teselli etme, hem de onları yapmaları gerekenler konusunda hatırlatmalarda bulunma adına, onları bir araya toplayarak, son tavsiyelerini yapması, geride kalanlar nazarında etkili olacağı muhakkaktır.

g. Son Anlarına Kadar Namazına Olan Düşkünlüğü

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın vefatı ile sonuçlanan hastalığı sırasında, namaz vakti gelmiş ve ezan da okunmuş bulunuyordu. Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, “İnsanlar namazı kıldılar mı?” diye sordu. Bu soru karşısında yanında bulunanlar, “Hayır Ya Rasulallah! Seni bekliyorlar.” dediler. Bunun üzerine Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, kendisi için leğene su konulmasını istedi. Daha sonra da bu su ile gusleden Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, tam kalkmak üzere idi ki, hastalığın şiddetinden tekrar bayıldı.

Bir müddet sonra yeniden ayılan Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, hemen insanların namazı kılıp kılmadığını sordu. Ashabın henüz kılmadığını öğrenen Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, yanındakilerden tekrar bir leğen içerisinde su getirmelerini istedi. Gelen su ile gusleden Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, suyun

³⁷⁷ İbn Hişam, *a.g.e.*, 4, 300, Belâzurî, *a.g.e.*, 1, 547.

³⁷⁸ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 231.

tesiriyle biraz rahatlayınca kalkmaya çalıştı ama buna muvaffak olamayarak tekrar bayıldı.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, bir kez daha hastalığın sebep olduğu baygınlıktan ayılınca, yine sorduğu ilk soru, “İnsanlar namazı kıldılar mı?” şeklinde oldu. Henüz kılmadıkları haberini alan Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, yine namaz kıldırmak üzere ayağa kalkmaya çalışsa da buna takat getiremeyeceğini anlayınca, Hz. Ebu Bekir’i namaz kıldırmak üzere vekil tayin etti.³⁷⁹

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, hastalığının bütün şiddetine rağmen namaza gösterdiği hassasiyetle Müslümanlara ibadet bilincini vurgulamıştır. Aynı zamanda, Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, takatinin yettiği son ana kadar sorumlu olduğu görevi bizzat kendisi yapmaya çalışmış ve böylece ümmetine görev şuuru kazandırmıştır.

h. Sadakaları Dağıtmadaki Hassasiyeti

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın vefat ettiği günde,³⁸⁰ Hz. Aişe’nin yanında altı ya da yedi dinar bulunuyordu. Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, onları fakirlere dağıtması husunda Hz. Aişe’yi görevlendirmişti. Hz. Aişe ise Hz. Peygamberin hastalığı ile oyalandığı için, onları henüz fakirlere dağıtamamıştı.

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, Hz. Aişe’ye, “Altı yedi dinarı ne yaptın? Fakirlere dağıttın mı?” diye sorunca, Hz. Aişe, hastalığın meşguliyetinden henüz dağıtmaya fırsat bulamadığı belirtti. Bunun üzerine Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, onları isteyip getirtti, avucuna aldı ve:

“Allah’ın Peygamberi Muhammed, bunları fakirlere dağıtmadığı, yanında bulundurduğu halde Rabbine kavuşacağını sanır değildir.” buyurdu. Ardından da onların hepsini ensar fakirlerinden, beş ev halkına bölüştürdükten sonra:

³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, 2, 52-53; İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 218; Ayrıca Bkz. Köksal, Asım, *İslam Tarihi*, 8, 268.

³⁸⁰ İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 237.

“İşte şimdi rahatladım.” buyurdu ve uyudu.³⁸¹

Bu olay üzerine, İmam Kastalânî de ki:

“Peygamberler ulusu, Alemlerin Rabbi’nin sevgilisi, geçmişteki ve gelecekteki kusurları bağışlanmış bulunan Peygamber Efendimiz böyle yaparsa, üzerlerinde Müslümanların kanları ve kendilerine haram olan mal hakları bulunduğu halde Allah Teâlâ’ya kavuşanların halleri nice olur, bir düşün.”³⁸²

i. Son Defa Misvak Kullanışı

Hz. Aişe, “Allah Teâlâ’nın bana ihsan ettiği nimetlerden birisi, Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın, benim evimde, benim günümde ve başı benim göğsümde olduğu halde vefat etmesidir.³⁸³ Bir de hamdolsun ki, onun dünyada bulunduğu günlerin son gününde, ahiret gününün başında, benim tükürüğüm ile onun tükürüğünü birleştirmesidir.”³⁸⁴

Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın başını göğsüme yasladığım sırada, kardeşim Abdurrahman elinde misvak ile eve girmişti. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ona ve elindekine baktı.³⁸⁵ Misvağı istediğini anladım ve “Ya Rasulallah! Bu misvağı senin için alıp sana vermeme arzu eder misin?” diye sordum. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm başıyla “*evet*” diye işarette bulundu. Ben de misvağı yumuşatıp kendisine verdim. Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, hiçbir zaman misvakla dişlerini bu derece şiddetli, bu kadar güzel oğuşturduğunu görmemiş gibiyim. Allah Rasülü Aleyhissalâtu vesselâm, dişlerini misvaklamayı bitirince, misvak elinden düştü.³⁸⁶

Allah Rasülü Aleyhissalâtu vesselâmın, misvağı tutacak dermanı kalmadığı son anın da bile diş temizliğine gösterdiği hassasiyet ve dolayısıyla da Rabbinin huzuruna temiz çıkabilme isteği, bizler için çok önemli bir davranış şeklidir. Bununla birlikte

³⁸¹ Ahmed b. Hanbel, 6, 104; İbn Sa’d, *a.g.e.*, 237-238.

³⁸² Kastalânî, *Mevâhibü’l- ledünniye*, 2, 480-481.

³⁸³ İbnü’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 262.

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, 6, 48; İbnü’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 261.

³⁸⁵ İbn Hişam, *a.g.e.*, 4, 304.

³⁸⁶ İbnü’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 234; İbn Hişam, *a.g.e.*, 4,304. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Köksal, *a.g.e.*, 272-273.

Müslümanların, Rabbinin huzuruna her an çıkabilme ihtimalinden hareketle her dâim bedeni temizliklerine dikkat etmeleri önem arz etmektedir.

j. Son Dakikaları ve Son Dilekleri

Rebiülevvel ayının on ikinci Pazartesi günü,³⁸⁷ kaba kuşluk vakti –güneş zevâle (batıya kaymaya) doğru yaklaşıyorken- Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, son demlerini yaşıyordu.³⁸⁸ Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın başı, Hz. Aişe'nin göğsüne yaslı bulunuyordu ve Hz. Aişe:

“Ey insanların Rabbi! Hastalığı gider, kaldır. Gerçek tabip Sensin. Gerçek şifa verici Sensin.” diye şifa diliyor;³⁸⁹ Hz. Peygamber ise, “Hayır! Ben Allah Teâlâ'dan Refîk'i-Â'lâ³⁹⁰ zümresine katılmayı; Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil ile birlikte olmayı dilerim. Ey Allahım! Beni yarlığa! Beni Refîk'i-Â'lâ zümresine kavuştur. Ey Allahım! Beni Yarlığa! Bana rahmetini ihsan et. Beni Refîk'i-Â'lâ zümresine kavuştur.”diyerek duaya devam ediyordu.³⁹¹

Hz. Aişe, “Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, sıhhatte iken, birçok defalar: ‘Hiçbir peygamber yoktur ki, ruhu, cennetteki durağını görmedikçe alınmaz. Sonra durağına gitmesi arzusuna bırakılır.’ buyurmuştu. Kendisi, hastalanıp ruhu alınma zamanı gelince, başı benim dizimde bulunduğu halde, üzerine bir baygınlık geldi. Ayılınca, gözü açılıp evin tavanına doğru dikildi ve: ‘Allah’ım! Refîk'i-Â'lâ zümresine kat.’ dedi. Ben o zaman ‘Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, bizi tercih etmiyor.’ dedim. Anladım ki, Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, bu temennisi, vaktiyle sıhhatli zamanında bize söyleyip durduğu bir haberin kendisinde gerçekleşmesidir.”³⁹²

³⁸⁷ Vâkıdî, Megazî, 134.

³⁸⁸ İbn Hişam, *a.g.e.*, 4, 304; Ahmed b. Hanbel, 4, 364; İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 191.

³⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, 6, 108.

³⁹⁰ Hz. Peygamberin özlediği Refîk'i-Â'lâ, en yüksek makamlarda bulunan peygamberler cemaati (İbnu'l-Esir, *Nihâye*, 2, 246), Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberler, sıdıklar, şehitler ve Salihler zümresi idi ki, bunlar ne güzel arkadaşlırlar.(İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 229)

³⁹¹ Belâzurî, *a.g.e.*, 1, 549.

³⁹² İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 2, 229; Ahmed b. Hanbel, 6, 89; Ayrıca bkz.. Köksal, *a.g.e.*, 8, 275.

C. ÖLÜM SONRASI MÜSLÜMAN TAVRI

1- Ölüme Teslimiyet

Teslimiyet, “*islam*” kelimesi ile aynı manaya gelmektedir. “*İslam*” kelimesi lügatte; itaat etmek, boyun eğmek ve Allah Teâlâ’nın varlığına inanmak gibi manaları ihtiva eder. Konumuzla alakalı ıstılah haline gelmiş manası ise, verilen hükme olabildiğince rıza göstermek ve Allah Teâlâ’nın kaza ve kaderindeki her şey için yine ona teslim olmak şeklindedir.³⁹³

Teslimiyet hali, ancak kemal derecede bir güven duygusu sayesinde gerçekleşebilir. Bu sebeple kulun Allah Teâlâ’ya olan teslimiyeti, Allah Teâlâ hakkındaki bilgisi ve O’na olan imanı nispetindedir. Teslimiyet kulun Allah Teâlâ’ya olan yöneliştir ve bu yöneliş imanla başlar ve marifetullah arttıkça o da artarak devam eder.³⁹⁴

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın, Allah Teâlâ’ya olan teslimiyeti her durumda zirvedeydi. Onun teslimiyetini gösteren birçok misali, bizzat kendi hayatında görmek mümkündür. Nitekim Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, Hz. Ebu Bekir ile gerçekleştirdiği hicret yolculuğunda Sevr Mağarası’na sığınır. Fakat burada yakalanma tehlikesi ile karşılaşır. Bu esnada endişeye kapılan Hz. Ebû Bekir, Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâma “Ben öldürülürsem, nihayet tek bir kişiyim, ölür giderim. Fakat Sana bir şey olursa, o zaman bir ümmet helâk olur.” diye seslenerek Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm adına duyduğu endişeyi ifade etmiştir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm ise her hangi bir telaşa kapılmaksızın Hz. Ebu Bekir’e “Korkma! Hiç şüphesiz Allah bizimledir!”³⁹⁵ mukâbelesinde bulunarak, ölümle yüz yüze geldiği bir noktada bile Allah Teâlâ’ya olan teslimiyetinin boyutlarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte Hz. Ebu Bekir’in sözlerinde hissedilen endişe ise kendi

³⁹³ el-İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 350; İbn Manzur, *Lisani’l-Arab*, 12, 289, 301; Cevherî, *es-Sıhah*, 5, 1950-1953; Elmalılı, *a.g.e.*, 1, 468.

³⁹⁴ Gazali, *İhyâ*, 4, 336-340.

³⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3, 223-224.

nefsi ile alakalı olmayıp vefatı ile dinin zarar göreceği bir lider ile ilgilidir. Bu örnek davranış ile Hz. Ebu Bekir, Müslümanın kendi nefsi ile ilgili bir hususta tam bir teslimiyet gösterirken, dinin zarar göreceği bir tehlike anında ise tedbirli olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber Aleyhisselam, Bedir Savaşı'nda "Allahım, eğer şu bir avuç topluluğu helak edersen, artık yeryüzünde sana ibadet edilmeyecektir!", "Allahım, bana verdiğin vâ'di yerine getir. Allahım, yardımını istiyoruz."³⁹⁶ diye dua etmesinde yine kendi nefsi için tam teslimiyet, dinin geleceği için ise azamî gayret göstermeye çalışan bir Müslüman tavrı görülmektedir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, üç gün gibi kısa aralıklarla iki büyük destekçisi olan amcası Ebu Talib ile hanımı Hz. Hatice'nin vefatlarına şahit oldu. Bunların ölümü, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm nezdinde "Şu ümmet üzerine gelen iki büyük iptilâdan hangisine daha çok üzüleceğimi bilemiyorum."³⁹⁷ dedirtecek kadar derin bir yara açılmasına neden oldu. Bu sebeple, bu iki üzücü hadisenin yaşandığı seneye "Hüzün yılı"³⁹⁸ adı verildi. Allah Teâlâ, bu iki kişinin vefatı ile birlikte yalnız kalan Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâma tevekkül edilecek ve teslîmiyet gösterilecek yegâne mercînin Kendisi olduğuna dair bir işaretle bulunmuştur.³⁹⁹

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın tâlimi ile yetişen ashab, hayatı boyunca Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâma itaat ve teslimiyetten ayrılmamaya gayret etmiştir. Mesela Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın, Bedir Savaş'ı öncesi, düşüncelerini öğrenmek için Ensar'a yönelttiği sorular karşısında Mikdâd b. Esved ayağa kalkarak:

"Ya Rasulallah! Bizler, Yahûdîlerin Hz. Mûsâ'ya dediği gibi "Sen ve Rabbin gidip savaşın!"⁴⁰⁰ demeyiz. Bizler, Sana Akabe'de verdiğimiz söze sâdık kalarak, senin sağında, solunda, önünde ve ardında, düşman ile sonuna kadar çarpışmaya her an

³⁹⁶ İbn Hişam, *a.g.e.*, 2, 278.

³⁹⁷ Taberî, *Târih*, 2, 229.

³⁹⁸ Miras, Kâmil, *Tecrîd Tercemesi*, 10, 29.

³⁹⁹ Topbaş, Osman Nuri, *Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)*, İstanbul, 2007, 1, 397.

⁴⁰⁰ Mâide, 6/24.

hazırız!”⁴⁰¹ nidâsı ile tavrını ortaya koymuştur. Onun ardından ayağa kalkan Sa’d b. Muâz ise “Ey Allah’ın Rasulü! Bizler, sana inandık. Getirdiğin Kur’an’ın hak olduğuna da şehâdet ettik. Nasıl dilersen öyle yap! Şayet sen, denize dalsan, bizler de seninle beraber dalarız. Ensar’dan bir tek kişi bile geri dönmez!” diyerek, ashabın teslimiyet hususundaki kararlılığını göstermiştir.⁴⁰²

Rec’i Vak’ası diye tarihe geçen baskın günü esir edilen Hubeyb ve Zeyd’in metaneti, ashabın, ölüme olan teslimiyetini göstermesi bakımından yine önemli bir misal teşkil etmektedir. Nitekim Hubeyb, öldürülmek üzere götürülürken, yüzünde endişe emareleri görülmemiştir. Dahası, son isteği olarak kıldığı namazın ardından ‘Allah’a yemin ederim ki, ölümden korktuğumu zannetmeyeceğinizi bilsem, bu namazı daha fazla kılardım.’⁴⁰³ diyerek etrafındakilere ölüm karşısındaki teslimiyetini açıkça ifade etmiştir.

Ashab, kendi canları söz konusu olduğunda gösterdiği metanet ve teslimiyeti⁴⁰⁴ kendi dost ve akrabalarının vefatı karşısında da izhar edebilmiştir. Bu tavrın en anlamlısı ise Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın vefatı sırasında vukû bulmuştur. Misal olarak Hz. Fatıma, yaşamış olduğu ayrılığın etkisi ile: “Ey Rabbine kendisinden daha yakını bulunmayan babacığım! Ey Rabbin dâvetine icâbet eden babacığım! Ey makamı Firdevs cenneti olan babacığım! Ey vefatını Cibrîl’e haber verdiğimiz babacığım!” diyerek ağladı. Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm defnedildikten sonra ise Hz. Enes’e “Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın üzerine toprak atmaya gönlünüz nasıl râzı oldu!”⁴⁰⁵ diye sitem etmiştir. Hz. Enes ise bu suâl edebene cevap vermese de, hâl lisani ile: “Hayır Ya Fâtıma! Gönlümüz hiç râzı olmadı, fakat biz Rasulullah’ın emrine teslimiyetle, kendimizi zorlayarak bu işi yaptık.”⁴⁰⁶ anlamına gelecek bir tavır göstermiştir.

⁴⁰¹ Buhârî, Meğâzî 4, Tefsîr 4.

⁴⁰² Müslim, Cihâd 83; Vâkıdî, *a.g.e.*, 1, 48-49; İbn Hişâm, *a.g.e.*, 2, 253-254.

⁴⁰³ Vâkıdî, *a.g.e.*, 1, 354-363.

⁴⁰⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 4, 238.

⁴⁰⁵ Buhârî, Meğâzî, 83; Dârimî, Mukaddime, 14.

⁴⁰⁶ Mîras Kamil, *Tecrîd Tercemesi*, 11, 25.

Hiz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmin vefatı karşısında Hiz. Ömer, “Hiç kimsenin ‘Muhammed öldü!’ dediğini duymayayım! Yoksa kılıcımla onun boynunu vururum! Allah Rasulü, Mûsâ Aleyhisselam’ın bayıldığı gibi bayılmıştır!” sözleri ile yaşadığı şaşkınlığı ifade ettiği sırada, Hiz. Ebu Bekir, büyük bir teslimiyet örneği göstererek Müslümanlara “Vallâhi, Rasulullah vefat etmiştir! *Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*: Bizler Allah’a âidiz! Allah’ın kullarıyız! Ve bizler yine O’na dönücüleriz!” hitabında bulunmuştur. Akabinde ise “Muhammed, bir Rasul’dür. O’ndan önce de resûller gelip geçmiştir. Şimdi O, ölür veya öldürülürse, ökçelerinizin üzerinde gerisin geriye dönecek misiniz? Kim, böyle iki ökçesi üzerinde ardına dönerse, elbette ki Allah’a hiçbir şeyle zarar vermiş olmaz. Allah, şükür ve sebât edenlere mükâfat verecektir.”⁴⁰⁷ ayetini okuyarak, hem Hiz. Ömer’i hem de bütün ashâbı karşılaştıkları bu ölüm vâkıâsı karşısında teslimiyete ve sabra davet etmiştir.⁴⁰⁸

2- Sabır Göstermek

“*Sabır*”, darlık, sıkıntı ve musîbet anında insanın, nefsine hâkim olması ve sıkıntıya katlanabilmesini ifade eden bir ahlakî bir tabirdir.⁴⁰⁹ Arap dilinde ise bir kimsenin, bu durumlarda göstermiş olduğu davranışlar için, “*sabera*” fiili kullanılır. Ayrıca “*sabır*” lafzı, nefsin istek ve arzuları karşısında, kişinin kendisini muhafaza edebildiği durumlar için de kullanılır.⁴¹⁰

“*Sabır*” kelimesi, Kur’an’da, methedilen, güzel bir meziyet olarak zikredilmiştir. Misal olarak, “Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanında sabredenler...”,⁴¹¹ “Başlarına gelen şeylere sabreden erkek ve kadınlar...”⁴¹² ifadesi ile başlayıp devam eden ayetlerde Allah Teâlâ, sabredenleri övgü dolu sözlerle anmıştır.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/144.

⁴⁰⁸ İbnü’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 266- 272.

⁴⁰⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, 4, 438- 439, İsfehânî, *a.g.e.*, s. 273- 274.

⁴¹⁰ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, “*Sabır*” *md.*, 118; Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, İstanbul, 1996, 9, 183-190.

⁴¹¹ Bakara, 2/177.

⁴¹² Hac, 22/35.

Allah Teâlâ, insanoğlunu dünya hayatında çeşitli imtihanlara tabi tutabilmektedir. Nitekim kullarından kimine bolluk ve refah vererek, onları şükür sınavına tâbi tutarken,⁴¹³ bir kısmını ise çeşitli musîbetler vermek suretiyle sabırla imtihan eder.⁴¹⁴ Allah Teâlâ, bu durumu “Andolsun ki, sizi biraz korku, açlık, mal, can ve ürünlerin eksiltilmesiyle deneyeceğiz. Sabredebilenleri müjdele.”⁴¹⁵ ayeti ile ifade etmektedir. Aynı zamanda Allah Teâlâ, bu durum karşısında gösterilmesi gereken tavır, “Onlar başlarına bir musîbet geldiği zaman; ‘Muhakkak ki biz Allah’a aitiz ve O’na döneceğiz.’ derler.”⁴¹⁶ beyanı ile açıklamıştır. Bu ayetler doğrultusunda teslimiyet gösterebilen bir kimse, her şeyin Allah Teâlâ’nın dilemesiyle gerçekleştiğine gönülden inanır. Bununla beraber, şayet başına herhangi bir musîbet gelecek olursa da; “Madem ki Allah Teâlâ böyle diledi, bu durumda bize düşen sabretmektir.”⁴¹⁷ sözleri ile teskin olabilir.

Allah Teâlâ, kullarına sabrı tavsiye ettiği gibi bu güzel hasletlerin karşılığının kat kat⁴¹⁸ verileceği ve asla zayi edilmeyeceği⁴¹⁹ müjdesiyle de sabrın ehemmiyetine dikkat çekmiştir.

Sabır, musîbetler karşısında müminleri koruyan önemli bir sığınaktır. Ancak şu bilinmelidir ki; sabır, zorluk karşısında eli kolu bağlı bir durumda teslimiyet zırhına bürünmek anlamına gelmemektedir. Yine sabır kavramı, zulme boyun eğmeyi yahut da fakirliği silinmez bir alın yazısı kabul ederek hayata dair bütün iddialardan vazgeçmeyi ihtiva etmemektedir. Bunlar, Allah Teâlâ’nın hoşlanmadığı ve mü’mine de yakışmayan davranışlardır. Nitekim birçok yerde sabır kavramı, girişilen hayırlı bir işte Allah Teâlâ’nın yardımına güvenerek⁴²⁰, karşılaşılan zorluk ve sıkıntılara karşı güç ve

⁴¹³ Fecr, 89/15.

⁴¹⁴ Fecr, 89/16.

⁴¹⁵ Bakara, 2/153.

⁴¹⁶ Bakara, 2/156.

⁴¹⁷ Bkz. Âl-i İmran, 3/16, 125, 200.

⁴¹⁸ Kasas, 28/54.

⁴¹⁹ Hud, 11/115.

⁴²⁰ Bakara, 2/250.

cesaret⁴²¹ kazanılması bağlamında kullanılmıştır. Örnek olarak Allah Teâlâ, savaşta iken karşılaşılan her türlü olumsuzluğa sabırla göğüs gerebilenleri övmüş,⁴²² aynı zamanda bir çok yerde mü'minleri sabırlı olmaya çağırılmış,⁴²³ bununla beraber böylesi tavırlara hesapsız mükâfat vadetmiştir.⁴²⁴

Kur'an-ı Kerim, sabır kavramının mahiyetini bizlere geniş bir şekilde sunduğu gibi, Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm da gerek sözleri, gerekse fiilleri ile ümmetine sabrın hakikatini ifade etmeye çalışmıştır. Böylece ashabı için her konuda “*üsve-i hasene/en güzel örnek*” olan Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, sabır hususunda da ümmetini bilgilendirmiş ve bizzat hayatından sunduğu örneklerle onlara yol göstermiştir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, hayatının büyük bir bölümünü, sıkıntı ve zorluk içerisinde geçirmiştir. Buna rağmen Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, “Kim sabretmeye gayret ederse, Allah Teâlâ ona sabır verir. Hiçbir kimseye, sabırdan daha hayırlı ve büyük bir lütufta bulunulmamıştır.”⁴²⁵ beyanı ile sabrın ne büyük bir nimet olduğunu dile getirmiştir. Yine Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, müminin imtihanlar karşısında izhar ettiği bu tavrın kendisi adına ne büyük bir önem taşıdığını, “Mü'minin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir haslet sadece müminde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur.”⁴²⁶ sözleri ile ifade etmiştir.

Bilindiği üzere insan hayatı, sevinç ve hüznün gibi iki zıt kavramın beraberliğinde akıp gitmektedir. Tabîi olarak her insan, mutlu ve huzurlu bir hayat sürmeyi temenni eder. Ancak hayat, her zaman istenildiği gibi olmayabilir. Dolayısıyla kimi insanın hiç

⁴²¹ Bakara, 2/249.

⁴²² Bkz. Bakara, 2/177; Enbiya, 21/81; Hacc, 22/35; Ahzab, 33/ 35.

⁴²³ Bkz. Asr, 103/3.

⁴²⁴ Bkz. Zümer, 31/18.

⁴²⁵ Buhârî, Zekât 50, Rikak 20; Müslim, Zekât 124. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Zekât 28; Tirmizî, Birr 77; Nesâî, Zekât 85.

⁴²⁶ Müslim, Zühhd 64.

ummadığı ve arzu da etmediği bazı hâdiselerle karşılaşması mümkündür. İnsanın fitratında var olan bu durumun bilincinde olmak, her ne şartta olursa olsun cemiyetten kopmama gayretinde bulunmak ve hem sevinç hem de üzüntü halinde îtidal üzere kalabilmek büyük bir bahtiyarlıktır. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm ise bahsi geçen beyanlarında⁴²⁷ bu örnek vasfın sadece müminlere has olduğunu ifade etmiştir.

Kimi insan, hayatının bazı dönemlerinde yeryüzünün imtihan meydanı olduğu gerçeğini unutabilir. Bu sebeple de başına gelen bela ve musîbetin hakiki gayesini kavramakta güçlük çekebilir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, buna benzer, zihni karmaşa içerisinde bulunan müminleri “Allah Teâlâ, yorgunluk, hastalık, tasa, keder ve gamdan, ayağa batan dikene varıncaya kadar müslümanın başına gelen her şeyi, onun hatalarını bağışlamaya vesile kılar.”⁴²⁸ müjdesi ile teskin etmeye çalışmıştır. Bununla beraber Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, sabırlı olanların ahirette elde edecekleri mükâfat hususunda “Kıyamet günü, dünyada iken hastalanıp sıkıntı çekenlere sevab verildiği zaman, onları gören diğer kimseler, dünyada iken derilerinin makaslarla doğranmış olmasını temenni ederlerdi.”⁴²⁹ buyurarak sabrın netice bakımından taşıdığı değeri ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın, sabır konusundaki teşvik ve uyarıları, müminlerin hâdiselere sadece sathî olarak bakmayıp, vak’aları farklı yönleri ile değerlendirmeleri gerektiği hakikatini hatırlatmaktadır. Allah Teâlâ ise “ Kim bilir! Belki de sizin hayırlı zannettiğiniz şey, kendiniz için iyi olmayabilir ve yine sizin kötü olduğunu düşündüğünüz bir şey sizin için hayırlı olabilir.”⁴³⁰ ayeti ile bu durumu açıkça belirtmiştir.

Ashab-ı Kiram, Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâma dünyada en çok musîbete maruz kalanın kimler olduğu şeklinde bir soru yönelttiği zaman, Allah Rasulü, “Peygamberler, sonra da dine olan bağlılık derecelerine göre diğer insanlar, bela ve

⁴²⁷ Müslim, Zühd 64.

⁴²⁸ Buhârî, Merdâ 1, 3; Müslim, Birr 49.

⁴²⁹ Tirmizî, Zühd 58.

⁴³⁰ Bakara, 2/216.

musîbetlerle imtihan olur.”⁴³¹ diye mukabelede bulunmuştur. Böylelikle Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmin, bela ve musîbetlerin, hata işleyen kuluna Allah Teâlâ'nın bir azabı olduğu yaygın kanatinin yanlışlığını ifade etmiştir.

Musîbetler karşısında gösterilecek sabrın sağlayacağı ecir büyük olmasına rağmen, dünyada böyle bir talepte bulunulması uygun görülmemiştir. Nitekim Ebu'd-Derda, Rasululah Aleyhissalâtu vesselâma “Afiyette olup da şükreden biri olmayı, hastalık sebebiyle sabır içerisinde bulunmaya tercih ederim.” dediği zaman, Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, “Şüphesiz Allah Teâlâ, senin afiyette olmanı daha çok sever.”⁴³² buyurmuş; böylece sağlık ve afiyet için dua etmenin daha doğru olacağına işaret etmiştir.

a- Evladın Ölümüne Sabır

Allah Teâlâ, ilk insanı ve ardından da onun eşini yaratmış, böylece bu iki cinsin ünsiyet kurarak huzur bulmalarını ve karşılıklı ihtiyaçlarını gidermelerini murad etmiştir.⁴³³ Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ahirette ümmetinin çokluğu ile övüneceğini belirtmiş,⁴³⁴ dolayısıyla ümmetinin evlenmesini ve sağlıklı nesiller dünyaya getirmesini istemiştir.⁴³⁵ İslamın evlenmeye olan bu teşviki vesilesiyle evlenen kimseler⁴³⁶ kurdukları aile yuvasında hayırlı nesiller yetiştirme çabasıyla gayret ederler.⁴³⁷ Bilhassa anneler, Allah Teâlâ'nın kendilerine vermiş olduğu merhamet duygusu sayesinde evlatlarını tehlikelerden korumak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmazlar. Çünkü çocuklar, atılmış bir su halindeyken annesinin karnında yavaş

⁴³¹ İbn Mâce, Fiten 23.

⁴³² Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağır*, (tah. Muhammed Şekur Mahmud), 1, 192, h. no: 304, Beyrut-Amman, 1985.

⁴³³ Rum, 30/21.

⁴³⁴ İbn Mâce, Nikah 8.

⁴³⁵ Ebu Dâvûd, Nikah 1.

⁴³⁶ Buhârî, Nikah 1.

⁴³⁷ İbn Mâce, Edeb 3.

yavaş ete kemiğe bürünmüş,⁴³⁸ bütün gıdasını annesinden alarak belli bir boyuta ulaşmış ve neticede anneden koparak dünyaya ilk adımını atmıştır.

Doğumla birlikte evlat, zahiren anneden ayrılmış olsa da aralarındaki manevi bağ ömür boyu devam eder.⁴³⁹ Fakat bazen beklenmedik anda gelen ölüm, bir bütün sayılan bu iki ferdi birbirinden ayırır. Haliyle bu vefat, anneyi dayanılması çok güç olan bir acı içerisinde bırakır.⁴⁴⁰

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, bir mezarlığın yanından geçerken evladının kabri başında ağlayan bir anneye rastlar. Allah Rasulü, teselli edebilme ümîdi ile bu hüznü annenin yanına gelir ve ona: “Allah’tan kork ve sabret!” diye uyarıda bulunur. Fakat kadın, içinde bulunduğu durumun da etkisiyle Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmi tanımaz ve Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâma, “Çek git başımdan; zira benim başıma gelen felâket, senin başına gelmemiştir.” diye karşılık verir. Ashabın uyarısı üzerine yaptığı yanlış fark eden kadın, özür talebi için doğruca Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın evine gider. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm ise kadının gecikmiş olan bu yaklaşımı sebebiyle “إنما الصبر عند الصدمة الأولى”⁴⁴¹ uyarısında bulunur. “*Hakîki sabır, belanın geldiği ilk anda gösterilmiş olandır.*”⁴⁴¹

Evladını kaybeden bir annenin, ağlaması ve hüznünü izhar etmesi dinin yasakladığı bir durum olmayıp, insanın tabiatında var olan normal bir durumdur.⁴⁴² Fakat bahsi geçen hadisin şerhleri⁴⁴³ incelendiğinde Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın, bu kadını İslamın yasakladığı şekilde ağladığı için uyardığı görülmektedir.⁴⁴⁴ Bununla birlikte kadının içinde bulunduğu ruhî durumu gözününde bulunduran Allah Rasulü, ilk karşılaşmalarında geçen tatsız diyalogu sürdürmeyi uygun

⁴³⁸ Alak, 96/1, 2.

⁴³⁹ Buhârî, Rikak 17.

⁴⁴⁰ Buhârî, Cihâd 14. Ayrıca bkz. Buhârî, Meğâzî 9, Rikâk 51.

⁴⁴¹ Buhâri, Cenâiz 32, 43, Ahkâm 11, Cenâiz 14,15; Ebu Dâvûd, Cenâiz 23.

⁴⁴² Buhâri, Cenâiz 24; Ayrıca bkz. Buhâri, Eyman 9, Merdâ 9, Tevhid 29, Ebu Dâvûd, Cenâiz 24, Edeb 58; Nesâî, Cenâiz 22, İbn Mâce, Cenâiz 53.

⁴⁴³ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, 3, 191, Kadı İyaz, *İkmal-ul Mu’lim*, 3, 368.

⁴⁴⁴ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, 3, 191.

görmez. Fakat olayın üzerinden belli bir süre geçince, sabrın ilk anda gösterilmesi gerektiğini veciz bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁴⁵

Kendisinden beklenen sabrı ve teslimiyeti gösteremeyen bu kadına mukâbil, aynı dönemde yaşayan Ümmü Süleym, benzer bir imtihan karşısında izhar ettiği örnek davranışı sebebiyle, Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın hususî taltifine mazhar olmuştur.⁴⁴⁶ Enes b. Malik'in rivayetinde Ümmü Süleym, kocasının evde olmadığı bir sırada vefat eden oğlunu, büyük bir metanetle yıkar ve kefenler. Bununla beraber kocasının, olayı bir anda duyup da yanlış bir tavır ortaya koymasından endişelenen Ümmü Süleym, oğlunun vefat ettiğini hemen söyleyerek 'Önceki ıztırapları bitti.' şeklinde kinayeli bir ifade kullanır.⁴⁴⁷ Bunun üzerine kocası sevinerek yatar ve o gece hanımı ile birlikte olur. Sabah olduğunda Ümmü Süleym, kocasına: "Kendilerine bir şey emanet edilen ve sonra emanet edenler tarafından verilen şey geri istenince, emaneti vermek istemeyen bir kavim hakkında ne dersin?" şeklinde bir soru sorar. Kocası ise "Tabî ki o kavmin emaneti vermek istememeleri yanlıştır. Çünkü zaten onlar malın gerçek sahibi değillerdir." diye cevap verince tam bu noktada Ümmü Süleym, çocuklarının da Allah Teâlâ'nın bir emaneti olduğunu ve takdir gereği o emaneti geri istemesinin de O'nun hakkı olduğunu kocasına anlamlı bir temsille anlatır.⁴⁴⁸ Böylece Ümmü Süleym, çocuğunu kaybeden her annenin gösteremeyeceği bir sabır kahramanlığı ortaya koymuştur.

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın, her konuda "*üsve-i hasene/en güzel örnek*" olan hayatı, ashabın imtihanlar karşısında bu derece sabır ve teslimiyet içerisinde bulunabilmesinde de etkili olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, yaşamı süresince en ağır imtihanlara tâbi tutulmuş ve bunlar karşında göstermiş olduğu örnek tavır ile de sabrın zirvesine çıkmıştır. Mesela Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, torununun ölmek üzere olduğu haberi kendisine ulaştığı zaman kızına:

⁴⁴⁵ Bkz. Kadı İyaz, *a.g.e.*, 3, 368.

⁴⁴⁶ Buhârî, Cenâiz 42, Akîka 1; Müslim, Edeb 23, Fezalü's Sahabe 107.

⁴⁴⁷ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, 3, 220.

⁴⁴⁸ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, 3, 221.

“و ان الله ما أخذ و له ما أعطى و كل شئ عنده بأجل مسمى فلتصبر و لتحتسب”

“Alan da veren de Allah Teâlâ’dır. Onun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecrini Allah Teâlâ’dan beklesin”⁴⁴⁹ şeklinde haber göndererek Allah Teâlâ’ya olan teslimiyetin ve sabrın ehemmiyetini ifade etmeye çalışmıştır.

Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, gönderdiği elçinin ardından bizzat kendisi de torununu ziyarete gider. Fakat gördüğü durum karşısında gözyaşlarını tutamaz. İslam’ın, ölüyü takibeden her türlü ağlamayı yasakladığını düşünen ashab, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâmın bu tavrını şaşkınlıkla izler. Bu durumu fark eden Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, ashabına dönerek:

“هذه رحمة جعلها الله تعالى في قلوب عباده”

“Bu, Allah Teâlâ’nın, kullarının kalbine koymuş olduğu merhamet duygusudur.”⁴⁵⁰ buyurur. Böylece Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, ölen bir yakının ardından isyan içeren sözler sarfetmeksizin ağlamanın⁴⁵¹ İslam’a ters olmadığı gibi bu tavrın insan fitratının bir gereği olduğunu ifade etmiştir.

Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın kızına hitaben sarfettiği “Alan da veren de Allah Teâlâ’dır. Her canlının belli bir ömrü vardır. Sabretsin ve ecrini Allah Teâlâ’dan beklesin.” sözü, örnek bir teslimiyet ifadesidir. Yine Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın, ashab-ı kiramdan Muaz b. Cebel’e, evladının vefatı sebebiyle göndermiş olduğu taziye mektubu da bu durumdaki bir müminin örnek tavrını ifade etmesi bakımından önemli mesajlar ihtiva etmektedir. Bu mektupta Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Muaz b. Cebel’e hitaben şöyle demektedir:

“Bismillahirrahmanirrahim

Allah Teâlâ’nın Rasulu Muhammed’den Muâz b. Cebel’e...

⁴⁴⁹ Buhârî, Eyman 9, Merdâ 9, Tevhid 29; İbn Mâce, Cenâiz 53.

⁴⁵⁰ Buhârî, Cenâiz 24; Müslim 9, 11; Ayrıca bkz. Ebu Dâvûd, Cenâiz 24, Edeb 58; Nesâî, Cenâiz 22.

⁴⁵¹ Buhârî, Cenâiz 44; Müslim, Fezâil 62.

Allah Teâlâ'nın selamı üzerine olsun...

Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah Teâlâ'ya hamd ettiğimi sana iletmek isterim. İmdi, Allah Teâlâ ecrini arttırsın ve sana sabretme gücü versin. Hem bizi hem de seni şükre muvaffak kılsın. Zira canlarımız, mallarımız, evladlarımız, Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ'nın bize tatlı hibeleri ve geçici bir süreliğine yanımıza bıraktığı emanetleri cümlesindedir. Allah Teâlâ, o evladı vererek seni sevindirdi. Şimdi ise onu, büyük bir ecir karşılığında senden geri aldı. Bu imtihan neticesinde Allah Teâlâ'dan rahmet, mağfiret ve hidayet bekliyorsan, sabret. Üzüntü ve kederin, ecrini yok etmesin, sonra pişman olursun. Bil ki, ağlayıp sızlamak hiçbir şeyi geri getirmez, hüznün ve kederi de defetmez. Çünkü başa gelecek olan yazgısı zaten gelmiştir.⁴⁵²

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, torununun ölümü karşısında göstermiş olduğu teslimiyet ve sabrı, kendi öz evladı İbrahim'in vefatı ardından da izhar etmeye çalışmış⁴⁵³ ve böylece Allah Teâlâ'nın hükmü karşısında olması gereken örnek davranış şekline işaret etmiştir.

Ashabın, sıkıntılar karşısında böylesi sabır ve teslimiyet gösterebilmesinde Allah Teâlâ'nın vaat ettiği mükâfatın⁴⁵⁴ etkisi büyük olmuştur. Nitekim Bedir Savaşı'nda oğlunun şehit olduğu haberini alan Ümmü Hârise b. Sürâka, Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâma hitaben "Ya Rasulallah! Bana Hârise'den haber verir misiniz? Eğer cennette ise sabredeceğim, böyle değilse onun için ağlayacağım." şeklinde konuşur. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz Aleyhissalâtu vesselâm, "Ey Ümmü Hârise! Şüphesiz cennetin içinde cennetler vardır; senin oğlun bunların en yücesi olan Firdevs cennetindedir."⁴⁵⁵ müjdesi ile kadını teselli etmeye çalışır.⁴⁵⁶

⁴⁵² Nisâbü'rî, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, 3, 273. Hadisin durumu hakkında bilgi için bkz. *Tenzîhu's-şerî'a*, 2, 368.

⁴⁵³ Buhâri, Cenâiz 44; Müslim, Fezail 62.

⁴⁵⁴ Bakara, 2/153, Kasas, 28/54, Hud, 11/115.

⁴⁵⁵ Buhâri, Cihâd 14. Ayrıca bkz. Buhâri, Meğâzî 9, Rikâk 51.

⁴⁵⁶ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, 1, 426.

Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, maruz kalınan imtihanın ağırlığı sebebiyle ruhî sıkıntılar yaşayan insanlara teselli edecek ifadelerin kullanılmasına önem verirdi.⁴⁵⁷ Bu gâye ile hanımlara mahsus olarak yaptığı bir sohbette, evladını kaybeden annelerin imtihanlarının zorluğu derecesinde mükâfatlarının⁴⁵⁸ da büyük olacağına temas etmiş. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Sizden herhangi bir kadının, sağken üç çocuğu vefat ederse, onlar o kadına cehenneme karşı engel olur.”⁴⁵⁹ beyanı ile de bu hususa işaret etmiştir.

b- Eşin Vefatı Anında Sabır

Allah Teâlâ, insan neslini bir erkek ve dişiden yaratarak bunların kendi aralarında ülfet ve muhabbet kurmalarını sağlamıştır. Bu husus Kur’an-ı Kerim’de “Kaynaşmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet meydana getirmesi de O’nun varlığının delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır”⁴⁶⁰ şeklinde anlatılır.

Yaratılış kanununun gereği olarak aynı yuvayı paylaşan erkek ve kadın, birbirine sıkı sıkıya bağlı olup herhangi birisinin vefatı diğesinde oldukça derin izler meydana getirir.⁴⁶¹ Hz. Hamne, Uhud Savaşı sonrasında dayısının ve kardeşinin şehadet haberini alınca “Allah Teâlâ, ona rahmet eylesin. *İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciun*” şeklinde cevaplamasına rağmen; kocasının vefatını duyunca “*Vay başıma gelenlere!*” diyerek ağlamaya başlar. Bu duruma şahit olan Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Şüphesiz, kadının yanında kocasının ayrı bir yeri vardır. Hamne, kardeşinin, dayısının acısına dayanabildi. Ama kocasının acısına dayanamayıp feryadı kopardı.”⁴⁶² buyurarak üzüntüsünü ifade etmiştir.

Mûte Savaşı’nda kocası Hz. Cafer’i kaybeden Hz. Esmâ’nın içinde bulunduğu durum da eşin vefatıyla beraber, geride kalanların teessürlerini gösteren bir diğere

⁴⁵⁷ Buhârî, *el-Edeb-ül Müfred*, 145; Müslim, *Birr* 154.

⁴⁵⁸ Nesâî, *Cenâiz* 23.

⁴⁵⁹ Buhârî, *İlim* 36; Müslim, *Birr* 152; Tirmizî, *Birr* 13.

⁴⁶⁰ *Rum*, 30/ 21.

⁴⁶¹ *Muvatta*, *Cenâiz* 42; Ebu Dâvûd, *Cenâiz* 22.

⁴⁶² İbn Hişam, *a.g.e.*, 3, 98.

örnektir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, amcaoğlu Hz. Cafer'in şehadet haberini alır almaz bu aileye destek olmak için ziyaretlerine gider. Hz. Esmâ, Allah Rasulü'nün üzüntüsünü görünce endişeye kapılır. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, içeriye girdiği sırada yetimlerin sevinçle kendisine doğru koştuklarını görünce gözyaşlarını tutamaz. Hz. Esmâ endişe içerisinde "Ya Rasulallah! Annem, babam sana feda olsun. Niçin ağlıyorsun? Yoksa sana Cafer ve arkadaşlarıyla ilgili bir haber mi geldi?" diye sorunca Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, şehadet haberini verir. Ardından da "Allahım onun soyundan bir Cafer ver. Allahım onun ailesinden bir Cafer ver."⁴⁶³ diye dua eder ve aileyi teselli etmeye çalışır.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, eşin vefatı gibi ağır bir imtihanla karşılaşan kimselere Allah Teâlâ'nın "Mü'min bir kulunun dünyada sevdiğilerinden birini aldığım zaman, buna sabredip sevabını Allah Teâlâ'dan beklerse, bu davranışının katımdaki karşılığı kesinlikle cennettir."⁴⁶⁴ şeklinde müjde verdiğini beyan etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, karşılaşılan bu sıkıntıları Allah Teâlâ'nın bir azabı şeklinde değerlendiren müminleri uyarmış⁴⁶⁵ ve olumsuz görülen bazı hâdiselerin Allah Teâlâ'nın dilemesiyle hayırlara tebdil edilebileceğini ifade etmiştir. Nitekim eşini kaybeden Ümmü Seleme, sabrının karşılığında, Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın zevcesi olma saadetine erişmiştir.⁴⁶⁶

Müminleri, kaybettiği eşinin acısı karşısında bu derece metin kılan bir diğer etken ise, sahip olunan şeylerin Allah Teâlâ'nın bir emaneti olduğu bilincidir. Teslimiyet ve kadere rıza göstermeyi sağlayan bu bilinç, çoğu zaman, eşlerin içinde buldukları sıkıntının hafiflemesinde büyük rol oynamıştır.

Rivayet edildiğine göre İsrailoğullarında, ilmi ve ibadeti ile tanınan bir adam, hanımını kaybeder. Yaşadıklarının etkisi ile evine kapanan bu kişi, hiçbir kimsenin görüşme teklifini kabul etmez. Bu durumu duyan ihtiyar bir kadın, adamın evine

⁴⁶³ İbn Hişam, *a.g.e.*, 1, 357; 4, 3- 20, İbnü's-Sa'd, *a.g.e.*, 4, 22.

⁴⁶⁴ Buhârî, Rikak 6. Ayrıca bkz. Nesâî, Cenâiz 23.

⁴⁶⁵ Tirmizî, Zühd 57. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Fiten 23.

⁴⁶⁶ Müslim, Cenâiz 3; Muvatta, Cenâiz 42, Ebu Dâvûd, Cenâiz 22; Tirmizî, Daavâd 88.

giderek mutlaka kendisi ile görüşmesi gerektiğini söyler. Adam, kadının ısrarı üzerine onu içeri alır ve sormak istediği meseleyi öğrenmek ister. İhtiyar kadın, “Ben size bir konuda bir şey danışmak için geldim!” diye söze başlar. Ardından da “Ben komşularımdan ödünç olarak bir süs eşyası almıştım. Bunu bazen giyer, bazen de ödünç olarak başkalarına verirdim. Bir zaman sonra sahibi bu zinet eşyasını geri vermemi istedi. Kadın “Onu geri vereyim mi?” diye sorusuna devam eder. Kadın, âlim zâtın: “Evet. Onu geri vermen gerekir.” şeklinde cevabını alınca “Mademki öyle, Allah Teâlâ’nın sana ödünç olarak verip de, sonra haklı olarak geri aldığı hanımına neden böyle üzülüyorsun?”⁴⁶⁷ diyerek asıl maksadını belirtir. Böylece ihtiyar kadın, emanet duygusuna işaret ederek adamın acısını hafifletmeye çalışmıştır.

c- Matem ve Yas

İnsan, sahip olduğu fitrat gereği başına gelen musîbet karşısında tepkisiz kalmaz. İslam Dini de felaket ve musîbet karşısında hiç etkilenmemiş gibi davranılmasını istememektedir.⁴⁶⁸ Çünkü İslamiyet, bu durumdaki kimselerden sâdır olan üzüntü, keder, gözyaşı gibi tepkileri, Allah Teâlâ’nın kalplere yerleştirdiği şefkat ve merhamet göstergesi olarak kabul eder.⁴⁶⁹

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, bazı zamanlar yaşadığı acılar karşısında gözyaşı dökmüş, aynı zamanda isyan ihtiva etmeyen bu ağlamanın Allah Teâlâ’nın merhametinin bir tecellisi olduğunu vurgulamıştır.⁴⁷⁰ Nitekim Allah Rasülü Aleyhissalâtü vesselâm, Abdullah b. Sabit’in ardından ağlayan kadınları susturmaya çalışan Hz. Cabir’i, hasta, ruhunu teslim edene kadar kadınların ağlamasına engel olmaması hususunda uyarmıştır.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Muvatta, Cenâiz 43.

⁴⁶⁸ Buhâri, Cenâiz 44; Müslim, Fezâil 62.

⁴⁶⁹ Buhârî, Cenâiz 33; Müslim, Cenâiz 9,11. Ayrıca bkz. Buhârî, Eymân 9, Merdâ 9, Tevhîd 25; Ebu Dâvûd, Cenâiz 24, Edeb 58; Nesâî, Cenâiz 22; İbn Mâce, Cenâiz 53.

⁴⁷⁰ Buhârî, Cenâiz 43; Müslim, Fedâil 62. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Cenâiz 53.

⁴⁷¹ Ebu Dâvûd, Cenâiz 20; Nesâî, Cenâiz 21.

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, cenazelerde sarfedilen sözlere dikkat edilmesi hususunda sık sık müminleri uyarır ve imtihanın neticesini, bu zamanda gösterilecek tepkinin belirleyeceğine temas ederdi.⁴⁷²

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, "Ölenin arkasından yüzünü gözünü tırmalayan, yakasını paçasını yırtan, Câhiliye insanı gibi bağıra-çağıra ağıt yakıp kendisine beddua eden, ne bizden ne de bizim yolumuzu izleyenlerden sayılır."⁴⁷³ beyanı ile Müslümanların, böyle yanlış hareketlerden uzak kalmaları hususunda son derece ciddi bir ihtarda bulunmuştur. Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Uhud Savaşı'nda amcasının feci şekilde şehit edilmesi sonucu gözyaşları içinde:

"Ey Hamza! Hiçbir zaman, kimse senin gibi böyle bir musîbete uğramamış ve uğramayacaktır. Benim için bundan daha büyük bir musîbet olamaz. Ey Allah Rasulünün aslanı Hamza! Ey Allah Rasulünün koruyucusu Hamza! Ey hayırlar işleyen Hamza! Allah Teâlâ, sana rahmet etsin. Eğer senden sonra yas tutmak gerekseydi, sevinmeyi bırakıp sana yas tutardım."⁴⁷⁴ buyurarak müslümanlara önemli mesajlar vermiştir.

Ashab-ı Kiram, Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın beyanları istikametinde yaşamaya ve karşılaştıkları hâdiselere uygun görülen tavrı göstermeye çaba sarfederdi. Mesela Bedir Savaşında şehit olan oğlunun cennette olacağı müjdesini⁴⁷⁵ alan anne, ağlamayı bırakarak maruz kaldığı imtihanı sabırla göğüslemeye gayret etmiştir.⁴⁷⁶

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, "Kimin arkasından bağıra-çağıra ağıt yakılırsa, kendisi adına yapılan bu feryattan dolayı o kişiye kıyamet günü azab edilir."⁴⁷⁷ buyurarak yas tutmanın, ölüye fayda sağlamayacağına işaret etmiştir. Aynı zamanda Hız.

⁴⁷² Buhârî, Cenâiz 44, Talak 24; Müslim, Cenâiz 12.

⁴⁷³ Buhârî, Cenâiz 36, 38, 39, Menâkıb 8; Müslim, İmân 165. Ayrıca bkz. Tirmizî, Cenâiz 22, 25; Nesâî, Cenâiz 17; İbn Mâce, Cenâiz 52.

⁴⁷⁴ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 3, 14.

⁴⁷⁵ Buhârî, Cihâd 14. Ayrıca bkz. Buhârî, Meğâzî 9, Rikâk 51.

⁴⁷⁶ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, 1, 426.

⁴⁷⁷ Buhârî, Cenâiz, 37-38; Müslim, İman, 167; Ayrıca bkz. Nesâî, Cenâiz 17.

Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ölen kişileri övme adına ağıtçıların “Ey kendisine dayandığımız Efendimiz!” şeklinde ağlamalarının da ölen kişiye hayır getirmeyeceğini,⁴⁷⁸ sözlerinde vurgulayarak geride kalanların daha dikkatli davranmasını istemiştir.

Abdullah b. Revaha ise geçirdiği bir baygınlık neticesinde başucunda ağıt yakan kız kardeşi Amre’yi; "Hakkımda söylediğin her övgü sebebiyle ben, ‘sen gerçekten böyle biri misin?’ diye sorgulandım".⁴⁷⁹ şeklinde azarlayarak bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur.⁴⁸⁰

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın ve ashab-ı kiramın, vefat edenin ardından ağlanması konusundaki duyarlılıkları bilinmekle birlikte;⁴⁸¹ geride kalanların ağlaması sebebiyle ölenin azab görmesi sorunu farklı yönleriyle pek çok âlim tarafından tartışılmıştır.

Bu konuda Hz. Âişe, yakınlarının ağlamasından dolayı ölen kimsenin azâb görmesiyle ilgili rivâyetleri "Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez"⁴⁸² âyetini delil getirerek kabul etmemiş, bu hadisleri⁴⁸³ rivayet eden Hz. Ömer ve oğlu Abdullah b. Ömer’in bu konuda bazı şeyleri unutmuş olabileceklerini bildirmiştir. Hz. Aişe, bu sözlerin ölmüş olan Yahudi bir kadın hakkında olduğunu ve Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın, bu cenaze ile ilgili olarak "Bunlar ona ağlıyor hâlbuki o azâb görüyor." buyurduğunu söylemiştir.⁴⁸⁴ Bu sebeple Hz. Aişe, bu rivayetleri "Onlar buna ağlayadursunlar, kadın onların ağlamalarından dolayı değil, küfür üzere ölmüş olduğundan dolayı azâb görüyor." şeklinde yorumlamıştır.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Tirmizî, Cenâiz 24.

⁴⁷⁹ Buhârî, Meğâzî 44.

⁴⁸⁰ Buhârî, Cenâiz 37, 38; Müslim, İmân 167. Ayrıca bkz. Nesâî, Cenâiz 17.

⁴⁸¹ Buhârî, Cenâiz 46; Müslim, Cenâiz 31-32. Ayrıca bkz. Nesâî, Cenâiz 15.

⁴⁸² En’âm, 6/164; İsrâ, 17/15; Fâtır sûresi, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

⁴⁸³ Bkz. Buhârî, Cenâiz 34; Müslim, Cenâiz 28, Tirmizî, Cenâiz 23.

⁴⁸⁴ Buhârî, Cenâiz 23; Müslim, Cenâiz 1. Ayrıca bkz. Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 102-103.

⁴⁸⁵ Bkz. Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2003, s. 198.

Ancak İslâm âlimleri, konu ile ilgili hadislerin, arkasından ağlanılması vasiyetinde bulunanlarla ilgili olabileceği yorumunu da dile getirmişlerdir. Bu görüşe göre böyle bir vasiyette bulunmamış kimse, arkasından ağlandı diye azâb görmez. Çünkü kendisinin vasiyet yoluyla suça her hangi bir sebebiyet vermesi söz konusu değildir. Nitekim Allah Teâlâ da "Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez" ayetiyle bu konuya açıklık getirmiştir.⁴⁸⁶

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, "Ağıtçı, ölmeden önce tövbe etmezse, kıyamet günü üzerinde katrandan bir elbise ve uyuzlu bir gömlek olduğu halde mezarından kaldırılır."⁴⁸⁷ sözleri ile ve yine "Nesebe dil uzatmak ve yüksek sesle ölüye ağlamak, halk arasında yerleşmiş küfür niteliği taşıyan iki huydur."⁴⁸⁸ beyanı ile ölünün ardından isyan ihtiva edecek şekilde matemde bulunulmasını uygun görmediğini belirtmiştir.

d- Kadere Rıza

Kâinâtı ve içerisindeki mahlûkatı yaratan⁴⁸⁹ Cenab-ı Hak, buralarda istediği gibi tasarrufta bulunabilir ve takdir yetkisi, Cenab-ı Hakkın kendisine aittir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de, "De ki: Ey mülkün sahibi Yüce Allah! Sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onun kadrini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın. Hayır, yalnız Senin elindedir. Şüphesiz Sen, her şeye kâdirsin"⁴⁹⁰ ayeti ile ifade edilir. İnsanoğlunun ise takdir yetkisi sınırlı olup, kişinin iradesi yine Allah Teâlâ'nın dilemesine bağlıdır.⁴⁹¹ Bu sebeple kader hususunda Allah Teâlâ, "Hiçbir şey hakkında sakın "Yarın şunu yapacağım." deme! Ancak 'Allah Teâlâ dilerse yapacağım.' de."⁴⁹² sözleri ile kullarını uyarmış ve geleceğin plan ve programının kendi ilmi dahilinde olduğunu bildirmiştir.

⁴⁸⁶ Bkz. Miras, Kamil, *Tecrîd Tercemesi*, 4, 387-420.

⁴⁸⁷ Müslim, Cenâiz 29. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Cenâiz 51.

⁴⁸⁸ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr 23; Müslim, İmân 121, Cenâiz 29. Ayrıca bkz. Tirmizî, Cenâiz 23.

⁴⁸⁹ Bakara, 2/22, 29, En'am, 6/1, 14.

⁴⁹⁰ Âli İmran, 3/26.

⁴⁹¹ İnsân, 76/30, Tekvîr, 81/29.

⁴⁹² Kehf, 18/23, 24.

Hız. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm: "Kul, hayrıyla, şerriyle kadere ve dolayısıyla kendisine geleceği takdir edilen iyilik veya kötülük ile mutlaka karşılaşacağına inamadıkça, (hakikî) olarak iman etmiş olamaz."⁴⁹³ buyurarak kadere rıza ve teslimiyeti imanın kemal şartı olarak kabul etmiştir. Nitekim bu hususta Allah Teâlâ, Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâma kendisine sorulan kıyamet saati ve kader ile ilişkili bazı gaybî meseleler karşısında şu şekilde mukabelede bulunmasını vahyetmiştir: "De ki, ben kendi kendime Allah Teâlâ'nın dilediğinden başka ne bir menfaat elde etmeye, ne de bir zararı önlemeye malik değilim. Ben eğer gaybı bilseydim, daha çok hayır işlerdim (bol bol fayda elde etmeye çalışırdım) ve kötülük denilen şey (o dokunabilen elem ve zarar) yanıma uğramazdı. Ben iman edecek bir kavme müjde veren ve uyaran bir peygamberden başka biri değilim."⁴⁹⁴

Bu ayette Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâma, kendisi için faydalı olanı elde edip kötü⁴⁹⁵ ve zararlı olandan korunmasının sadece Allah Teâlâ'nın dilemesine bağlı bulunduğunu açıkça ifade etmesi emredilmiştir. Yine bu ayette gayb bilgisinin yalnızca Allah Teâlâ'ya ait olacağına işaret edilmiştir. Çünkü gaybı bilen insan, ileride kendisi için nelerin iyilik, nelerin kötülük getireceğini bilme gücüne de sahip olabilir ve ona göre davranabilir.⁴⁹⁶ Ancak bu hususiyet Allah Teâlâ'nın elçisine bile verilmemiş ve dolayısıyla Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm böylesi durumda kadere teslimiyetin en doğru olacağını dolaylı olarak beyan etmiştir. Böylece bir kulun elde ettiği hayırlar ve başına gelen bela ve sıkıntılar karşısında nasıl bir kader inancı taşıması gerektiği noktasında örnek bir tavır sergilemiştir.

Yine Ashab-ı Kiram'dan Ubade b. Samit, ölümün kendisine yaklaştığı bir sırada evladını yanına çağırarak "Oğulcuğum, başına gelecek olan şeyin asla

⁴⁹³ Tirmizî, Kader 10.

⁴⁹⁴ A'raf, 7/188.

⁴⁹⁵ Burada "kötü" kelimesi ile kastedilen, bilgi sayesinde bertaraf edilmesi mümkün olan şeydir. Burada "es-Sû'u" daki "La'm-ı Tarif" cinse değil, ahde hamledilmiştir. Nitekim, "bana hiçbir zarar dokunmazdı" buyurulmayıp, "bana o zarar dokunmazdı" şeklinde buyurulmuştur. Ayrıca burada "gaybı bilmek" sözüyle ifade edilen "bütünüyle gaybı bilmektir." Geniş bilgi için bkz. Yazır, a.g.e., 4, 182.

⁴⁹⁶ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (haz. Heyet) DİB Yayınları, Ankara, 1997, 2, 639-641.

atlatılamayacağını, kaçırdıklarını ise asla yakalayamayacağını bilmedikçe, imanın hakiki tadını asla bulamazsın. Zîra ben, Resulullah Aleyhissalâtü vesselâmın ‘Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey kalemdir. Kalemi yarattı ve "Kıyamete kadar olacak şeylerin miktarlarını yaz!" dedi." Kim bu inancın dışında olarak ölürse benden değildir.’⁴⁹⁷ beyanını işittim.” dedi ve böylece kadere iman ve teslimiyetin ehemmiyeti noktasında oğluna önemli bir nasihatte bulunmuştur.

Allah Teâlâ, kader konusunu iman esaslarından saymış⁴⁹⁸ ve böylece kulların başlarına gelen hususlarda tevekkül ve teslimiyet zırhına bürünerek hem daha kuvvetli hem de daha huzurlu bir hayata kavuşmalarını istemiştir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm ise Allah Teâlâ'nın hükmüne boyun eğmeyi mümin için saadet vesilesi sayarken, takdire razı olmamayı ise mutsuzluk sebebi olarak kabul etmiştir.⁴⁹⁹

Allah Teâlâ, ilk başta kötü gibi görünen hâdiselerin bazen hayırlı sonuçlar meydana getirebileceğini birçok kere⁵⁰⁰ vurgulayarak, müminlerin hâdiseleri sabır ve teslimiyetle karşılamalarının daha doğru olacağını belirtmiştir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, her hangi bir vâkıa olup bittikten sonra geçmişe dönerek kendisini suçlayan kişileri “Bir musîbet başına gelirse: "Eğer şöyle yapsaydım bu başıma gelmezdi!" deme. "Allah Teâlâ, takdir etmiştir. Onun dilediği olur!" de! Zira "eğer" kelimesi şeytan işine kapı açar.”⁵⁰¹ buyurarak ikaz etmiştir.

Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın olaylar karşısında teslimiyet ve sabra teşvik eden sözlerini, hâdiseler karşısında hiçbir şey yapmadan oturma şeklinde anlamak doğru değildir. Nitekim bu tür sözlerde ifade edilmek istenen anlam, kişinin yapılması gerekenleri yerine getirdikten sonra şayet bazı sıkıntılarla karşılaşacak olursa bunun kaderin bir tecellisi olduğu bilincini taşımasıdır.

⁴⁹⁷ Ebu Dâvûd, Sünnet 17; Tirmizî, Kader 17.

⁴⁹⁸ Hadid, 27/22, 23.

⁴⁹⁹ Tirmizî, Kader 15.

⁵⁰⁰ Bakara, 2/216; Nisa, 4/19.

⁵⁰¹ Müslim, Kader 34.

İnsanoğlu, kader konusunu, daha çok ölümle karşılaştığı durumlarda sorgulamaktadır. Ancak insanı derinden sarsan ölüm karşısında, takdir edilen şeyin mutlaka geleceği ve bunun rıza ve teslimiyetle karşılanmasından başka bir şey yapılamayacağı unutulmamalıdır. Rasul-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, “Allah Teâlâ, kulunun bir yerde ölmesini takdir ettiği vakit o kulunun işini oraya yöneltir.”⁵⁰² “Her insanı doksan dokuz ölüm tehlikesi kuşatmış durumdadır. İnsan bu tehlikeleri atlatmış olsa bile ihtiyarlık tehlikesiyle karşı karşıya kalır ve neticede ölür gider.”⁵⁰³ beyanları ile insanoğlunun kendisine takdir edilen kesin ölüm karşısındaki aciziyetini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, torununun hastalığı sebebiyle kızına “Alan da veren de Allah Teâlâ’dır. Onun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecrini Allah Teâlâ’dan beklesin”⁵⁰⁴ şeklinde gönderdiği haberde yine kadere rızanın önemine işaret etmiştir.

Ölüm ve kader arasındaki ilişkiyi iyi kavrayamayan Yahudiler ve münafıklar, Uhud Savaşında pek çok şehit veren Müslüman mücahitlerin o anki hissiyatlarını kullanarak imanlarını ve teslimiyetlerini zaafa düşürmek gayesiyle “O ölenler, bizim sözümüzü dinleselerdi, şimdi ölmemiş olacaktı.” demeye başladılar. Onların bu hâline Allah Teâlâ, “(Evlerinde) oturup da kardeşleri hakkında: “Bize uysalardı, öldürülmezlerdi.” diyenlere: ‘Eğer doğru sözlü kimseler iseniz, canlarınızı ölümden kurtarın bakalım!’ de!”⁵⁰⁵ ayeti ile sert bir cevap vermiştir.

Böylece Allah Teâlâ, insan ömrünün ne kadar uzun olacağıın önceden takdir edildiğini ve bu sürenin her ne kadar çaba sarfedilse de değışmeyeceğini, dolayısıyla da insanların kaderlerine teslimiyet göstermelerinin gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Ashab-ı Kiram başlarına gelen en büyük acı olarak nitelendirdikleri⁵⁰⁶ Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın vefatı karşısında, kadere rıza hususunda gösterilmesi istenen

⁵⁰² Tirmizî, Kader 17.

⁵⁰³ Tirmizî, Kader 17.

⁵⁰⁴ Buhâri, Cenâiz 24; Müslim 9, 11; Ayrıca bkz. Buhâri, Eyman 9, Merdâ 9, Tevhid 29; Ebu Dâvûd, Cenâiz 24, Edeb 58; Nesâî, Cenâiz 22; İbn Mâce, Cenâiz 53.

⁵⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/168.

⁵⁰⁶ Muvatta, Cenâiz 14.

bu tavrı izhar etmişler⁵⁰⁷ ve böylece müminler için örnek bir davranış ortaya koymuşlardır.

D- MÜSLÜMANIN ÖLEN KİŞİYE VE ONUN YAKINLARINA KARŞI GÖREVLERİ

1- İhtizar Halindeki Hastayı Ziyaret

Sağlık ve hastalık, insanların imtihan edildikleri iki mühim husustur. Sıhhatli vakitlerde gaflete düşmeyip, Allah Teâlâ'ya hamd ve şükür eden; hastalık anlarında da dua ve niyazlarla Rahman'a yaklaşmayı başarabilen müminler, netice olarak başarıyı elde ederler.

Bir kimse hemen her yaşta çeşitli hastalıklarla karşılaşabilir. İnsan bu sıkıntılı zamanında yakınlarını yanında görmek ister. Acı ve ıztıraplar içinde bunalan kimse, hastalığın kendisinde oluşturduğu yalnızlık ve ümitsizlik duygusundan, eş ve dostlarının desteği ile kurtulabilir. Ayrıca bir kimseyi, kendisini en çaresiz hissettiği bir anda, hasbî duygularla, Allah Teâlâ'nın rızası için ziyarette bulunmak, insanî duyguların gelişmesi açısından çok büyük faydalar sağlar.

Bu sebeple Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, toplumun fertlerini kaynaştıran ve sosyal dayanışmayı arttıran bir haslet olan hasta ziyaretinin ehemmiyetine "Açları doyurun, hastaları ziyaret edin."⁵⁰⁸ sözleri ile dikkat çekmiştir. Bu hususta Berâ b. Âzib, hasta olan kişiyi ziyarete gitmeyi,⁵⁰⁹ Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın, kendilerine yaptığı tavsiyenin bir gereği olarak değerlendirmiştir. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm, hasta ziyaretini müslümanların karşılıklı hakları⁵¹⁰ arasında sayarak, ashabını konunun önemi hususunda bilinçlendirmeye çalışmıştır

Hasta olan kimse, bedeninde hissettiği acı ve ıztırabın da etkisi ile gönlü daha hassas hale gelir. Allah Teâlâ ise kalbi kırık olan böyle insanlara daha yakındır.

⁵⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3, 221, 268, 287; Tirmizî, *Menâkıb* 1; Dârimî, *Mukaddime* 14.

⁵⁰⁸ Buhârî, *Et'ime* 44, *Cihad ve Siyer* 170.

⁵⁰⁹ Buhârî, *Cenâiz* 2; Müslim, *Libas* 3.

⁵¹⁰ Buhârî, *Cenâiz* 2; Müslim, *Selâm* 4. Ayrıca bkz. İbn Mâce, *Cenâiz* 1.

Hastaları ziyaret, Allah Teâlâ'yı çok memnun ettiği için, Allah Teâlâ bu ziyaretleri Kendisine yapılmış kabul etmektedir. Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde “Ey Ademoğlu! Hastalandım, beni ziyaret etmedin.” şeklinde hitap edeceğini bildirir. Bu nidanın maksadını anlamayarak “Sen âlemlerin Rabbi iken ben Seni nasıl ziyaret edebilirdim?” diyerek şaşkınlığını belirten kuluna ise Allah Teâlâ, “Falan kulum hastalandı, ziyaretine gitmedin. Onu ziyaret etseydin, Beni onun yanında bulurdun. Bunu bilmiyor musun?”⁵¹¹ mukâbelesinde bulunur. Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın, kıyamet günü gerçekleşeceğini beyan ettiği bu temsîlî sahne, hasta ziyaretinin Allah Teâlâ katındaki değerini göstermektedir.

Dolayısı ile kul, kimi ziyaret ettiğine değil, kimin buyruğunu yerine getirmiş olduğuna bakmalıdır. Bu sebeple Aleyhissalâtu vesselâm, bir hastanın yanına girince, hastadan dua talebinin önemine vurgu yapmış,⁵¹² ayrıca “Bir müslüman, hasta olan bir müslüman kardeşini sabahleyin ziyarete giderse, yetmiş bin melek akşama kadar ona rahmet okur. Eğer akşamleyin ziyaret ederse, yetmiş bin melek onun için sabaha kadar istiğfar eder. Ve o kişi için cennette toplanmış meyveler de vardır.”⁵¹³ sözleri ile hastanın duasının, meleklerin duası ile birleşeceği müjdesini vermiştir.

Hasta ziyareti, Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın, hem fiillerinde,⁵¹⁴ hem de sözlerinde devamlı olarak vurguladığı önemli bir haslettir. Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, mescide gelmeyen bir kişi olduğunu fark ederse, o kimsenin durumunu araştırır; şayet o şahsın hasta olduğu bilgisi kendisine ulaşırsa ashâbı ile birlikte o kimsenin evine ziyarete bulunurdu.⁵¹⁵

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ziyaretine gittiği hastanın özel bir isteği olabileceğini düşünerek, hastaların ihtiyaçları hususunda hassasiyet gösterirdi. İbn Abbas, Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın, bir hastaya, ziyareti esnasında ne arzu ettiğini sorduğunu ve ardından bu talebi yerine getirmek için elinden geleni yapmaya

⁵¹¹ Müslim, *Birr* 43.

⁵¹² Buhârî, *el-Edebül Müfred*, 536, 537.

⁵¹³ Tirmizî, *Cenâiz* 2. Ayrıca bkz. Ebu Dâvûd, *Cenâiz* 3; İbn Mâce, *Cenâiz* 2.

⁵¹⁴ Buhârî, *Cenâiz* 80.

⁵¹⁵ Müslim, *Cenâiz* 13.

çalıştığını aktarmaktadır.⁵¹⁶ Aynı zamanda Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, bu davranışın ehemmiyetini bildirmek için ashabına “Şayet hastanız bir şey arzu ederse, ondan yedin!”⁵¹⁷ şeklinde hatırlatmada bulunmuştur. Nitekim Allah Rasülü Aleyhissalâtu vesselâm, Hendek Savaşı’nda kolundan yaralanan Sa’d b. Muaz’a daha fazla hizmet edebilmek için onun adına mescide bir çadır kurulmasını emretmiş,⁵¹⁸ böylece hastalara özel ilgi gösterilmesinin gereğine dikkat çekmiştir.

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâmın, insanların her türlü sıkıntılarıyla yakından ilgilenmeye çalışması,⁵¹⁹ ashabı arasında hasta olanları sorması,⁵²⁰ ihtiyacı olanların taleplerini gidermesi, ölenlerin cenazesine katılıp namazlarını kıldırması ve onların geride kalanlarına baş sağlığı dileyerek tesellide bulunması, onun örnek ahlakını gösteren davranışlardır. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, sosyal muhtevası olan bu güzel hasletlerin, ashabı arasında da yer etmesi için, bu vazifeleri yerine getirirken çoğu zaman bazı arkadaşlarını da yanına alarak, birlikte gitmeye özen gösterirdi.

Mevlana Hazretleri, hasta ziyaretlerinin asıl faydasının insanın kendisine olduğunu şu sözleri ile ifade etmektedir:

“Hastayı yoklamanda, halini hatırını sormak için yanına gitmede fayda var. O fayda döner, yine sana kalır. Olabilir ki o hasta, zamanın kutbu ve manevi padişahıdır. Ey inatçı kişi, senin gönlünün iki gözü de kör. Bu yüzden âdi odunu, öd ağacından ayırt edemiyorsun. Dünyada ne hazineler vardır; yani şu dünya, Allah Teâlâ’nın velilerinden boş değildir. Veli bulunmaz diye üzülme, hiçbir yıkık yeri, viraneyi hazinesiz ve boş sanma! Ziyaretine gittiğin kimse, isterse düşmanın olsun, senin iyilikte bulunmada fayda vardır. Çünkü iyilik sebebiyle nice düşman dost olur. Dost olamasa bile hiç olmazsa kini azalır. Çünkü iyilik kine merhemdir.”⁵²¹

⁵¹⁶ İbn Mâce, Cenâiz 1.

⁵¹⁷ İbni Mace, Cenâiz 1.

⁵¹⁸ Buhârî, Megazi 30.

⁵¹⁹ Buhârî, *el-Edebül Müfred*, 532.

⁵²⁰ Müslim, Cenâiz 13.

⁵²¹ Can Şefik, *Mesnevi Tercümesi*, Beyit no: 2145-2155, İstanbul, 1997.

Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, ziyaretine gittiği hastaların maddî olan ihtiyaçlarını karşılamaya itina gösterdiği gibi,⁵²² onların manevî dertlerinin azalması için de gayret sarfetmiştir. Mesela hasta olan kimselere bazı dualar öğreterek, onların, ruhî ve bedenî rahatlığa kavuşmalarını sağlamıştır. Nitekim Osman b. Ebu-l Âs, vücudundaki ağrı sebebiyle duyduğu ızdırabı Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâma bildirdiğinde, Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, “Vücudunun ağrıyan yerine elini koy ve üç kere ‘bismillah’ de, yedi defa da:

‘Bendeki bu hastalığın ve sakındığım şeylerin şerrinden Allah Teâlâ’nın izzet ve kudretine sığınırım’ de!”⁵²³ şeklinde tavsiyede bulunarak ona yardımcı olmaya çalışmıştır.⁵²⁴

Hz. Aişe’den rivayet edildiğine göre, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, aile fertlerinden biri hastalanınca, sağ eliyle hastayı sıvazlar ve “Bütün insanların Rabbi olan Allahım! Bunun ızdırabını giderip, ona şifa ver. Şifayı veren ancak Sen’sin. Sen’in şifandan başka şifa yoktur. Buna, hiçbir hastalık izi bırakmayacak şekilde şifa ihsan et!”⁵²⁵ şeklinde dua ederdi. Böylece Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın, hasta olan kimselere gösterdiği yakın ilgisi, bu hastaların hem ruhen hem de bedenen rahatlamalarını sağlamış; aynı zamanda Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, bahsi geçen örnek hayatı ile bu güzel davranışların ümmeti içinde kökleşmesine vesile olmuştur.

2- Telkin

İslam Dini, tevhid temeli üzerine kurulmuştur⁵²⁶ ve her Müslüman’ın doğumundan ölümüne kadar bu inancı devam ettirmesi zarûridir.⁵²⁷ Mümin, bunu

⁵²² İbn Mâce, Cenâiz 1.

⁵²³ Müslim, Selam 67.

⁵²⁴ Ebu Dâvûd, Tıb 19.

⁵²⁵ Buhârî, Merda 20; Müslim, Selam 46-49.

⁵²⁶ İhlas, 112/ 1; Zümer, 39/4.

⁵²⁷ Nisa, 4/48; Lokman, 31/13.

yapabildiği ölçüde hem dünya hem de ahiret mutluluğunu elde eder.⁵²⁸ Bu sebeple Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, kişilerin islam dairesi içerisinde vefat etmeleri gayesiyle ihtizar/sekerat halinde bulunanlara tevhid cümlesinin telkin edilmesine büyük ehemmiyet verirdi.⁵²⁹

Aynı zamanda Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Ölmek üzere olanlarınıza “*La ilaha illallah*’ sözünü telkin ediniz.”⁵³⁰ buyurarak kişinin son nefesini tevhit inancı içerisinde vermesinin önemine dikkat çekmiştir.⁵³¹ İnsan, ölüm anında bir nevi dünya ile ahiretin kesişim noktasındadır ve kendisini bekleyen uzun bir yolculuğa hazırlanmaktadır. Tabîdir ki, bu yolculukta kişiye fayda sağlayacak tek şey, tevhid inancıdır.

Alimler, telkinin ölümlere mi yoksa ölüm esnasındaki kişiye mi olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimi alim, Hz. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâmın kullandığı “*mevt*’ sözcüğününün zahir anlamını dikkate alarak; telkinin öldükten sonra yapılacağını savunmuştur. Kimi alim ise, ölen kişinin, yaşayanların hitabına muhatap olma kabiliyetini kaybedeceğinden hareketle; burada ölümler ifadesi ile, ölümü yaklaşan kimselerin kastedildiği sonucuna ulaşmıştır. Bu görüşe göre “*Sekerât-ı mevt*’ dediğimiz durumda bulunan hasta, ölümün en şiddetli sancılarına, şeytanın türlü vesveselerine maruz bulunduğundan, bu kişi ölmüş farzedilmiş ve ona yapılacak tevhid telkininin pek mühim olacağı bildirilmiştir.⁵³² Yine bu görüşü savunanlara göre, kişi, bu dehşetli anda şeytanın çeşitli hilelerine maruz kalır ve şeytan bu kişinin itikadını bozmak için elinden geleni yapar. Bu sebeple kişinin, bu tehlikeli zamanında kendisini tevhid hususunda uyuracak birine, oldukça fazla ihtiyaç duyacağı muhakkaktır.⁵³³

⁵²⁸ Buhârî, Edeb, 6; Müslim, İman 38.

⁵²⁹ Buhârî, Cenâiz 79.

⁵³⁰ Müslim, Cenâiz 1.

⁵³¹ Buhârî, Cenâiz 80.

⁵³² Bkz. Miras, Kamil, *Tecrîd Tercemesi*, 4, 273.

⁵³³ Kadı İyaz, *a.g.e.*, 3, 357.

Kâdı İyâz, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın uyarısı doğrultusunda,⁵³⁴ “*sekerât-ı mevt*’ anındaki kimseye, tevhid kelimesinin telkin edilmesini, müslümanlar arasında nesilden nesile uygulana gelen bir sünnet haline geldiğini ifade etmiştir. Bununla beraber Kâdı İyâd, bu görevi yerine getirecek kimsenin, telkin cümlesini, hastanın yanı başında sürekli tekrar etmesinin hoş olmayacağını, çünkü bu tavrın, özellikle hastalık sebebiyle göğsü iyice daralmış ve ölüm sancısının ağırlığı ile duyguları iyice karışmış bir kişiyi, rahatsız edebileceğini belirtmiştir.⁵³⁵

İmam Nevevi de telkinin sürekli ve ısrarla yapılmasının yanlışlığına değinerek, “Bazen de sekerât anındaki kişiye ısrarla telkinde bulunulması, hastanın ruhî durumunun da etkisiyle tepki olarak, hoş olmayan şeyler söylemesine sebep olabilir. Bundan dolayı İmam Nebevi, “Hasta olan kimse, eğer bir defa bu sözü söylemişse artık ona telkin etmeye son verilmelidir ki, son sözü “*La ilaha illallah*’ olsun.’ tespitini dile getirmiştir.⁵³⁶

Alimleri telkin hususunda bu kadar hassas davranmaya iten asıl sebep ise sekerât anındaki kimseyi, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâmın, “Şüphesiz Allah Teâlâ, sırf kendi rızasını kastederek, “*La ilaha illallah*’ diyen kimseye ateşi haram kılmıştır.”⁵³⁷ beyanındaki müjdesine kavuşturabilme çabasıdır.

Kâdı İyâz, “*Ölmek üzere olanlarınıza...*’ hadisini değerlendirirken, müslümanların karşılıklı sorumluluklarına temas ederek şöyle der:

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın “*La ilaha illallah*’ sözünü telkin ediniz’ şeklindeki emri, aynı zamanda müslümanların karşılıklı hak ve sorumluluklarına vurgu yapmaktadır. Buna göre, ölüm hastalığındaki kimsenin, yakınları tarafından yalnız

⁵³⁴ Müslim, Cenâiz, 1.

⁵³⁵ Kâdı İyaz, *a.g.e.*, 3, 357.

⁵³⁶ Nevevi, *el-Minhâc*, 6, 458.

⁵³⁷ Buhârî, Salât 46, 1, 109.

birakılmaması, ona tevhid ihtiva eden hatırlatmaların yapılması ve diğer vazifelerin yakınları taafından yerine getirilmesinin mesuliyeti ön plana çıkmaktadır.⁵³⁸

Tecrid-i Sarih'te ise bu konuya “Her müminin, bu görevin önemini ve lüzumunu hissederek yerine getireceği ümit edilir. Çünkü mümin bir kimse, ölen kardeşinin bir dönüm nokatasında olduğunu bilir ve bu yolculukta, tevhid inancının mutlak kurtaracı olduğu şuurunu taşır. Dolayısıyla, sekerât halindeki bir kimseye bu düşünce ile yapılacak telkin, o meyyitin ahiret saadetini elde etmesinde önemli bir yardım vasıtası olacaktır.”⁵³⁹ şeklinde temas edilmiştir.

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, bir sefer esnâsında terkisine aldığı Muâz’a hitâben üç defa: “Ey Muâz!” diye seslenmiş, o da her defasında:

“Buyur, Ya Rasulallah! Emrine âmâdeyim.” diye mukabelede bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Kim Allah Teâlâ’dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in, Allah Teâlâ’nın kulu ve peygamberi olduğuna içinden gelerek şehâdet ederse, Allah Teâlâ, ona cehennemi haram kılar.” müjdesini bildirmiştir.

Hz. Muâz, bu haberi diğer müslümanlara haber vermek için izin istemesi üzerine Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “O zaman onlar buna güvenerek hayırlı işler yapmakta tembel davranabilirler.’ endişesiyle mücadele etmemiş. Ancak Hz. Muaz, böylesi bir bilgiyi gizleme mesuliyetinden kurtulmak için bu müjdeyi vefatına yakın bir zamanda haber vermiştir.⁵⁴⁰

Ebu Zer el-Ğıfari, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâmın, “Hiç bir kul yoktur ki, “*La ilaha illallah*’ desin, sonra bu tevhid akidesi üzerine olsun da cennete girmesin?” beyanını duyunca şaşkınlık içerisinde “Hırsızlık etse de, zina etse de mi?” sorusunu üç defa tekrarlar. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, her defasında evet cevabını vermesine rağmen ikna olmayan Ebu Zer’e nihayetinde, “Evet! Ebu Zer’in

⁵³⁸ Kadı İyaz, *a.g.e.*, 3, 357.

⁵³⁹ Miras Kamil, *a.g.e.*, 4, 272.

⁵⁴⁰ Buhârî, İlim 49; Müslim, İmân 53.

horluğuna, hakirliğine rağmen o kul, zina etse de hırsızlık etse de muhakkak cennete girer'⁵⁴¹ diye mukabelede bulunmuş ve böylece son nefeste getirilen tevhit sözünün önemine işaret etmiştir.

Kelime-i tevhidin telkin edilmesinin önemi hususunda Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâmdan nakledilen rivayetler ve alimlerin bu hadislerle alakalı derinlemesine yapmış oldukları yorumlar⁵⁴² gösteriyor ki, tevhid akîdesinin mahiyetinin iyice kavranması ve doğumdan ölüme kadar bu tevhid çizgisi üzerinde yürünmesi bir mümin için hayati önem taşımaktadır.⁵⁴³ Bu şuurla hareket eden bir kimsenin ise tevhid kelimesini söylemesi ve böylelikle mümin olarak vefat etmesi muhtemeldir.⁵⁴⁴

3- Taziye: Ölü Yakınlarını Teselli

Musîbetle karşılaşan kişiyi teselli etmek, onu sabra teşvik etmek gibi manaları ihtiva eden taziye, umumiyetle cenaze sahibine başsağlığı ve geçmiş olsun dileklerini bildirmek için yapılan ziyarete denir.⁵⁴⁵ Bir felakete uğrayan kimseye, sabır tavsiyesinde bulunmak,⁵⁴⁶ meydana gelen musîbetin, kaderin bir tecellisi olup, onu geri çevirmenin mümkün olamayacağını⁵⁴⁷ hatırlatmak, aynı zamanda kadere teslimiyetin kişiyi ruhî rahatlığa ulaştıracağı telkininde bulunmak⁵⁴⁸ Müslümanların karşılıklı görevleri arasında yer alır.

Müslümanların, kardeş olduğunu vurgulayan dinimiz,⁵⁴⁹ müminlerin, birbirlerinin sevinçlerine ve üzüntülerine duyarsız kalmasını uygun görmez. Bu hususta Rasulullah

⁵⁴¹ Buhârî, Libas 24. Benzer Rivayetler İçin Bkz. Buhârî, Cenâiz 1, Rikâk 13-14; Müslim, İman 153-154; Tirmizî, İman 18; Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, 10, 283.

⁵⁴² Bkz. Aynî, *Umdet-ül Kârî*, 8, 6.

⁵⁴³ Hicr, 15/99.

⁵⁴⁴ Müslim, Cennet 83.

⁵⁴⁵ *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, s. 599; *Muhtârü's-Sihah*, s. 383; Ayrıca bkz. Çağrı, Mustafa, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, "Ta'ziye" md., s. 303.

⁵⁴⁶ Asr, 103/3.

⁵⁴⁷ Âli İmran, 3/26.

⁵⁴⁸ Tirmizî, Kader 15.

⁵⁴⁹ Hucurat, 49/10.

Efendimiz Aleyhissalâtü vesselâm, "Kardeşinin uğradığı felâketi sevinçle karşılama! Allah Teâlâ, rahmetiyle onu felâketten kurtarır da seni sıkıntıya uğratar."⁵⁵⁰ buyurarak müminlerin birbirlerinin duygularına ortak olmaları gerektiğini belirtmiştir. Yine Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın, müminlerin karşılıklı haklarına yönelik sözleri⁵⁵¹ ve üç günden fazla süren dargınlıkları yasaklaması⁵⁵² hep aynı hassasiyetin göstergesidir..

Allah Teâlâ'nın, "İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın."⁵⁵³ buyruğunun bir gereği olan taziye, musîbete uğrayan kişinin teselli bularak rahatlmasına ve huzur bulmasına kolaylık sağladığı gibi bizzat taziye yapana da pek çok faydası bulunmaktadır. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, bu konuda "Bir musîbetten dolayı din kardeşine taziyede bulunan bir kimseye, Allah Teâlâ, kıyamet gününde mutlaka keramet⁵⁵⁴ elbiselerinden bir elbise giydirecektir."⁵⁵⁵ müjdesini vermiştir. Aynı zamanda, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, başına musîbet gelen kimseye taziyede bulunan kimsenin, musîbete uğrayanın sevabının mislini ve Allah Teâlâ'nın rızasını kazanacağını⁵⁵⁶ ifade ederek müminleri bu güzel dayanışmaya teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, taziye yapıldığında ne gibi sözler söylenmesi gerektiği hususunda da bizlere örnek teşkil etmiştir. Nitekim torununun vefatı sebebiyle kızı Zeyneb'e hitaben "Alan da veren de Allah Teâlâ'dır. O'nun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecrini Allah Teâlâ'dan beklesin."⁵⁵⁷ beyanı

⁵⁵⁰ Tirmizî, Kıyâmet 54.

⁵⁵¹ Buhârî, Cenâiz 2; Müslim, Selâm 4. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Cenâiz 1.

⁵⁵² Buhârî, Edeb 57, 58, 62; Müslim, Birr 23, 24, 28, 30,32. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Edeb 47; Tirmizî, Birr 24; İbn Mâce, Duâ 5.

⁵⁵³ Mâide, 5/2.

⁵⁵⁴ *Keramet*: Asalet, saygınlık, değer, kıymet. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Vasit*, s. 784; *Muhtâru's-Sihah*, s. 493; Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, s. 782; İmam Taberâni, *Mu'cemu's-Sağir Tercüme ve Şerhi*, (İsmail Mutlu), 1, 145-146.

⁵⁵⁵ İbn Mâce, Cenâiz 56

⁵⁵⁶ Tirmizî, Cenâiz 2; Müslim, Birr 43; İbn Mâce, Cenâiz 56.

⁵⁵⁷ Buhârî, Cenâiz 33; Müslim, Cenâiz 9, 11. Ayrıca bkz. Buhârî, Eymân 9, Merdâ 9, Tevhîd 25; Ebû Dâvûd, Cenâiz 24, Edeb 58; Nesâî, Cenâiz 22; İbn Mâce, Cenâiz 53.

ve yine oğlu vefat eden Muaz b. Cebel için yazdığı mektupta söylediği sözler⁵⁵⁸ birer taziye numunesi niteliğindedir.

Ölüm gibi ağır bir imtihanla karşılaşan kimsenin, onu rahatlatacak ve teselli edecek sözlere ihtiyacı olduğunu bilen ashab-ı kiram da bu durumdaki din kardeşlerini yalnız bırakmamaya ve onları teskin etmeye büyük önem vermiştir.⁵⁵⁹ Taziyelerde özellikle kadere rıza,⁵⁶⁰ teslimiyet⁵⁶¹ ve emanet şuurunu⁵⁶² hatırlatmaya çalışan ashab, acılı arkadaşlarının en kısa zamanda normal yaşantısına dönmesinde büyük rol oynamıştır.

Çeşitli sıkıntılara mübtela olmuş kimselere karşı teselli edici sözler, büyük önem arz etmekle⁵⁶³ beraber, Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, yapılacak desteğin sadece bununla sınırlı tutulmasını uygun görmezdi. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, imkan nispetinde acılı aileye maddî destekte bulunmasını ümmetine tavsiye ederdi. Nitekim Cafer'i Tayyar'ın şehadet haberi geldiği zaman Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, "Cafer'in ailesine yemek yapın! Çünkü onlar şu durumda mutfakla meşgul olamazlar!"⁵⁶⁴ buyurmak suretiyle bu zor zamanda yapılacak yardımın ehemmiyetini belirtmiştir.

Müslümanların, birbirlerine taziye de bulunurken bazı husulara da dikkat etmeleri gerekir. Bunlardan bir tanesi, taziyenin kaç gün içerisinde yapılacağı hususudur. Bu konuda dört mezhebin alimlerine göre taziyenin süresi, definden önce başlar, definden sonra ise üç gün daha devam eder. Nitekim Rasûlullah Aleyhissalâtu vesselâm, "Allah Teâlâ'ya ve Rasulüne iman eden bir kadının üç günden fazla yas tutması caiz değildir.

⁵⁵⁸ Nisâbü'rî, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, 3, 307.

⁵⁵⁹ Muvatta, Cenâiz: 43.

⁵⁶⁰ Buhârî, Rikak 6. Ayrıca bkz. Nesâî, Cenâiz 23.

⁵⁶¹ Müslim, Zühd 64.

⁵⁶² Buhârî, Cenâiz 42, Akîka 1, Müslim, Edeb 23, Fezailü's Sahabe 107. Bkz., İbn Hacer, *a.g.e.*, 3, 221.

⁵⁶³ İbn Mâce, Cenâiz 56; Tirmizî, Cenâiz 2; Müslim, Birr 43.

⁵⁶⁴ Ebu Dâvûd, Cenâiz 25, 26.

Ancak kocası için dört ay on gün yas tutabilir.”⁵⁶⁵ buyurmuştur. Taziyenin bu süre içerisinde yapılması müstehaptır. Bu süre dolduktan sonra taziyede bulunmak ise mekruhtur.⁵⁶⁶ Çünkü taziyeden maksat cenaze yakınlarını teselli edip kalplerini rahatlatmaktır. Definden üç gün sonra yapılan taziyeler ise, onların yaralarını deşip dertlerini tazelemeden başka bir işe yaramayacağı gerekçesiyle uygun görülmemiştir. Ancak ölüm vukû bulduğu sırada başka yerde bulunanlar, üç gün sınırlamasına tâbi değillerdir. Bu durumda olan kimseler için, bu süre onların gelmesine kadar devam eder.⁵⁶⁷

4- Cenazeye Katılmak

Ölen bir kimsenin cenaze namazını kılıp, onu kabre kadar taşıma, müminin kardeşine karşı yapacağı son görevlerden birisidir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, bu konuda yapılacak işleri tatbikî olarak öğretmiştir. Mesela, vefat etmiş olan Ebu Seleme'nin yanına girmiş, açık kalan gözlerini kapatmış ve daha sonra “Allahım! Ebu Seleme'yi bağışla. Derecesini, hidayete ermişler seviyesine yükselt! Geride bıraktıkları için de Sen vekil ol! Ey Alemlerin Rabbi! Bizi de onu da bağışla! Kabrini genişlet ve nurla doldur!”⁵⁶⁸ duasında bulunmuştur.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, ölülerin, emin kimseler tarafından yıkanmasını tavsiye etmiş,⁵⁶⁹ ayrıca cenazeye ihtimam gösterilmesini, onun güzelce yıkanıp kokulanmasını ve kefenlenmesini istemiştir. Ölüyü yıkayıp da gördüğü kusurları örten kimsenin elde edeceği mükafat hakkında ise “Ölüyü yıkayıp da onda gördüğü hoş olmayan halleri gizleyen kimseyi, Allah Teâlâ, kırk kere bağışlar. Ölüyü kefenleyene ipekten yapılmış cennet elbiseleri giydirir. Yine ölü için kabir kazıp onu

⁵⁶⁵ Buhârî, Cenâiz 31, Hayız 12, Talak 46, 49; Müslim, Radâ 125, 126, 129, 133; Ebu Dâvûd, Talak 43, 36; Tirmizî, Talak 18; Nesâî, Talak 58, 59; İbn Mâce, Talak 35; Darimî, Talak 12,13; Muvatta, 101, 102; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1, 37, 184, 249.

⁵⁶⁶ Bkz. İbn Abidîn, *a.g.e.*, 3,499. S. Sâbık, *a.g.e.*, 1, 411.

⁵⁶⁷ Şevkani, *Neylü'l-Evtar*, 4, 151. Ayrıca bkz. *Sünen-i Ebu Dâvûd Terceme ve Şerhi*, (ter. Ahmed Davudoğlu), 11/508.

⁵⁶⁸ Müslim, Cenâiz 7.

⁵⁶⁹ İbni Mace, Cenâiz, 8.

oraya yerleştirene, bir fakiri, kıyamete kadar kalacağı bir eve yerleştiren kimsenin elde edeceği kadar ecir verir.”⁵⁷⁰ buyurmuştur.

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, kızı Zeyneb vefat ettiğinde onu yıkayan kadınların yanına giderek “Onu yıkamaya, sağ tarafından ve abdest âzâlarından başlayınız! Su ve sidr⁵⁷¹ ile tek sayıda; üç, beş veya yedi kere, gerekli olduğu takdirde ise daha fazla yıkayınız! Sonuncusunda suya kâfur koyunuz! Yıkama işini bitirince bana bildiriniz!”⁵⁷² buyurmak suretiyle yıkama adabıyla ilgili hatırlatmalarda bulunmuştur.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, hazırlanmış olan cenazenin kabre kadar uğurlanması,⁵⁷³ ona definden sonra dua edilmesi ve ölen hakkında hayırlı şهادette bulunulması hususunda sık sık ashabına tavsiyede bulunmuş, aynı zamanda “Siz mü’minler, yeryüzünde Allah Teâlâ’nın şahitlerisiniz.”⁵⁷⁴ beyanı ile de konunun önemine vurgu yapmıştır.

Cenaze hazırlandıktan sonra namaz kılınarak Allah Teâlâ’ya niyaz edilir, Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâma salavat getirilir, ölen kimse için ise istiğfarda bulunulur. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, “Bir müslüman ölür de cenaze namazını, Allah Teâlâ’ya şirk koşmamış kırk kişi kılsa, Allah Teâlâ, onların cenaze hakkındaki dualarını kabul eder.”⁵⁷⁵ “Bir cenazeye, sayıları yüzü bulan bir cemaat katılır ve hepsi de ölen kimsenin lehinde şahitlik ederse, onların bu duaları kabul olunur.”⁵⁷⁶ beyanları cenaze namazına iştirak etmenin önemini ifade etmiştir.

⁵⁷⁰ Nisâbü’rî, *Müstedrek ale’s-Sahihayn*, 1, 505-506.

⁵⁷¹ *Sidr*: Arabistan’da yetişen, gölgesi koyu, latîf ve hafif olan bir çeşit kiraz ağacıdır. Halkımızın Trabzon Hurması dediği ağaç da bu cinstendir. Sidr ağacının yaprakları ile cenâze yıkanır. Bkz. Âsım Efendi, *Kâmus*, 2, 385.

⁵⁷² Buhârî, Cenâiz, 9, 13, 17; Müslim, Cenâiz, 36; İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 8, 34, 36.

⁵⁷³ Buhârî, İmân 35. Ayrıca bkz. Müslim, Cenâiz 56; İbn Mâce, Cenâiz 79.

⁵⁷⁴ Buhârî, Cenâiz 86, Şehâdât 6; Müslim, Cenâiz 60. Ayrıca bkz. Ebu Dâvûd, Cenâiz 76; Tirmizî, Cenâiz 63; Nesâî, Cenâiz 50; İbn Mâce, Cenâiz 20, Zühd 25.

⁵⁷⁵ Müslim, Cenâiz 59. Ayrıca bkz. Ebu Dâvûd, Cenâiz 41; İbn Mâce, Cenâiz 19.

⁵⁷⁶ Müslim, Cenâiz 58. Ayrıca bkz. Tirmizî, Cenâiz 40; Nesâî, Cenâiz 78.

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, meyyitin defni esnasında, cenaze için dua edilmesine önem verirdi. Nitekim Abdurrahman b. Avf, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın bir cenaze esnasında "Allahım onu bağışla, ona acı ve onu affet, ona afiyet ver, varacağı yeri ikram edilen yer olan Cennet kıl, girdiği kabri geniş eyle. Onu su, kar ve dolu ile yıka. Beyaz kumaşın kir ve hatalardan temizlenmesi gibi onu hatalarından temize çıkar. Bu dünyadaki evine karşılık, daha hayırlı bir ev, ailesine karşılık daha hayırlı bir aile, eşine karşılık daha hayırlı bir eş ver. Onu kabir ve Cehennem azabından koru." şeklinde dua yaptığını işitince 'Keşke bu ölen ben olsaydım.'⁵⁷⁷ temennisinde bulunmaktan kendini alamamıştır.

Bir müminin cenazesine katılmak ve onu mezara kadar götürmek, geride kalanların yapması gereken insanî bir görev olduğu kadar dinî sorumluluğun da bir gereğidir.⁵⁷⁸ Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, cenaze namazına katılmanın ve onu mezara kadar uğurlamanın sevabını şöyle bildirir:

- وعنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : « من أتبع جنازة مسلم إيماناً واحتساباً ، وكان معه حتى يُصلى عليها ويُفرغ من دفنها ، فإنه يرجع من الأجر بقيراطين كل قيراط مثل أحد ، ومن صلى عليها ، ثم رجع قبل أن تُدفن ، فإنه يرجع بقيراط » رواه البخاري .

"Kim, sevâbına inanarak, karşılığını sadece Allah Teâlâ'dan bekleyerek bir Müslüman cenazesi için gider ve namazı kılınp gömülünceye kadar orada beklerse, her biri Uhud Dağı kadar olan iki kîrât sevapla geri döner. Kim de cenaze namazını kılar, fakat defnedilmeden önce oradan ayrılırsa bir kîrât sevapla döner."⁵⁷⁹

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, cenazenin biran önce kabre konulmasını ister⁵⁸⁰ ve acele edilmesi hususunda ashabını uyarırdı. Zira Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, "Cenâzeyi süratli taşıyın. Eğer o iyi bir kişi ise, bu onun için hayırdır; böylece onu bir an evvel kabirdeki hayır ve sevabına kavuşturmuş olursunuz. Eğer iyi bir kişi

⁵⁷⁷ Tirmizî, Cenâiz 38; Müslim, Cenâiz 26.

⁵⁷⁸ Buhârî, Cenâiz 2; Müslim, Selâm 4.

⁵⁷⁹ Buhârî, İmân 35. Ayrıca bkz. Müslim, Cenâiz 56; İbn Mâce, Cenâiz 79.

⁵⁸⁰ Buhârî, Cenâiz: 51; Müslim, Cenâiz 16.

değilse, bu da onun için bir şerdir; (siz de böylece) onu çabucak omuzlarınızdan atmış olursunuz.”⁵⁸¹ beyanı ile ölen kimseyi ailesinin yanında bekletmek⁵⁸² yerine bir an önce defnedilmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.

Hiz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, cenazenin Müslüman vakarına yakışmayacak tarzda götürülmesini doğru bulmaz ve bu konuda ashabını sukûnetli bir şekilde yürümeye çağırırdı. Nitekim bir cenazenin süratle götürüldüğünü gören Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, duruma müdahale ederek; “*Sükûnetle gidin!*”⁵⁸³ emrini vermiştir. Aynı zamanda Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, insanların cenazeyi bir vasıta üzerinde takip etmelerini eleştirir ve “Haya etmiyor musunuz? Allah Teâlâ’nın melekleri yaya olarak giderken siz hayvanların üzerinde gidiyorsunuz!”⁵⁸⁴ şeklinde onları ikaz ederdi. Hiz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın uyarılarını gözününde bulunduran alimler, insanların cenazeye katılmasalar bile hürmeti elden bırakmamaları ve cenaze geçinceye veya kabre konuncaya kadar ayakta beklemeleri gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.⁵⁸⁵

5- Cenaze Evine Yemek Taşımak

Bir kimse vefat ettiği zaman, bu kişinin komşularının ölü evine yemek yapıp götürmesi müstehaptır.⁵⁸⁶ Çünkü rivayet edildiğine göre, Cafer b. Ebu Talib şehid edilince, Hiz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, “Cafer’in, ailesine yemek yapıp götürün. Çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir musibet gelmiştir.”⁵⁸⁷ buyurmak suretiyle, Müslümanları, cenaze evine karşı daha duyarlı olmaya davet etmiştir.

⁵⁸¹ Buhârî, Cenâiz 51; Müslim, Cenâiz 50, 51. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Cenâiz 46; Tirmizî, Cenâiz 30; İbn Mâce, Cenâiz 15.

⁵⁸² Ebû Dâvûd, Cenâiz 34.

⁵⁸³ İbn Mâce, Cenâiz 15.

⁵⁸⁴ Tirmizî, Cenâiz 28.

⁵⁸⁵ Buhârî, Cenâiz, 47, 48 Ayrıca bkz. Canan, a.g.e., 17, 127-128.

⁵⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2, 550; Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ans.*, (red. Hamdi Arslan), İstanbul, 1990, 3, 97.

⁵⁸⁷ Ebu Dâvûd, Cenâiz 25, 26.

Cenazenin çıktığı evin yakınında bulunan komşular, yaptıkları yemekleri, ölü ailesine yardımda bulunmak ve kalplerini kazanmak için gönderirler. Çünkü cenaze sahipleri, musibetin verdiği hüznün tesiriyle ve gelen gidenlerin meşguliyetiyle yemek yapamamış olabilirler.

Ölü evinin, bunun aksine hareket ederek, misafirlere yemek hazırlama telaşına düşmesi mekruhtur. Çünkü böyle yapmakla, ölü ailesinin sıkıntı ve kederi bir kat daha arttırılmış, meşguliyetlerine meşguliyet katılmış ve cahiliye döneminin adetlerine benzetilmiş olur. Hele ölünün varisleri arasında ergenlik çağına girmemiş çocuklar varsa böyle bir evde yemek hazırlayıp ziyaretçilere takdim etmek haramdır.⁵⁸⁸ Ancak bunu yapmaya ihtiyaç varsa caizdir. Çünkü ölü evine, cenaze ve taziye için, köylerden ve uzak yerlerden gelen olabilir ve bu misafirlerin cenaze evinde gecelemleri gerekebilir. Bu takdirde de uzaktan gelen misafirler için yemek yapılabilir.⁵⁸⁹

6- Kabir Ziyareti

Hiz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, tevhid inancının henüz tam olarak yerleşmediği, dolayısıyla kabirlerin, cahiliye döneminde mevcut olan bir takım uygulamalara sahne olduğu bir dönemde, kabir ziyaretini geçici bir süre yasaklamıştır. Nitekim putperestlik, büyük olarak bilinen kimselerin mezarlarına ve heykellerine saygı ile başlamış, neticede bu saygı putlara ibadete dönüşmüştü. Aynı şekilde daha önceleri Yahudi ve Hristiyanlar aziz saydıkları kimselerin kabirlerini, ibadet yeri edinmişlerdi.⁵⁹⁰ Hiz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, tevhid akidesini kalplere yerleştirdikten sonra “Kabirleri ziyaret etmenizi yasaklamıştım. Ama artık ziyaret edebilirsiniz.”⁵⁹¹ beyanı ile önceki yasağı kaldırdığını bildirmiştir. Aynı zamanda Rasulullah Aleyhissalâtu

⁵⁸⁸ Zuhaylî, *a.g.e.*, 3, 97. Ayrıca bkz. İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtar*, 1,628; İbn Kudâme, *a.g.e.*, 2, 377; İbnu'l-Kayyim, *Zâd'ul-Meâd*, 1, 145; Karaman, Hayrettin, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, 1, 80-81. Varlı, Mustafa, *Bid'at, Hurafe ve Batıl İnançlar*, İstanbul 2008, s. 167.

⁵⁸⁹ Zuhaylî, *a.g.e.*, 98.

⁵⁹⁰ el-Elbani, *Cenaze İlgili Hükümler*, (çev. Beşir Eryarsoy), s. 186-187

⁵⁹¹ Müslim, Cenâiz 106, Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Cenâiz 77; Tirmizî, Cenâiz 60; Nesâî, Cenâiz 100

vesselâm, “Kabirleri ziyaret etmek isteyen ziyaret etsin. Çünkü kabir ziyareti bize ahireti hatırlatır.”⁵⁹² sözleri ile bu davranışı teşvik etmiştir.⁵⁹³

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, kabir ziyaretinin ölümü hatırlatma adına taşıdığı öneme vurgu yapmış ve bizzat kendisi sıklıkla kabir ziyaretinde bulunarak vefat eden müminlere dua etmiştir. Nitekim, Uhud Şehitlerinin defnedildiği yere giden Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, vefat eden arkadaşlarına “Sabrettiğiniz şeylere mukâbil sizlere selâm olsun! Sizler için ahiret yurdu ne kadar güzeldir!”⁵⁹⁴ şeklinde hitap etmiştir. Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, yine aynı gaye ile zaman zaman Bakî mezarlığına gider ve “Ey müminler yurdunun sâkinleri! Selâm size. Bizler de inşaallâh sizlere kavuşacağız. Allah Teâlâ’dan bizim ve sizin için âfiyet ve selâmet dilerim.”⁵⁹⁵ buyururdu.

Kabir ziyâreti, ziyâret eden için bir ibret vesîlesi olduğu gibi, ziyâret edilenler için de bir rahmet sayılır. Zira kabre giren kişi, geride kalan yakınlarından kendisine faydası dokunacak şeyler yapmalarını bekler. Bunun bilincinde olan Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, kabirde yatan ümmetinin sıkıntılarının hafiflemesi için gayret göstermiştir. Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın, ashabıyla dolaştığı bir sırada azap gören iki kabre uğrayınca elindeki çubukları ikiye bölerek kabirlere dikmesi⁵⁹⁶ de bu hassasiyetin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Müfessir Kurtubî, kabirlere dikilen ağaçların, azabın hafiflemesine katkı sağlamasından hareketle, ölülerin ardından okunacak Kur’an’ın da fayda sağlayacağı görüşünü eserinde dile getirmiştir.⁵⁹⁷ Bu görüşü savunan müfessirler, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın “...Yâsin, Kur’ân’ın kalbidir. Bir kimse onu Allah’ın rızâsı ve âhiret yurdunu talep ederek okursa, muhakkak günahları bağışlanır. Ölülerinize de

⁵⁹² Tirmizi, Cenâiz 60.

⁵⁹³ Tirmizî, Cenâiz 60; Müslim, Cenâiz 106

⁵⁹⁴ Taberî, *Câm’iu’l-Beyân*, 13, 186; İbn Kesir, *Tefsir*, 2, 529.

⁵⁹⁵ Müslim, Cenâiz 104.

⁵⁹⁶ Müslim, Tahâret 111.

⁵⁹⁷ Kurtubî, *Tefsîr*, 10, 267.

Yâsin Sûresi'ni okuyunuz.”⁵⁹⁸ “Sizden biri vefat ettiğinde onu fazla bekletmeden kabre götürünüz. Defnettığınız zaman da biriniz, başucunda Fâtiha Sûresi'ni, ayak ucunda da Bakara Sûresi'nin son kısmını okusun.”⁵⁹⁹ beyanlarını, kendi görüşlerini destekleyen birer delil olarak değerlendirirler.

Allah Teâlâ'nın, ahirete intikal etmiş olan müminler için “Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş îmânlı kardeşlerimizi başıyla; kalblerimizde, îmân edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli ve çok merhametlisin.”⁶⁰⁰ diye dua edilmesini emretmesi de yine ölenlerin yapılan dualardan istifade ettiğini göstermesi adına önemli bir delil olarak düşünülebilir. Ashab-ı Kıram'dan Leclâc ise oğluna “Beni kabre koyduğunuz zaman: “*Bismillâh ve alâ sünneti Rasulillâh*”⁶⁰¹ deyiniz ve üzerime toprak atınız. Başımın ucunda Bakara Sûresi'nin evvelini ve son kısmını okuyunuz.”⁶⁰² vasiyetinde bulunarak okunanlardan elde edeceği sevabın beklentisi içerisinde olduğunu ifade etmiştir. Amr b. Âs'ın “Beni kabrime defnettığınız zaman, bir deve kesip etini parçalayacak kadar mezarımın başında bekleyin ki, sizin varlığınızla yeni hayatıma alışma imkânı bulayım ve Rabbinin elçilerine vereceğim cevapları hazırlayayım.”⁶⁰³ sözlerini de yine aynı hissiyatın bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

7- Geride Kalan Dul ve Yetimleri Gözetmek

Buluğ çağına gelmeden önce babasını kaybetmiş olan çocuklara yetim denir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselam, “Buluğ çağına ulaştıktan sonra yetimlik kalkar.”⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5, 26.

⁵⁹⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 12, 340; Deylemî, *Müsned*, 1, 284; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3, 44.

⁶⁰⁰ Haşr, 59/10.

⁶⁰¹ Allah Teâlâ'nın adıyla ve Rasulullah'ın sünneti üzere (seni Hakk'a emanet ediyoruz) bkz.Topbaş, Osman Nuri, *İmandan İhsana Tasavvuf*, İstanbul, 2002, s. 424.

⁶⁰² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4, 56.

⁶⁰³ Müslim, *Îmân* 192.

⁶⁰⁴ Ebu Dâvûd, *Vesâyâ* 9.

buyurmak suretiyle yetimliğin sadece ergenlik dönemine kadar olan süre için geçerli olduğunu ifade etmiştir.

İslâm öncesi Arap toplumunda, özellikle savaşlar ve boşama kolaylığı gibi sebeplerle dul ve yetimlerin sayısı oldukça fazlaydı. Cahiliye toplumunda yetimler horlanır ve onların haklarına riayet edilmezdi.⁶⁰⁵ Nitekim Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm da yetim olarak büyümüş ve kavminin bu konudaki tavrını yakinen görmüştür. Bu hususta Allah Teâlâ, “O seni yetim bulup barındırmadı mı?”⁶⁰⁶ buyurarak Rasulünü yetim iken çeşitli vesilelerle koruyup muhafaza ettiğini belirtmiş: “Öyleyse yetimi hor görme!”⁶⁰⁷ emri ile de adeta “Ben, nasıl seni himâye etmişsem, sen de diğer yetim kullarıma sahip çık, onların derdiyle ilgilen, sıkıntılarını gider.” demek istemiştir.⁶⁰⁸

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâmın, yetimlerle ilgilenmesi ve onların haklarıyla alakalı düzenlemelerde bulunması daha risaletin ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Örneğin Habeşistan'a giden muhacirlerin başkanı Cafer b. Ebî Tâlib, Necâşî'nin huzurunda İslâmı ve Müslümanları savunmak maksadıyla yaptığı konuşmada, Cahiliye döneminde kuvvetlilerin zayıfları ezdiğini, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın ise güçsüzlerin yanında yer alarak onların haklarına sahip çıktığını ve “*yetim malını yemeyi*” yasakladığını belirtmiştir.⁶⁰⁹ Kur'an-ı Kerimde ise yetim malını yemeye kalkışanların, dünya ve ahirette uğrayacakları hüsrânın boyutları “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler hiç şüphesiz karınlarına ateş doldurmuş olurlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”⁶¹⁰ beyanı ile açıkça ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere, yetimin malını çeşitli sebeplerle haksız yere yemeye veya herhangi bir şekilde telef etmeye kalkışanlar, yetimden önce kendilerini helâk etmiş olmaktadır.⁶¹¹ Durum böyle olunca, bir Müslüman için “Yetimin malına ancak en

⁶⁰⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1, 359.

⁶⁰⁶ Duhâ, 93/ 6.

⁶⁰⁷ Duhâ, 93/ 9.

⁶⁰⁸ Mevdudî, *Tefhîmu'l Kur'an*, İstanbul, 1997, 7, 373

⁶⁰⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1, 359.

⁶¹⁰ Nisâ, 4/10.

⁶¹¹ Bkz. Yazır, M.Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2, 474-475, İstanbul, ts.

güzel ve faydalı şekilde yaklaşınız!”⁶¹² ayetine uymaktan ve yetimin hakkına riayet etmekten başka yol kalmamaktadır. Nitekim dinimizin gösterdiği bu hassasiyet üzere ashab-ı kiram, artık yetimlerle bir arada bulunmaktan bile çekinir hale gelmişler ve neticede durum Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâma arz edilince⁶¹³ Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, konu ile ilgili olarak “Sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (ihmal etmekten) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, unutmayınız ki onlar sizin din kardeşlerinizdir. Allah Teâlâ, işleri bozanla düzelteni bilir...”⁶¹⁴ ayetini okuyarak yetimler hakkında sorumluluktan kaçılmaması ve yetimlerin tam bir kardeş muamelesine tâbi tutulması gerektiği vurgulanmıştır

Haksız yere yetim malı yemenin insanı helaka sürükleyeceğini belirten⁶¹⁵ Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Müslümanlar içinde en hayırlı ev, kendisine iyilik yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev de kendisine kötülük yapılan bir yetimin bulunduğu evdir.”⁶¹⁶ buyurarak yetim hakkına dikkat çekmiştir. Ayrıca Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, “Bir kimse, Müslümanların arasında bulunan bir yetimi yedirip içirmek gayesi ile evine götürürse, affedilmeyecek bir suç işlemediği takdirde, Allah Teâlâ, onu mutlaka cennete koyar.”⁶¹⁷ beyanı ile de bu zor görevin mükafatının büyüklüğünü ifade etmiştir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, yetimlerin maddî ve manevî sıkıntılarına katlanarak onları güzel bir şekilde yetiştirenlere “Kim üç yetimi yetiştirir, onların nafakasını temin ederse, sanki ömür boyu geceleri namaz kılmış, gündüzleri oruç tutmuş ve sabahtan akşama yalın kılıç Allah Teâlâ yolunda cihad etmiş gibi sevap alır. Keza, ben ve o, şu iki parmak gibi cennette kardeş oluruz”⁶¹⁸ müjdesini vermiştir. Allah Teâlâ rızası için yapılan bu davranışların karşılığının cennet olduğu, böyle hasbî

⁶¹² En'âm, 6/152.

⁶¹³ Nesâî, Vasâyâ 11.

⁶¹⁴ Bakara, 2/220.

⁶¹⁵ Buhârî, Vasâyâ 23.

⁶¹⁶ İbn Mâce, Edeb 6.

⁶¹⁷ Tirmîzî, Birr 14.

⁶¹⁸ İbn Mâce, Edeb 6.

davranışın karşılıksız kalmayacağı bir diğer hadîste de şöyle pekiştirilmiştir: “Kendi yetimini veya başkasına ait bir yetimi himâye eden kimseyle ben, cennette şöyle yanyana bulunacağız.”⁶¹⁹

Yetimlere sahip çıkanlar, toplumun bir açığını kapamış, bir yarasını sarmış, kısaca insan olmanın sorumluluğunu duymuş olurlar. Hayatın zorluklarına karşı bu insanlara hiçbir menfaat beklemeden sahip çıkanlar, yaptıkları bu iş sebebiyle Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın “Bir kimse sırf Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu her saç teline karşılık ona sevap vardır.”⁶²⁰ va’dine nail olurlar. Yine Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, huzurlu bir hayatın anahtarlarından birinin, yetimlere merhamet etmekten geçtiğini ise “Eğer kalbinin yumuşamasını istiyorsan fakiri doyur, yetimin başını okşa!”⁶²¹ sözleri ile beyan etmiştir.

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, dul ve yetimler hakkındaki söz ve tavsiyeleri yanında, uygulamalarıyla da bizler için örnek olmuştur. Bir defasında Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Cafer b. Ebi Talib’in Mute savaşında şehit olduğu haberini duyunca hemen onun evine koşmuş, gözyaşları içinde çocuklarını bağrına basıp koklamış, ardından yaşları sebebiyle Cafer ailesine yemek hazırlanmasını emretmiş.⁶²² Daha sonraki zamanlarda yine Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, bu aile ile yakından ilgilenmiş⁶²³ ve Allah Teâlâ’nın bu aileye yardım etmesi için sık sık dua etmiştir.⁶²⁴ Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, kendi yakınlarının yetimleri ile ilgilenip onların haklarını gözetmeye gayret gösterdiği gibi diğer yetimlere de aynı yaklaşımı göstermiştir. Misal olarak Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Medine’ye hicret ettiği zaman ilk olarak bir mescid yapılmasını istedi. Bunun için bir yer belirlendi. Ancak Mescidi-i Nebevî’nin inşa edileceği arsa, Ensar’dan Esad b. Zürâre’nin himayesinde bulunan Sehl ve Süheyl adındaki iki yetime aitti. Bu iki yetim arsayı

⁶¹⁹ Müslim, Zühhd 42.

⁶²⁰ Ahmed b. Hanbel, 5, 250.

⁶²¹ Ahmed b. Hanbel, 2, 263, 387.

⁶²² İbn Hişam, *a.g.e.*, 3, 436.

⁶²³ İbn Hacer, *el-İsabe*, 2, 289.

⁶²⁴ Ahmed b. Hanbel, 1, 205; Nisâbûrî, *Müstedrek ale’s-Sahihayn*, 3, 655.

mesicet yapılması için hibe etmek istemişler, ancak Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, bunu kabul etmemiş ve bedelini ödemiştir.⁶²⁵

Diğer yandan Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâmın himayesinde bazı yetim çocukların bulunduğunu da görmekteyiz. İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Ebû Ümâme, ölmeden önce Kebşe, Habibe ve Fâria adlı üç küçük kızını Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâma vasiyet etmiştir. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm ise bu kızlara gereken ilgiyi göstererek onların kendi yakın gözetimi ve terbiyesi altında yetişmelerini sağlamıştır.⁶²⁶

Allah Rasülü Aleyhissalâtu vesselâm, yetimi ve onun haklarını koruma konusunda ashabını sürekli teşvik etmekle beraber, yeterli kapasiteye sahip olmayanların bu işi üstlenmelerini doğru bulmamıştır. Nitekim Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, Ebû Zer el-Ğifârî'ye “Seni zayıf görüyorum. Doğrusu ben kendim için istediğimi senin için de istemekteyim. Sakın iki kişiye emir olma ve yetim malının velayetini de üzerine alma!”⁶²⁷ uyarısı ile sorumluluğun ağırlığını vurgulamıştır.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, şehit aile ve çocuklarına özel alaka göstermiş,⁶²⁸ onlara elinden gelen maddî ve manevî yardımı esirgememiştir.⁶²⁹ Yine Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, dul ve yetimlere sahip çıkıp işlerini görenlerin, Allah Teâlâ yolunda cihat edenlerle, gündüzün oruç tutup, geceyi ibadetle geçirenlerle birlikte olacaklarını duyurarak⁶³⁰ müminlerin konuya daha duyarlı yaklaşmalarını sağlamıştır.⁶³¹

⁶²⁵ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 45.

⁶²⁶ İbnü's-Sa'd, *a.g.e.*, 3, 610.

⁶²⁷ Nesâî, Vasâyâ 10.

⁶²⁸ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*,1, 204-205; İbn Hişâm, *a.g.e.*, 3, 436; Vâkıdî, *a.g.e.*, 2, 766; İbnü's-Sa'd, *a.g.e.*, 4, 37

⁶²⁹ Buhârî, *Târîhu'l Kebir*, 2, 78.

⁶³⁰ Buhârî, Nafaka, 1; Buhârî *el- Edebul Müfred*, 131.

⁶³¹ Geniş bilgi için bkz. Açık İrfan, *Hasbîlik İle İlgili Rivayetler (Sahîh-i Buhârî Özelinde bas. y.l.t.)*, 119-123.

8- Ölülere Dua Etmek ve Onlar Adına Hayırda Bulunmak

Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Müslümanları hayatta ve sıhhati yerinde iken hayır yapmaya teşvik etmiş, bu halde iken yapılanların, hastalık halinde ve vasiyet ile yapılan hayırlardan daha üstün olacağını bildirmiştir.⁶³² Bununla birlikte, “İnsanoğlu vefat edince, şu üç şeyden başka amelî sona erer: Devam eden sadaka (hayır), faydalanılan bilgi, ona dua eden hayırlı evlat.” şeklinde buyuran Allah Rasülü Aleyhissalâtü vesselâm, ölü ardından yapılacak duanın ve hayır-hasenâtın da ölü için değer ifade ettiğini vurgulamıştır.

Allah Teâlâ'nın, müminlerin vasıfları arasında temas ettiği “Onlardan sonra gelenler şöyle derler: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi bağışla...”⁶³³ şeklindeki ayet-i kerimesi, diri ve ölü müminler için dua edildiğini ve edilmesi gerektiğini belirtmekte, dolayısıyla da dua ve istiğfarın ölümlere fayda vereceğini isbat etmektedir.⁶³⁴ Yine vefat eden anne-babası adına ne gibi iyilikler yapabileceğini soran sahabiye, Allah Rasülü Aleyhissalâtü vesselâmın, “Onlara dua eder, günahlarının bağışlanmasını dilersin; vasiyetlerini yerine getirirsin; akrabasını koruyup gözetirsin; dostlarına da ikramda bulunursun.”⁶³⁵ şeklinde cevap vermesi ölenin ardından yapılan iyiliklerin önem arzettiğini göstermektedir.

Bazı sahabîler, ölmüş yakınları adına tasaddukta bulunmalarının, onlara fayda verip vermeyeceğini Hiz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmdan sormuşlar ve müsbet cevap almışlardır. Mesela bir sahabi Allah Rasülü Aleyhissalâtü vesselâma gelerek “Annem, ansızın öldü. Öyle sanıyorum ki, şayet konuşabilseydi, sadaka verilmesini vasiyet ederdi. Şimdi ben onun adına sadaka versem, sevabı ona ulaşır mı?” diye sorunca Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, bu soruya “evet” şeklinde cevap vermiştir. Yine Sa'd b. Ubade, Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâma, annesi adına yapacağı sadakanın en faziletlisinin hangisi olacağı hususunda bir soru yönelttiği zaman, Rasûl-i

⁶³² Ebu Dâvûd, Vesâyâ 3; Tirmizî, Vesâyâ 7.

⁶³³ Haşr, 59/10.

⁶³⁴ Geniş bilgi için bkz. Karaman, *a.g.e.*, 1, 76-79.

⁶³⁵ Ebu Dâvûd, Edeb 120; Ayrıca bkz. İbn Mâce, Edeb 2.

Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, bu sahabiye “su getirmektir”⁶³⁶ şeklinde mukabelede bulunarak, ölü adına yapılan hayırların makbûliyetine işaret etmiştir.

Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, ölü adına yapılabilecek hayırların sınırlarını, yapılamayan bazı farz ibadetlerini de kapsayacak şekilde geniş tutmuştur. Mesela, hac borcunu eda edemeden vefat eden kimsenin yerine, varislerinin bu vazifeyi ifâ etmesi hususu, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâma sorulduğu zaman, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, bu borcu kul hakkı ile kıyas etmiş ve Allah hakkının ödenmeye daha layık olacağını bildirmiştir.⁶³⁷ Böylece Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Müslümanları vefat eden yakınları hususunda daha duyarlı olmaya ve kendi ibadetleri yanında onlar için de birşeyler yapmaya teşvik etmiştir.

9- Ölen Kişiye ve Onun Yakınlarına Karşı Vefa

Sözünde durma, va’dini yerine getirme, anlaşmaya sâdık kalma gibi anlamlara gelen bir ahlak tabiri olan vefa;⁶³⁸ islamın üzerinde hassasiyetle durduğu bir konudur.⁶³⁹ Vefa sadece yaşayan insanlara değil; ölen kişilere karşı da gösterilmesi gereken ahlakî bir erdemdir. Bir defasında Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Mekke'ye giderken Ebva'ya uğramış, burada bulunan annesinin kabrini ziyaret etmiştir. Burada gözyaşlarını tutamayan Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, “Annemin bana olan şefkat ve merhametini hatırladım da bu sebeple ağladım.” ifadeleri ile annesine olan vefasını göstermiştir.⁶⁴⁰

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, insanların öldükten sonra yakınları tarafından unutulup gitmesini hoş görmezdi. Geride kalanların, vefat edenler adına hayırlı ameller işleminin önemi üzerinde duran Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm,

⁶³⁶ Ebu Dâvûd, Zekat 22; Nesâî, Vesâyâ 9.

⁶³⁷ Buhârî, Cezâi's-Sayd 22.

⁶³⁸ *el-Mu'cemu'l-Vasıt* , 1047; *Muhtâru's-Sihah*, s. 623; Ayrıca bkz. Çağrı, Mustafa, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, , “Vefa” md., s. 450.

⁶³⁹ Bakara, 2/ 177; Mü'minün, 23/8.

⁶⁴⁰ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 1, 116, 117.

neler yapılabileceği hakkında sorulan bir soruya “Onlara hayır duada bulunmak ve onlara mağfîret dilemek, vasiyetlerini yerine getirmek, onların sadık arkadaşlarına ikram etmek ve akrabaya sıla (iyilik) etmek”⁶⁴¹ gibi hasletleri sıralayarak mukabelede bulunmuştur.

Ashab-ı kiram, vefa duygusunun bir yansıması olarak vefat eden ebeveynin dostlarıyla olan ilgi ve alakayı devam ettirmeye çalışmıştır. Bir yolculuk esnasında Abdullah b. Ömer, eşeğinin üzerinde dinlenirken bir bedeviye rastlar. Abdullah b. Ömer, bu bedevinin babasının çok yakın bir dostu olduğunu anlayınca, bindiği eşeğini ve başına sardığı sarığı ona verir. Arkadaşları Abdullah b. Ömer’e “Allah Teâlâ seni bağışlasın! Üzerinde dinlendiğin eşek ile başına sardığın sarığı şu bedeviye boşuna verdin?” deyince İbn Ömer “Ben Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmı “İyiliklerin en değerlisi, insanın babası öldükten sonra, baba dostunun ailesini kollayıp gözetmesidir” buyururken duydum. Bu adamın babası, (babam) Hz. Ömer ’in dostuydu.⁶⁴² cevabını vermiştir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, küçüklüğünde kendisine destek olan yakınlarını unutmaz ve onlarla olan bağı koparmazdı. Nitekim Ebvâ köyünde kendisiyle beraber annesinin ölümüne şahit olan dadısı Ümmü Eymen’i zaman zaman evinde ziyaret eden Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, ona “Annemden sonra annem.”⁶⁴³ sözleri ile iltifat etmiştir. Yine Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın kendisini büyüten amcasının hanımına olan muhabbeti⁶⁴⁴ ve süt kardeşi Şeyma’ya olan ilgisi⁶⁴⁵ hep içindeki vefa duygusunun tezahürleridir.

Ebû Tâlib ise yine vefa hissiyatı ile babası Abdulmuttalib’in vefatı üzerine yeğenine sahip çıkmış; onu her türlü tehlikeye karşı müdafa etmeye çalışmıştır. Kardeşinin bir emaneti şuurunu hareket eden Ebu Talib, yeğeni ile kendi evladı

⁶⁴¹ Buhârî, *el-Edebül Müfred*, 35.

⁶⁴² Müslim, *Birr* 11, 13; Ebû Dâvûd, *Edeb* 120.

⁶⁴³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, 7, 303.

⁶⁴⁴ Hâkim, *a.g.e.*, 3, 116-117; Heysemî, *a.g.e.*, 9, 256-257; Ya’kûbî, *Târîhu'l-Ya’kûbî*, 2, 14.

⁶⁴⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 4, 101; Vâkıdî, *a.g.e.*, 3, 913.

arasında herhangi bir fark gözetmeyerek Muammed'in yetimlik acısını biraz olsun hafifletmeye çalışmıştır.⁶⁴⁶

Küçüklüğünde gördüğü yardımları unutmayan Allah Rasûlü Aleyhissalâtü vesselâm, amcasının hanımı Fatıma Hatun vefat ettiği zaman, gözyaşlarını tutamamış ve “Bugün annem vefât etti!” buyurarak gömleğini ona kefen yapmış, cenâze namazını kıldırıp, kabrinde bir müddet uzanmıştır. Bu davranışının sebebini soranlara ise şöyle buyurmuştur:

“Ebû Tâlib'den sonra bu kadıncağz kadar bana iyilik eden hiç kimse yoktur! Âhirette cennet elbiselerinden giymesi için ona gömleğimi kefen yaptım. Kabre ısınması için de oraya bir müddet uzandım!” Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, Fatıma Hatun'dan gördüğü ilgiyi “O benim annemden sonra annemdi. Kendi çocukları aç durup suratlarını asarken, o önce benim karnımı doyurur, saçımı tarar ve gül yağı sürerdi. O benim annemdi!” sözleri ile ifade ederek ona dua etmiş⁶⁴⁷ böylece yapılan iyilikler karşısındaki vefasını ortaya koymuştur.

Hız. Aişe, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâmın Hız. Hatice'ye olan örnek vefasını ise şöyle anlatır: “Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın hanımlarından hiçbirine, Hatice'ye olduğu kadar gıpta etmedim. Üstelik onu hiç görmemiştim. Fakat, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, onu sık sık yâd ederdi. Bir koyun kesip etini parçaladığında, çoğu zaman Hatice'nin dostlarına gönderirdi.” Hız. Aişe bir defasında dayanamayıp Allah Rasûlü Aleyhissalâtü vesselâma “Sanki dünyâda Hatice'den başka kadın kalmadı!” diye sitem edince Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, Hız. Hatice'nin güzel vasıflarını saymış ve ardından “Çocuklarım da ondan oldu.” sözleri ile vefat etmiş olmasına rağmen vefat eden ilk eşinin kendi yanındaki değerini vurgulamıştır.⁶⁴⁸

Hız. Aişe, Allah Rasûlü Aleyhissalâtü vesselâmın Hız. Hatice'ye olan bağlılığını ise şu ifadelerle anlatır: “Bir defasında Hız. Hatice'nin kız kardeşi Hâle bint. Huveylid, Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın huzuruna girmek için izin istedi. Rasûl-i Ekrem

⁶⁴⁶ İbnu's-Sa'd, *a.g.e.*, 1, 119-120.

⁶⁴⁷ Nisâbü'rî, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, 3, 116-117; Heysemî, *a.g.e.*, 9, 256-257; Ya'kûbî, *a.g.e.*, 2, 14.

⁶⁴⁸ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 20, Edeb 73; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe* 74, 76.

Aleyhissalâtu vesselâm, Hz. Hatice'nin sesini hatırladı ve ardından "Allah'ım, bu Hatice'nin kardeşi Hâle bint. Huveylid!" diye heyecanlandı.

Gördüğü bu manzara üzerine Hz. Âişe, dayanamayarak "İhtiyarlıktan ağzının dişleri dökülmüş ve bir zamanlar ölüp gitmiş Kureyşli bir ihtiyarın nesini anıp duruyorsun? Allah Teâlâ, sana onun yerine daha hayırlısını verdi." demekten kendini alamaz.⁶⁴⁹ Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm ise bu sözü uygun görmeyerek "Hayır, Allah Teâlâ, bana ondan daha hayırlısını vermedi. Halk bana inanmazken o inandı. Herkes bana yalancı derken o doğru söylediğimi kabûl etti. Kimse bana bir şey vermezken o beni malıyla destekledi ve Cenâb-ı Hak bana ondan çocuklar ihsân etti."⁶⁵⁰ şeklinde mukabelede bulunur.

Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, Ebu Talib'in vefatından sonra Mekke'de himayesiz kalmıştı. Bunu fırsat bilen Mekkeliler de artık Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâma olan eziyetlerini iyice arttırmaya başladılar. Bu sebeple Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, hem Sakif kabilesinin himayesini almak, hem de onlara tebliğde bulunmak için, Mekke'den Taif'e doğru yola çıktı. Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, ümit ettiği desteği Taif halkında göremeyince, tekrar Mekke'ye geri dönmeye mecbur kaldı. Bu arada da Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm, Mekke'ye girmeden önce Mut'im b. Adiy'e haber göndererek kendisini himayesi altına almasını istedi. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtu vesselâmın, bu himaye talebine, Mut'im, olumlu cevap verdi.⁶⁵¹ Bunun üzerine Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, o gece Mut'im'in evinde kaldı. Sabah olunca Mut'im, Kabe'ye gelerek Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmı himayesi altına aldığı bildirdi.⁶⁵²

Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmın gösterdiği ilgi ve alakaya rağmen İslamiyetle şereflemeyen Mut'im, Bedir'de müslümanlara karşı savaşır ve orada öldürülür. Düşman esirlerine ne yapılacağı tartışılırken Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâm, Mut'im'in oğlu Cübeyr'e: "Şâyet Mut'im hayatta olup da benden esirlerin

⁶⁴⁹ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 20.

⁶⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6, 118

⁶⁵¹ İbnü'l-Esir, *El Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Heyet), Bahar Yayınları, 2, 92-95

⁶⁵² İbnü's-Sa'd, *a.g.e.*, 1, 212; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 3, 182.

bağışlanmasını isteseydi, fidye almadan hepsini serbest bırakırdım.”⁶⁵³ buyurarak ona olan vefâsını gösterdi.

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, geçmişte iyiliğini görmüş olduğu insanların geride kalan yakınlarına göstermiş olduğu ilgi ve hassasiyetle⁶⁵⁴ de bizlere önemli mesajlar vermiştir. Aleyhissalâtü vesselâmın, bu duyarlılığına şahit olan süt annesinin kız kardeşi⁶⁵⁵ ve süt kardeşi Şeyma⁶⁵⁶ gördükleri bu vefadan dolayı “Sen, küçükken de büyüdükten sonra da ne güzel bir akrabâsın!” diyerek memnuniyetlerini belirtmiştir.⁶⁵⁷

Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, Uhud şehîdlerinin defnedilmesini emrettiği zaman, Amr b. Cemûh ile Abdullâh b. Amr b. Harâm hakkında “Onlar, dünyada bir safta omuz omuza idiler, çok samîmî arkadaşları. Dünyada birbirlerini çok seven bu iki şehidi, aynı kabre yanyana koyunuz!” buyurarak,⁶⁵⁸ iki dost arasındaki vefaya hürmeten onları ayırmamıştır.

Aleyhissalâtü vesselâm, dine hizmet eden insanlara karşı da vefalı olmaya çok itina göstermiştir. Bir defasında Efendimiz Aleyhissalâtü vesselâm, Mescid-i Nebvî’yi temizlemeye kendini adanmış olan zenci kadını bir ara göremeyince, merak ederek ashabına, kadının nerede olduğunu sorar. Kadının kısa bir süre önce vefat etmiş olduğu haberini alan Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, “Bana haber vermeniz gerekmez miydi?” buyurarak ashabına olan sitemini belirtir daha sonra da “Bana kabrini gösterin!” diyerek kabrine gidip cenâze namazı kılar ve ona duâ eder.⁶⁵⁹

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, aynı duyarlılığı, Habeş Necâşî’sinin vefâtında da göstermiştir. Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, Necâşî’nin vefâtını

⁶⁵³ Buhârî, Humus 16; İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1, 404-406.

⁶⁵⁴ İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 108- 109.

⁶⁵⁵ Vâkıdî, *a.g.e.*, 2, 869; Belâzurî, *a.g.e.*, 1, 95.

⁶⁵⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 4, 101; Vâkıdî, *a.g.e.*, 3, 913.

⁶⁵⁷ Vâkıdî, *a.g.e.*, 2, 869; Belâzurî, *a.g.e.*, 1, 95.

⁶⁵⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 3, 49; İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 3, 562.

⁶⁵⁹ Buhârî, Cenâiz 67.

hemen o gün ashâbına haber vermiş ve “Uzak bir beldede ölen kardeşinizin cenâze namazını kılınız!” buyurarak ashabına gıyâbî cenaze namazı kıldırmıştır.⁶⁶⁰

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, “Mü’minin ruhu, ödeninceye kadar borcuna bağılı kalır.”⁶⁶¹ buyurmak suretiyle ölen kişinin ahirete borçsuz olarak gitmesinin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Ayrıca ölen kişinin bu borcunu ödemeyi ve böylece onu ahiret sıkıntısından kurtarmayı da geride kalanların yapması gereken bir vefa görevi olarak değerlendirmiştir. Zira İslamiyet’in ilk yıllarında, borçlu ölenlerin cenaze namazını kılmayan Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, fetihler sebebiyle maddî imkana kavuşunca, “Ölüp de mal bırakanın bıraktığı mallar vârislerindir, borç bırakanın borcunu demek ise bana aittir.”⁶⁶² buyurmak suretiyle İslam devletini bu konuda görevlendirmiştir.

Böylece Aleyhissalâtü vesselâm, ölen kimselerin geride kalan yakınlarına ve onların hatıralarına karşı nasıl bir tavır gösterilmesi gerektiğini ise bizzat hayatında izhar ettiği örnek tavırlarıyla göstermiştir. Onun terbiyesiyle yetişen ashab-ı kiram da aynı hassasiyeti Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmin vefatından sonra ona karşı göstermeye gayret sarfetmiştir. Nitekim Hız. Ebû Bekir, halife olunca, Peygamber Efendimiz’in kime bir borcu varsa kendisinden istemelerini istemiş ve Bahreyn’den gelen mallardan elde ettiği gelikle bu borçları ödemiştir.⁶⁶³ Hız. Ali ise Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmin vefâtından sonra benzer uygulamalarda bulunarak, Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm’dan gördükleri vefa tavrını devam ettirmeye çalışmıştır.⁶⁶⁴

10- Ölülere Hayırla Yâd Etmek

Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, iyi müslümanı “Dilinden ve elinden Müslümanların emin olduğu kişidir.” şeklinde tarif ederek, çevresinde bulunan

⁶⁶⁰ Müslim, Cenâiz 62, 68; Ahmed b. Hanbel, 3, 319.

⁶⁶¹ Tirmizî, Cenâiz 74, Ayrıca bkz. İbn Mace, Sadakât 12.

⁶⁶² Buhârî, Nafakât, 15, Kefâle, 5; Müslim, Cum’a 43.

⁶⁶³ Buhârî, Kefâle 3.

⁶⁶⁴ İbnu’s-Sa’d, *a.g.e.*, 2, 318.

insanları incitmemeyi, kâmil müminin ayrılmaz vasfı olarak değerlendirmiştir. Yine Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, "Mü'min, insanları kötileyen, lânetleyen, kötü söz ve çirkin davranış sergileyen kimse değildir."⁶⁶⁵ buyurarak, müslümanın toplum içerisinde, insanlara karşı nazik ve kibar olmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca bu hassasiyetin sadece hayatta olan kişilere karşı izhar edilmesini yeterli görmeyen Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, "Ölülere sövmeyin! Çünkü onlar, önceden âhirete göndermiş olduklarının sonuçlarıyla başbaşadırlar."⁶⁶⁶ beyanı ile nezakette ulaşılması gereken noktaya işaret etmiştir.

Müslümanın, vefat edenler karşısında pek çok sorumluluğu olduğundan bahseden Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, ölüleri hayırla yadetmeyi ve onlara mağfiret dilemeyi⁶⁶⁷ bu görevlerin başında zikretmiştir. Ayrıca "Ölüyü yıkayıp da onda gördüğü hoş olmayan halleri gizleyen kimseyi Allah Teâlâ kırk kere bağışlar."⁶⁶⁸ diye buyuran Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm, ölüye karşı gösterilecek bu duyarlılığın Allah Teâlâ katındaki kıymetini ifade etmiştir.

Ölen kişiyi hayırla yad etmek ve onun için mağfiret dilemek, ölenin yakınlarını teselli etmesi bakımından önemli olduğu gibi; vefat eden kişiye de pek çok faydalar sağlamaktadır. Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm döneminde yaşanan şu hâdise, bu hususun ehemmiyetini göstermesi bakımından önemlidir:

Hz. Enes'in rivayet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm ile bazı sahâbîler birlikte bulunurlarken, onların yanından bir cenaze geçti. Ashâptan bazıları o cenazeyi hayırla andı. Bunun üzerine Nebî Aleyhissalâtü vesselâm:

- "Kesinleşti" buyurdu.

Sonra bir cenaze daha geçti. Orada bulunanlar onu da kötülükle andılar. Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm yine:

- "Kesinleşti" buyurdu.

⁶⁶⁵ Tirmizî, Birr 48. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1, 405, 416.

⁶⁶⁶ Buhârî, Cenâiz 97, Rikak 42. Ayrıca bk. Nesâî, Cenâiz 52

⁶⁶⁷ Buhârî, *el-Edeb-ül Müfred*, 35.

⁶⁶⁸ Nisâbü'rî, *Müstedrek*, 1, 362. Ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3, 395.

Bunun üzerine Ömer b. Hattâb:

- Ne kesinleşti Ya Rasulallah? diye sordu. Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm da şöyle buyurdu:

- “Şu önce geçen cenazeyi hayırla andınız; bu sebeple onun cennete girmesi kesinleşti. Bu berikini ise kötülükle andınız; onun da cehenneme girmesi kesinleşti. Çünkü siz (mü’minler), yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz.”⁶⁶⁹

Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın söz ve uygulamaları, vefat eden kimseler ardından iyi şeyler söylemenin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Bununla beraber hayatın her alanında orta yolu tutan ve öyle olmayı tavsiye eden Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm,⁶⁷⁰ ölen kişileri övme adına ağıtçıların “Ey kendisine dayandığımız Efendimiz!” şeklinde ağlamalarının da ölen kişiye hayır getirmeyeceğini,⁶⁷¹ sözlerinde vurgulayarak geride kalanların övme hususunda daha dengeli olmaya çağırmıştır.

⁶⁶⁹ Buhârî, Cenâiz 86, Şehâdât 6; Müslim, Cenâiz 60. Ayrıca bk. Ebu Dâvûd, Cenâiz 76; Tirmizî, Cenâiz 63; Nesâî, Cenâiz 50; İbn Mâce, Cenâiz 20, Zühd 25.

⁶⁷⁰ Buhârî, Nikah 1, İman 32, Teheccüd 18; Müslim, Sıyâm 177, Nikah 5, İlim 7; Ebu Dâvûd, Sünnet 5; Nesâî, İman 28.

⁶⁷¹ Tirmizî, Cenâiz 24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÖLÜMLE İLGİLİ İCTİMÂÎ ALGILAMALARIMIZ

A- CENAZE ARDINDAN YAPILAN BAZI İCTİMÂÎ UYGULAMALAR

1- Cenaze Teşyî

Cenazenin, ölümden itibaren mezara konacağı zamana kadar geçen süre içerisinde yapılması gereken işlemlere cenazenin uğurlanması ya da cezazenin teşyî'i denir. Bu uğurlama esnasında yapılması gereken görevler olduğu gibi, salkınılması gereken davranışlar da bulunmaktadır.⁶⁷²

Cenaze uğurlama sırasında yapılması gereken en önemli vazife, cenazenin geciktirmeden yıkadıktan sonra sonra, cenazenin namazını kılmak, ardından da sessiz ve vakar içerisinde defnedileceği yere kadar onu taşımak ve defnetmektir.

İslam adabına göre acele ve sükûnet içerisinde taşınması gereken cenazeler, özellikle büyük şehirlerde alkışlarla ve yüksek sesli sloganlarla uğurlanmaya başlanmıştır. Ayrıca Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın "Cenazede acele edin."⁶⁷³ emri açık olduğu halde, "toprağın kilitlemesi" gibi bir inanış ile cenazenin ikinci namazına veya ertesi güne bırakılması uygun olmayan davranışlardır. Cenazenin götürülmesi esnasında ölen kişinin büyütülmüş resminin taşınması ve cenazenin marş ve müzik eşliğinde defnedilmesi ayrıca cenazenin üzerine ve mezara çelenk koyulması İslam adabına aykırı olan tavırlardır.⁶⁷⁴

2- Hatim ve Mevlid Okumak

Kur'an-ı Kerim'i okumak güzel bir davranıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim, hayatta olan akıl sahibi insanlar tarafından okunup anlaşılması⁶⁷⁵ ve ibret alınıp gereğince yaşanması için Allah Teâlâ tarafından gönderilmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷² Geniş bilgi için bkz. Zuhaylî, *a.g.e.*, 3-20-88

⁶⁷³ Buhârî, *Cenâiz*, 52.

⁶⁷⁴ Varlı, *a.g.e.*, s. 135.

⁶⁷⁵ Bakara, 2/44; Yusuf, 12/2, Enbiya, 21/10; Nur, 24/61, Zuhruf, 43/3.

⁶⁷⁶ Nahl, 16/44; Sâd, 38/87; Kalem, 68/52; Kamer, 54/17.

Bir kimse, hiçbir menfaat beklemeden ve herhangi bir ücret almadan, Kur'an-ı Kerim'i okur ve bunun sevabını ölüye bağışlarsa, cumhura göre yaptığı sünnete uygun ve faydalıdır. Fakat pazarlıklı veya pazarlıksız, menfaat karşılığında başkaları adına Kur'an okumanın aynı şekilde değerlendirilmesine imkan yoktur. Çünkü dört mezhebin müctehitleri, ibadette ihlasın şart olduğu ve menfaat karşılığı yapılanların ibadet olmayacağı, bu sebeple de menfaat karşılığı yapılan bu işlerin, günah olacağı hususunda ittifak etmişlerdir⁶⁷⁷

Allah Teâlâ'nın "Ayetlerimizi değersiz karşılıklarla satmayın."⁶⁷⁸ buyruğu istikametinde, ihlas ve samimiyetten uzak olarak, menfaat karşılığı okunan hatimlerin ölüye hiçbir faydası olmayacağına göre, cenazenin yedinci, kırkıncı, elli ikinci gecesinde ve ölüm yıldönümünde hatim merasimleri düzenleme geleneği İslamın ruhuna uygun olmayan bid'atlerdendir.⁶⁷⁹

Halk arasında cenazenin ardından yaygın olarak icrâ edilen bir diğer merasim ise mevlid törenleridir. Doğmak, doğum zamanı ve yeri manasına gelen mevlid kelimesi, önceleri, Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm için kullanılmış, daha sonra ise onun doğumunu, vasıflarını ve hususiyetlerini işleyen manzumelere de "*mevlid kasidesi*" veya kısaca "*mevlid*" denmiştir.

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâmın doğumu vesilesiyle, merasim ve şenlik yapma adeti hicri dördüncü asırda, Fâtımîler'de başlamıştır. Fâtımîler, Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâmın yanında, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan, Hüseyin ve bazı halifeler için de mevlid merasimleri düzenlemiştir. Mevlid merasimleri, sonraki yıllarda buradan mağrib ülkelerine, Arabistan'a ve daha sonra da Osmanlılar'a intikal etmiştir. Üçüncü Murad devrinde, 996 h. yılında bu merasim teşrifata dahil edilmiştir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁷ Aynî, *Umdet'ul-Kârî*, 5,647-649; İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtar*, 1, 451. S. Sâbık, *Fıkhü's-Sünne*, (ter. Ahmed Sarioğlu, Tayyar Tekin), İstanbul, 1986, 1- 418

⁶⁷⁸ Bakara, 2/41; Maide, 5/44.

⁶⁷⁹ Bkz. İbn Abidîn, *a.g.e.*, 14-144, Ayrıca bkz. Varlı, *a.g.e.*, s. 150; Karaman, *a.g.e.*, 1, 82-83.

⁶⁸⁰ Bkz. Pekolcay, Necla, "*mevlid*" *md.*, *DİA*, 29, 484-486

Mevlid okumanın ve bunun için özel merasimler düzenlemenin hükmü hususunda, İslam hukukçuları görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazıları buna şiddetle karşı çıkarken, bazıları da İslamî ölçülerin dışına çıkılmaması kaydıyla itiraz etmemiştir. Okunmasını uygun görenler, mevlid merasiminin, okunan zikirler, söylenen salavatlar, yâdedilen nebevî maceralar ve Müslümanları bir araya getirmesi gibi hâsıl ettiği dinin özünde olan güzellikler sebebiyle caiz görmüşlerdir.⁶⁸¹ Zira Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmi sevmek, imanın temel ölçülerinden biridir.⁶⁸² Ancak mevlid, son zamanlarda, halkımız arasında önemli bir ibadet olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ayrıca bazı yörelerde halk, belli zamanlarda okunan bu mevlidlerin, adına okutulan ölünün günahlarının bağışlanmasına vesile olacağı zannıyla hareket etmeye başlamıştır. Bunun yanında, halkın sıhhatli olmayan inanış şekillerinden ve dinî bilgi azlığından yararlanan bazı mevlid okuyucularının da bunu ticarî bir çıkar amacı yapmış olmaları meselenin diğer bir yanlış yönünü teşkil etmektedir.⁶⁸³

Bahsi geçen hususlara dikkat etmek kaydıyla ve “Ölünün kırkinci, elli ikinci ve sene-i devriyesinde mevlid okunması zarûrîdir.” gibi bir düşünceye girmemek şartıyla⁶⁸⁴ icrâ edilen mevlid programlarının, toplumsal bir coşkunun, Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâma olan sevginin ve ona bağlılığın, üst düzeyde edebî ve estetik olarak hissedilebilmesini sağlaması bakımından önemli bir hizmet îfâ edeceği düşünülmektedir.⁶⁸⁵

3- İskat ve Devir

İskat sözlükte, düşürmek ve atmak anlamlarına gelir.⁶⁸⁶ Fıkıh terimi olarak ıskat, mülkiyet veya başka bir hakkı düşüren irade açıklamalarını ifade eder.⁶⁸⁷ İskat kavramı, bir de “ıskât-ı salât” ve “ıskât-ı savm” tamlamalarının kısaltılmış şekli olarak da

⁶⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Karaman, *a.g.e.*, 1, 86.

⁶⁸² Buhârî, İman 8.

⁶⁸³ Varlı, *a.g.e.*, s. 152-155.

⁶⁸⁴ Bkz. Varlı, *a.g.e.*, s. 155; Uysal, Mustafa, *İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurafeler*, Konya, 1990, 4, 379-384.

⁶⁸⁵ Bkz. *İlmihal (İslam ve Toplum)*, s. 480-482.

⁶⁸⁶ *el-Mu'cemu'l-Vasıt*, s. 436; *Muhtâru's-Sıhah*, s. 276.

⁶⁸⁷ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005, s. 258.

kullanılır ki, bu anlamıyla ıskat, bir kimsenin sağlığında çeşitli sebeplerle ifâ edemediği namaz ve oruđ ibadetleri ile ilgili sorumluluğunun dűřürölmesi temennisi ile vefatından sonra fidye ödenmesi demektir.⁶⁸⁸

Tutulamayan oruğlar için fidye verilmesi hususunda “...(İhtiyarlık veya şifa bulması ümit edilmeyen bir hatsallıktan dolayı oruç tutmaya) gücü yetmeyenlere de bir yoksulu doyuracak kadar fidye verir.”⁶⁸⁹ beyanı ile ruhsat veren⁶⁹⁰ Allah Teâlâ, aynı hükmü namaz hakkında belirtmemiştir. Çünkü bu ibadeti yükümlü olan her Müslümanın bizzat yerine getirmesi gerekir. Ayakta ve normal kurallarına göre bu işlemi yerine getiremeyecek olan kişiler için bazı kolaylıklar getirilmiş, fakat rahatsız olanların oruğa olduğu gibi, bir mâlî bir ödeme yoluyla bu vecibeyi telafi etmeleri öngörölmemiştir.⁶⁹¹ Nitekim alimler “Kim namazını kılmayı unutursa, onu hatırladığında kılsın. Çünkü onun bundan başka kefareti yoktur.”⁶⁹² hadisini de delil göstererek, oruğa olduğu gibi, kazaya kalan namazların fidye ile telafisi yününe gidilemeyeceği sonucuna ulaşmıştır. Ancak, Hanefi mezhebi imamlarından Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, ihtiyat kuralını uygulayarak bu durumdaki kimseler için fidye ödenebileceğini belirtmiş ve “ İnşallah yeterli olur.” demiştir.⁶⁹³

İşte İmam Muhammed’in bu açıklamasına dayanan ıskât-ı salat (namaz borcunu dűřürme) uygulaması, esasen, Allah Teâlâ rızası için tasaddukta bulunmanın faziletinden yola çıkarak ilahi rahmet ve mağfiret arayışında bulunmak ve ölüünün bağışlanması yönünde ümit beslemek anlamı taşımaktadır. Bu yaklaşımın ve vasiyet kurallarının bir sonucu olarak, üzerinde namaz borcu olan kimsenin, bu borçları için fidye verilmesini vasiyet etmesi halinde, terikesinin üçte biri ile sınırlı olarak, bu

⁶⁸⁸ Baktır, Mustafa, *İslam’da İnanç ibadet ve Günlük Yaşayış Ans. “Iskat” md. 2, 323.*

⁶⁸⁹ Bakara, 2/184.

⁶⁹⁰ Bkz. Zuhaylî, *a.g.e.*, 3, 212.

⁶⁹¹ Zihni, Mehmed Efendi, *Nimet-i İslam*, İstanbul,1998, s. 450.

⁶⁹² Buhârî, *Mevâkît* 37; Ebu Dâvûd, *Salât* 117.

⁶⁹³ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, 1, 540.

vasiyetin yerine getirilmesi gerekeceğine hükmedilmiştir. Buna göre ölenin ne kadar namaz borcu varsa o kadar fidye ödenir.⁶⁹⁴

Vasiyeti çerçevesinde gerekli fidyenin ödenememesi halinde, “*devir*” denen bir usule başvurulagelmıştır ki, bu uygulama, namaz borçlarının bir kısmına tekabül eden fidye tutarının bir fakire verilmesi, onun da bu fidyeyi karşı tarafa bağışlaması, aynı işlemin tekrar edilerek, ödenmesi gereken fidye toplamına ulaşılması şeklinde gerçekleştirilir.⁶⁹⁵

Devir usûlü, ıskat işlemini kolaylaştırarak cenaze yakınlarının gönlüne su serpmek ve ilim tahsil eden yoksul öğrencilere destek sağlamak gibi olumlu düşüncelerden yola çıkılarak geliştirildiği söylene de; Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, sahabe ve müctehid imamlar döneminde mevcut olmadığı halde, bu uygulamanın zaman içinde dinî bir yükümlülük hüviyeti kazanması, maddî çıkarlar için istismar edilmesi ve namaz vecibesinin aslî özelliğine gölge düşürmesi gibi sebeplerle, devir uygulamalarına ağır eleştiriler yöneltilmiştir.⁶⁹⁶

Bu durumda, bir Müslümanın, ölen yakınının namaz borcu mesuliyeti ile gitmemesi için yapması gereken en doğru iş, bu yönde cânı gönülden dua etmesi ve imkanı varsa hayır hasenat işleyip onun için mağfiret dilemesidir. Aksi halde, ölenin şekil olarak mesuliyetini kaldırma adına bir takım dolanbaçlı yöntemlere başvurulması uygun görülmemektedir.⁶⁹⁷

4- Salâ Vermek

İslam dininin âdabına göre, geride kalanların, cenazeye karşı bazı görevleri vardır. Bunlardan birisi, ölen kimsenin cenaze namazını kılmak ve ona duada bulunmaktır.⁶⁹⁸ Zira cenaze namazını kılmak farz-ı kifayedir ve cenaze namazının hiçbir kimse tarafından kılınmaması halinde, orda bulunan bütün Müslümanlar farzı yerine

⁶⁹⁴ Aynî, *a.g.e.*, 2, 608.

⁶⁹⁵ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, 1, 540. Ayrıca bkz. Karaman, *a.g.e.*, s. 1, 84-86.

⁶⁹⁶ Bkz. *DİB, İskat ve Devir, Genelge no: 70, Sayı: 10/166/972, Tarih: 27/07/1989.*

⁶⁹⁷ Varlı, *a.g.e.*, s. 159-164.

⁶⁹⁸ Buhârî, *Cenâîz 2; Müslim, Selâm 4.*

getirmeme sorumluluğu altında kalmış olur.⁶⁹⁹ Bunun için, cenazenin olması durumunda, normal yollarla ölüm haberinin ilan edilmesi gerekir. Fakat bu ilanın, bazı yörelerimizde olduğu gibi, “*salâ vermek*” şeklinde olması ve bunun için minarenin kullanılması şart değildir. Örf ve adetlere göre değişen ve haddi aşmayan her türlü ilan şekli geçerlidir.

Şu halde ölüm ilanı için minareyi kullanmak şart olmadığı gibi, bu ilan esnasında “*salâ vermek*” de şart değildir. Fakat böyle hayırlı bir işte minareyi kullanmak, bir örf haline gelmişse; bunun da dinî bir sakıncası yoktur. Ancak buna rağmen, başka şekillerde ve başka araçlarla ölüm ilanı yapılabildiği halde, bu ilanın mutlaka minarelerden ve salâ vermek suretiyle yapılmasında ısrar etmek doğru değildir.

Bazı yörelerde minarelerde ilan için verilen salânın dışında bir de cenazenin yanı başında salâ verme adeti bulunmaktadır ki; bu da dinen uygun değildir. Zira dinî olmamakla birlikte genel örfümüzde ölüm haberi için kullanılan salânın, cenazenin yanı başında tekrar okunmasının geçerli hiçbir gerekçesi bulunmamaktadır.⁷⁰⁰

5- Kabirde Telkin

Hız. Peygamber Aleyhissalâtü vesselâm, bir cenazeye iştirak ettiği zaman sadece namaz kılmakla yetinmez, cenazenin defnedilme anına kadar bulunmayı tercih ederdi.⁷⁰¹ Aynı zamanda Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, henüz defnedilen bir Müslümanın kabri başında bir süre bekleyerek, “Kardeşinizin affı için dua ediniz ve kabir sorgusu karşısında Allah Teâlâ’nın yardımını ona dileyiniz. Zira o, şu anda sorgulanmaktadır.” beyanında bulunmuş ve böylece defin işleminden hemen sonra başlayacak olan kabir sorgulaması karşısında, ashabının, ölen kimse için dua etmesini istemiştir.

Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın, uygulamaları açık olmasına rağmen bazı yörelerde, imamın, kabrin başında tek başına kalarak “*Ey Filan oğlu filan...*” şeklinde kabirdeki meyyite bazı hatırlatmalarda bulunması İslama uygun olmayan davranışlardır.

⁶⁹⁹ S. Sâbık, *Fıkhu’s-Sünne*, (çev. Ahmed Sarioğlu, Tayyar Tekin), İstanbul, 1986, 1-369-370.

⁷⁰⁰ Varlı, *a.g.e.*, s. 164-167.

⁷⁰¹ Buhârî, İmân 35. Ayrıca bkz. Müslim, Cenâiz 56; İbn Mâce, Cenâiz 79.

Çünkü Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmin, bu şekilde bir telkinde bulunduğuna dair herhangi bir sahih hadis bulunmamaktadır.⁷⁰²

Ahmed b. Hanbel, bu şekilde bir telkini mutlak olarak reddederken, birkaç sahabe ve tabiûn ve bazı zayıf rivayetlere istinad eden Şafiiler, mezkur telkinin müstehap olduğunu söylemiştir. Maliki ve Hanbelilere göre mekruh kabul edilen bu uygulama karşısında, Hanefiler, ne sünnettir, ne de mekruhtur; ne yapılması tavsiye edilir, ne de bırakılması şeklinde mukabelede bulunmuştur.⁷⁰³

6- Yiyecek Dağıtmak ve Kurban Kesmek

Ülkemizin pek çok yöresinde, taziyelerin kabul edildiği, başsağlığı dileyerek sabrın tavsiye edildiği, ve üzüntülerin paylaşıldığı bir yer olan cenaze evinde, ilk günden itibaren bazen üç, bazen yedi, bazen de kırk gün süreyle yemek pişirilmekte, helva yapılıp yedirilmekte ve çay ocağı kurulup gelenlere yemek, tatlı ve çay ikramı yapılmaktadır.⁷⁰⁴

İslam örfüne ve Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmin tavsiyesine göre çok acele yapılması gereken “*cenazenin teşyî*”⁷⁰⁵vazifesi dururken ve yine Cafer Radiyallâhu anhin vefatında Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmin ashabına yaptığı tavsiye,⁷⁰⁶ olması gerekeni açıkça ortaya koymuşken acılı aile halkını ziyafet meşgalesine sürüklemek, alimler tarafından mekruh sayılmış, hatta bazıları bu uygulamanın haram olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁷

Buna bağlı olarak, gerek cenaze kalkmadan gerekse daha sonraki zamanlarda, cenaze evinde kesilen ve adına “*kabir kurbanı*” denilen bir uygulama şekli daha vardır

⁷⁰² Bkz. Zuhaylî, *a.g.e.*, 3, 86.

⁷⁰³ Bkz. İbn Âbidîn, *a.g.e.*, 1, 628; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2, 377; İbnü'l-Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, 1, 145; Ayrıca bkz. Karaman, *a.g.e.*, 1, 80-81. Varlı, *a.g.e.*, s. 167.

⁷⁰⁴ Varlı, *a.g.e.*, s. 173-174.

⁷⁰⁵ Tirmizî, *Cenâiz* 73.

⁷⁰⁶ Ebu Dâvûd, *Cenâiz* 25, 26.

⁷⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2, 410; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar*, 1, 663; Ayrıca bkz. Karaman, *a.g.e.*, 1, 71.

ki; bu tür bir kurbanın İslam'da herhangi bir yeri yoktur. “*Kabir kurbanı*”, İslam'dan önceki cahiliye Arapları zamanında kesilirdi. Genel olarak mezar başında, koyun ve keçi kesen Araplar, ölen kişinin şerefli ve soylu olması durumunda deve keserdi.⁷⁰⁸ Aynı zamanda öldükten sonra dirilmeye inananlar, ölenin sağlığında bindiği hayvan kesilirse, o kimse kıyamet gününde binitli olarak dirileceği, aksi halde onun yaya kalacağına inanırdı.⁷⁰⁹ Halbûki bu ve benzeri inanışların İslam'da herhangi bir dayanağı bulunmamaktadır.⁷¹⁰

7- Cenaze Evi

Cenaze evi, cenazenin evden çıktığı andan itibaren üç gün süreyle taziye, başsağlığı dileme ve cenaze yakınlarına sabır tavsiye etme yeridir. Ancak bazı yörelerimizde cenazenin tekfin ve techizi dışında cenaze evinde yapılan ve olması gerektiğine inanılan pek çok bid'at ve hurafeler bulunmaktadır.

Cenaze evi ile ilgili halk arasında en yaygın hurafe, ölen kişinin ruhu gelir düşüncesiyle cenaze evinin sürekli ışıklandırılması ve cenaze yıkanan yerde yedi gün süreyle mum yakılması geleneğidir. Bu inanışın İslam dininde yeri yoktur. Çünkü ruh, maddî bir varlık olmadığı için, onun aydınlığa ve ışığa ihtiyacı bulunmamaktadır. Ruh, bir ceset değil, cesede hayat veren şeydir.⁷¹¹ Nitekim ruh, cesetten önce yaratılmış ve cesedin ölümünden sonrada yaşamaya devam edecek manevî bir varlıktır.⁷¹²

Ölümün vâkî olduğu gün, cenaze evinde bulunan bütün kapların boşaltılarak tekrar doldurulması gerektiği ve cenaze yıkamak için su ısıtılan kazanların ters çevrilmesinin îcab ettiği gibi düşünceler, yine halk arasında yaygın olan hurafeler arasındadır. Bazı yörelerde insanlar, cenaze evini üç gün süreyle süpürmemeye, cenaze günü çamaşır yıkamamaya, cenaze evinin dışarısında bulunan ışıkları bir hafta- on gün

⁷⁰⁸ Ebu Dâvûd, Cenâiz, 75. Ayrıca bkz. S. Sâbık, *a.g.e.*, 1, 401.

⁷⁰⁹ Çelik, *Ali, Halk İnanışları*, İstanbul, 1995, 127.

⁷¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Zuhaylî, *a.g.e.*, 3, 98; Varlı, *a.g.e.*, s. 173-181. Koçoğlu, *Kıyasettin, 21. Yüzyıl Türkiyesinde Hurafeler*, Ankara, 2008, s. 37.

⁷¹¹ Kurtubî, *el- Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1966, 10, 323- 324

⁷¹² İbn Hacer, *a.g.e.*, 7, 179-180.

süreyle yakmamaya, dikiş dikmemeye ve cenaze evinde en az bir hafta banyo yapmamaya özen gösterir.

Bazı bölgelerde ise cenaze evi ile ilgili olarak, cenaze evine çivi çakmak, cenazenin çıktığı odayı tabandan tavana kadar yıkamak, ölünün acısını azaltacağı düşüncesiyle cenaze defnedilinceye kadar evde soğan ve un bulundurmak, cenaze evine giren ve çıkan kadınlar tarafından eve küçük birer taş bırakmak gibi, hurafelere inanılmaktadır. Ancak bunların dinde bir delili bulunmamaktadır.⁷¹³

B- KABİR ZİYARETİ İLE İLGİ BAZI İCTİMÂÎ ALGILAMALARIMIZ

1- Kabirleri Süslemek ve Kabirlerin Üzerini Örtmek⁷¹⁴

İslam dini, kabirlerin üzerine oturulmaması ve onların çiğnenmemesi hususunda müminlere ciddi uyarılarda bulunmuştur.⁷¹⁵ Fakat bazı kimseler, kabirleri belirgin hale getirme adına, mezarlıklarda bir takım yanlış tasarruflara girişmiştir. Kabirlere duyulan saygı ve hassasiyetin bir göstergesi olarak yapıldığı öne sürülmüş olsa da İslam Dini, kabirlerin etrafını taş ve duvarlarla çevirilmesini, adeta küçük bir evmiş gibi süslenmesini,⁷¹⁶ kireç ve boya ile badanalanmasını⁷¹⁷ uygun görmemiştir.⁷¹⁸ Bu hususta Cabir radiyallâhu anh, “Rasulullah Aleyhissalâtü vesselâm, kabrin kireçlenmesini, üzerine oturulmasını ve üzerine bina yapılmasını yasakladı.”⁷¹⁹ buyurarak Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın bu konudaki duyarlılığına dikkat çekmiştir.

İslam’da mezarlıkların sâde, tabîf ve gösterişten uzak olması esastır. Bu nedenle süs ve gurur alameti taşıyan bir mezarın kabristanda bulunmaması icap eder. Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâm, bu gibi davranışların Müslümanlar arasında

⁷¹³ Varlı, *a.g.e.*, s. 183-187.

⁷¹⁴ el-Elbânî, *a.g.e.*, s. 261.

⁷¹⁵ İbn Mace, Cenâiz 45.

⁷¹⁶ Müslim, Cenâiz 31.

⁷¹⁷ Müslim, Cenâiz 94; Ayrıca bkz. Tirmizi, Cenâiz 58; Nesai, Cenâiz 96; İbn Mace, Cenâiz 43.

⁷¹⁸ Şevkânî, *Şerhu’s-Sudur*, s. 525-526. Zuhaylî, *a.g.e.*, 3, 73-78.

⁷¹⁹ Müslim, Cenâiz 32.

yayılmaması için özel ihtimam göstermiştir. Birgün Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâmın Habeşistan'a hicret etmiş olan hanımları Ümmü Habibe ve Ümmü Seleme, döndüklerinde Peygamber Efendimize orada gördükleri, içi güzel resimlerle süslenmiş, Mariye isimli bir kiliseden bahsetmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâm, “Onlar (Habeşliler), içlerinden aziz ve salih bir kişi öldü mü, onun mezarı üzerine bir mescit inşa ettiler ve içine de o desenleri işlediler. Kıyamet günü Allah katında yaratıkların en şerlileri onlardır.”⁷²⁰ buyurmuştur. Ayrıca Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, Hz. Ali'yi Medine'de bulunan bütün müşerref kabirleri düzlemek üzere görevlendirerek⁷²¹ bu husustaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

2- Kabir yanında kurban kesmek⁷²²

Cahiliye devrindeki araplar, muayyen mevsimlerde, yahut ölü defnedilince hemen sığır, koyun veya deve cinsinde bir hayvanı getirip mezar başında kurban ederler ve etini dağıtırlardı.⁷²³ Allah Rasulü Aleyhissalâtu vesselâm, “Kabirde sığır, koyun ve deve kesmek İslam'da yoktur.”⁷²⁴ buyurarak kabir ve yatırlara kurban kesmeyi yasaklamıştır.⁷²⁵

3- Kabir ziyareti için yolculuğa çıkmayı nezretme

Toplumumuzda bazı kimseler karşılaştıkları bir takım sıkıntılardan kurtulabilme adına çeşitli türbe ve yatırlara gitmeyi nezretmektedir. Bu hususta İmam Malik'e Rasulullah Aleyhissalâtu vesselâmın kabrine gitmeyi, onu ziyaret etmeyi nezreden kimsenin durumu sorulmuş ve İmam Malik “Nezrinde eğer kabri kasdetmişse gelmesin, mescidi kastetmişse gelsin.”⁷²⁶ şeklinde cevap vermiş ve arkasından da şu hadisi

⁷²⁰ Buhârî, Cenâiz 69; Müslim, Mesâcid 63; Nesâî, Mesâcid 13.

⁷²¹ Müslim, Cenâiz 31.

⁷²² el- Elbânî, *a.g.e.*, s. 263.

⁷²³ Geniş bilgi için bkz. Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 471

⁷²⁴ Ebu Dâvûd, Cenâiz 70.

⁷²⁵ Koçoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

⁷²⁶ İbn Teymiye, *Kâidetü'n Celile*, Beyrut, 1390 h., s. 119.

okumuştur: “Üç mescid hariç, mescitlerde ibadet etmek için sefere çıkılmaz; benim mescidim, Mescidu’l- Haram ve Mescidu’l-Aksâ.”⁷²⁷

Bu hadise binaen müctehitler, herhangi bir sebeple bir kabri veya türbeyi ziyaret etmeyi nezreden kimsenin bu nezrini yerine getirmesinin gerekli olmayacağı ve aynı zamanda bu kimsenin bu nezrinden vazgeçmesinin gerekeceği hususunda görüş birliği içerisindedir.⁷²⁸

4- Kabir yanını bayram yeri haline getirmek

Bazı yörelerde yatır ve türbelere kurban kesilmekte ve birçok kimse belirlenen bu günde bir araya gelerek, bir bayram ve düğün havasında kabrin etrafında eğlence düzenlemektedir. Hatta kimi zaman bu eğlenceler gelenek halinde yıllarca sürebilmektedir. Hâlbuki kabirlerde düzenlenen bu tip eğlenceler, İslam’dan önceki cahiliye adetlerindedir.⁷²⁹ Rasulullah Efendimiz Aleyhissalâtü vesselâm, Müslümanların bu gibi hatalara düşmemesi için “Kabrimi bayram yapılan bir yer haline getirmeyin.”⁷³⁰ sözleri ile konuya dikkat çekmiştir.⁷³¹

5- Kabir üzerinde veya yanında mum ve kandil yakma⁷³²

Türbe, mezar, tekke vb. yerlerde mum ve kandil yakma, halk arsında yaygın olan hurafelerden biridir. Bunlar cahiliye döneminden kalma adetlerdendir. Eski çağlarda, yalnız “aziz” sayılanların değil, diğer ölülerin de mezarlarında mum yakmak ya da ateş yakmak, bir nevi kurban sayılırdı. Bu nedenle arkeologların çoğu, bu adetin ilkel ateş kültü ilgili olduğu kanaatindedir.⁷³³

Türbelerde kandil yakma adeti ise Fenikeliler’de söz konusuydu. Fenikeliler Sur şehrinin hâmisi ve ilahı olarak kabul ettikleri Melkares’in heykeli önünde devamlı

⁷²⁷ Müslim Hacc, 74.

⁷²⁸ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 71-72; Ayrıca bkz. Toprak, Süleyman, *a.g.e.*, s. 471.

⁷²⁹ S.Sâbık, *a.g.e.*, 1, 401-403.

⁷³⁰ Ebu Dâvûd, Menâsik, 96.

⁷³¹ Geniş bilgi için bkz. Uysal, *a.g.e.*, 4, 512.

⁷³² el- Elbânî, *a.g.e.*, s. 265.

⁷³³ İnan, Abdülkadir, *Hurafeler ve Menşeleri*, Ankara 1962, s. 42.

kandil yakarlardı.⁷³⁴ Aynı şekilde Hristiyanlık'tan önce Helenler ve Romalılar, mezarlarda ve mezar taşları üzerinde meşaleler yakarlardı. Bu topluluklar, Hristiyan olduktan sonra bu adetlerini bırakmadılar. Bu paganizm kalıntısı, Hristiyan din adamları tarafından, mum yakma şeklinde dinî ayinlere sokuldu.⁷³⁵ Mecusilerde de mevcut olan bu anlayış Müslüman Türkler'e bu iki din mensuplarından geçmiştir.⁷³⁶

6- Kabirlere ve türbelere bez (paçavra) asma

Türbe ve yatırlarda yapılan yanlış davranışlardan biri de bu gibi yerlere bez, paçavra veya giysi parçalarını bağlamaktır. Bez bağlama hurafesi, Kuzey ve Orta Asya uluslarının eski dinlerinden Şamanizm'e mahsus olan, önemli unsurlardandır. Şamanist Türkler'in inanışlarına göre, her dağın, her kutlu pınarın, göl ve ırmakların, kutlu ağaç ve kayaların "izi" denen sahipleri vardır. Çağdaş Altaylı Şamanistler'in inandıkları "izi" ler, Göktürkler'in bıraktıkları yazıtlarda "yer-su" ile ifade edilmiştir. Göktürkler bu "yer-su" denilen ruhları, Türk yurdunun koruyucusu sayarlardı. Şamanistler ve Göktürlere göre bu ruhlar, insanlardan kurban istemektedir. Eğer kurban takdim edilmezse bu ruhlar, insanlara zarar verebilmektedir. Ancak bu ruhlar, çok kanaatkârdır. Bunları bir bez parçası, bir tutam at kılı, hatta kurban niyetiyle atılan bir taş parçasıyla bile memnun etmek mümkündür.⁷³⁷

Türkler Müslüman olduktan sonra da bu adetlerini tamamen bırakmamışlar, evliya saydıkları ulu kimselerin türbelerine, orada biten ağaçlara, ya da orada bulunan bazı kayalara bez bağlamak suretiyle eski inanışları doğrultusunda hareket etmeye devam etmişlerdir.⁷³⁸

⁷³⁴ Günaltay, M. Şemseddin, *Hurâfatten Hakikate*, (sd. Ahmet Gökbel, *Hurafeler ve İslam Gerçeği*), İstanbul 1997, s. 294.

⁷³⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 43.

⁷³⁶ Erdil, Kemalettin, *Yaşayan Hurafeler*, Ankara 1999, s. 57. Ayrıca bkz. Çobanoğlu, Abdullah, *Halk Arasında Yaşayan Hurafeler Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa/ Osmangazi Örneği)*, bas. ylt. 2006 Sakarya.

⁷³⁷ Tanyu, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara, 1967, s. 324-325.

⁷³⁸ Erdil, *a.g.e.*, s. 54. Ayrıca bkz. Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 44

7- Bazı kabirlerin bir takım hastalıklara şifa olduğuna inanmak⁷³⁹

Halk arasında yaygın olan davranışlardan biri de türbe ve yatırları ziyaret edip, oralarda medfun bulunanlardan yardım dilemektir. İnsanlardan kimisi dua yapmak, kimisi dilek tutmak, kimi de hastalıklardan şifa bulmak gayesiyle din alimlerine ve şeyhlere ait türbelere, “yatır” olarak nitelenen mezarlara gidip, mum yakmak, bez bağlamak, taş yapıştırmak ve adak adamak suretiyle ölülerin ruhâniyetinden medet ummaktadır.⁷⁴⁰ Hatta bazı insanlar, türbelere gidip, elini yüzünü kabre sürmekte, türbelerin eşik ve pencerlerini öpmekte, bir takım batıl tapınma hareketleri yapmaktadır.⁷⁴¹

Türbe ve yatırlara, kutsal ağaç ve kutsal sular olarak kabul edilen mekanlara, daha çok çocuğu olmayan veya çocuğu hastalanmış kadınlar gitmektedir. Birçok kadın, bu yerlere gidip bez bağlamakta, suya parasını atmakta, taş yapıştırmakta ve bunun sonucu olarak, maruz kalınan hastalıklardan şifa bulacağına ve hatta hamile kalacağına inanmaktadır.⁷⁴²

⁷³⁹ el-Elbanî, *a.g.e.*, s. 261.

⁷⁴⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, “*Hurafe*” *md.*, *DİA*, 18, 383.

⁷⁴¹ Erdil, *a.g.e.*, s. 67.

⁷⁴² Erdil, *a.g.e.* s. 55. Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 44.

SONUÇ

Canlılığın ve hayatın ayrılmaz parçası ve bir nevi hayat sahibi olmanın bedeli olarak değerlendirebileceğimiz “ölüm”, Allah’ın zatı dışında herkesin tadacağı mutlak âkıbetir.

Bu çalışmamızda, bütün insanlığın ortak kaderi ve mutlak gündem maddesi olan “ölüm” kavramının mahiyetini ve ölüm karşısında uygun olan Müslüman tavrını araştırmaya çalıştık.

“Ölüm” kelimesinin, kavram olarak mahiyetini tespit etmeye çalıştığımız giriş kısmında gördük ki; “Ölüm” kelimesi, hakikî ve mecazî olmak üzere pek çok manayı muhtevî zengin bir kavramdır. Ayrıca konu edildiği alana göre farklı ıstılahî boyut kazanan “ölüm” kavramı, araştırmacıların karşısına farklı anlam örgüsü ile çıkmaktadır. Yine bu bölümde ulaştığımız sonuca göre, “ölüm” kavramı, taşıdığı gizem sayesinde, hayatı farklı yönleriyle sorgulamayı prensip edinen felsefecileri de etkilemeyi başarmış ve bu sebeple, “ölüm”, filozofların da öncelikli araştırma alanı haline gelmiştir. Ele aldığımız felsefecilerin, sahip olduğu dünya görüşüne göre, “ölüm” kelimesinin muhteviyatına farklı anlamlar yüklemiş olmaları, araştırmamıza ayrı bir zenginlik katmıştır. Ayrıca tasavvuf ehlinin, ölümü ‘*düğün gecesi*’ ile ifade etmiş olmaları da bizleri farklı ufuklara taşıyan bir vesile olmuştur.

Konu hakkında mukayese imkanı sunabilmek için, İslam dışındaki diğer dinleri de incelediğimiz bu kısımda, ister ilahî olsun, isterse olmasın, hiçbir dinin, “ölüm” gerçeği karşısında kayıtsız kalamadığı tespitini yaptık.

Araştırmamıza bütünlük kazandırmak için, “ölüm” kavramının İslâmî kaynaklardaki yerini tespiti için çalıştığımız birinci bölümde, öncelikli olarak Kur’an-ı Kerim’i ele aldık. Kur’an’da “ölüm” kavramının hangi kelimelerle ifade edildiğini belirlemeye çalıştığımız bu bölümde, mezkur kavramın, Kur’an-ı Kerim’de çok farklı kelimeler ile karşılandığını müşâhede ettik. Ayrıca bu mana zenginliğinin ve televvününün sevgiyle, çalışmamızın bu kısmını renkli bir grafik ile görüntülü hale getirdik. Böylece Cenâb-ı Hak’ın, bu kelimeyi, Kur’an okuyucusuna ölüm dersi vermek üzere hangi sıklıkla kullandığını daha açık ortaya koymuş olduk. Araştırmamızın boyutlarını da göz önünde bulundurarak, sadece ara başlık olarak tespit edilen dört kelime üzerinde yaptığımız bu istatîkî çalışma sonucunda, Allah Teâlâ’nın, “ölüm” ifade eden kelimeleri, Kur’an’ın bütününe yayarak, bu sayede sadece baştan sona değil, Kur’an’ın herhangi bir yerinden okuyan her kâriye ölümü hatırlattığını gözlemledik.

Kur’an’ın ardından, hadisler üzerinde yaptığımız araştırmada, *cevâmiü’l-kelîm* olan Allah Rasülü Aleyhissalâtu vesselâmin ve onun terbiyesinde yetişen ashabın da, “ölüm” kavramını, birçok farklı kelime ile ifade ettiklerini gördük. Rivayetlerden kaydettiğimiz bir kısım örneklerin ışığında, hadislerde de Kur’an’dakine benzer bir metodun takip edildiğini vurguladık. Böylece anlaşılacağı üzere, dinimiz açısından ölüm bahsini, bunu tamamlayan diğer tabirler bağlamında ele almak gerektiğine işaret ettik.

Şayet bugün, ölüm deyince, Müslümanlar arasında farklı tavır izhârî sözkonusu ise, bunun, ölüm gerçeğinin İslâmî boyutlar çerçevesinde tam olarak idrak edilememesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Müslümanları, mezkur farklı tavra sevkeden temel sâik ise, bizce “ölüm” mefhumu ile ilgili olarak sorulacak olan şu temel sorunun altında gizlidir: “Ölüm mutlak *musîbet midir?*” Cenab-ı Hakkın, hem hayır hem şer için bu kelimeyi kullanmış olmasına, Hz. Peygamber Aleyhissalâtu vesselâmin, hayırlı uzun ömür sürmek için dua edilmesini uygun görmesine rağmen, vefatı esnasında “*refîk-i âlâ, refîk-i âlâ*” diye temennide bulunmasına, Ashab-ı Kiram’ın, Allah rızası uğruna, ölüme susamışçasına cihada koşmasına, Mevlânâ gibi gönül erlerinin, ölüm anını “*şeb-i arûs*” olarak

nitelendirmelerine ve yıllarca yatağa mahkum olarak ömür süren bir babanın ölümünün ardından, oğlunun “Allah’a şükür ki kurtuldu.” diye gayri ihtiyari olarak dökülen sözlerine bakacak olursak; “ölüm” Allah’ın sadece azabını ifade eden mutlak bir musîbet değildir.

Araştırmamızın sonunda, halk arasında “ölüm” ile ilgili yaygın olan adet ve geleneklere, menşeleriyle birlikte yer vererek, halkın bu kavramla ilgili inançlarına temas etmeye çalıştık. Ayrıca bu noktada gerekli görülen yerde halk arasında mevcut bulunan yanlış kanaat ve uygulamalara dikkat çekmeye çalıştık.

Bu açıklamalarımızdan hareketle, ölüm karşısında müslümanın takınması gereken tavır hususunda son olarak diyebiliriz ki: Müslüman, Allah Rasulü Aleyhissalâtü vesselâmın “*Ölümü temenni etmeyiniz.*” düsturu doğrultusunda hayırlı uzun ömür sürebilmenin vesilelerine yapışmalıdır. Bununla birlikte Müslüman, yine Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü vesselâmın “*Ölümü çokça anınız.*” buyruğundan ilham alarak, her an ölüme hazır olmalıdır. Bu fikrî hazırlık sayesinde de maruz kaldığı ölüm hadiseleri karşısında, sabır ve tevekkülü düstur kılmalı ve neticede Rahman’ın buyruğuna huzur içinde teslim hazır olup “*İnnâ lillâhi ve İnnâ ileyhi Râciun*” hakikatini son nefesini verinceye kadar yaşamalıdır.

KAYNAKLAR

Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, (Ter: M. Saim Yeprem), Marifet Yayınları, İstanbul, 1981.

Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Beyrut, ts.

Açık, İrfan, *Hasbîlik ile İlgili Rivayetler (Sahîh-i Buhârî Özelinde)*, (Basılmamış y.l.t.), İstanbul, 2008.

Ahmed b. Hanbel, Müsned

Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1-6, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1995.

Akay, Hasan, *İslamî Terimler Sözlüğü*, İslam Bilgi Merkezi, Turyay Yayınları, 1991.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.

Akkad, Mahmud Abbas, *Kur'an Felsefesi*, (Ter: Ahmet Demirci), Nur Yayınları, Ankara, 1975.

Aral, Hasan, "Ahiret İnancımız ve Yeniden Dirilişin Belgeleri", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 87, D.İ.B.Y., Ankara, 1998, ss. 49-52.

..... "Kadere İman ve Tevekkül Kavramı", *Diyanet Aylık Dergi*,

Sayı: 92, D.İ.B.Y., Ankara, 1998, ss. 26-28.

Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305 h.

Atay, Hüseyin, *Kur'an ve Hadiste İman Esasları*, D.İ.R.Y. Ankara, 1959.

Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 7. Baskı, İzmir, 1999.

Aydın, Mehmet, "Hristiyanlık" md., *DİA*, 17, 348.

Aynî, Umdetu'l kâri

Bedreddin Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed el Aynî, *Umdetu'l kâri şerhi*

Sahihi Buhârî, 1-22, Kâhire, 1973.

Babanzade, Ahmet Naim, *İslam Ahlakının Esasları*, (Sad: Recep Kılıç), T.D.V.Y., Ankara, 1995.

Baktır, Mustafa, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, , "İskat" md., 1-4, (İlmî ve Müş. ve Red. İbrahim Kâfi Dönmez), 2, 323, İstanbul, 1997.

Beydâvî, Ebu Saîd Nasruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.

Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ

Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1-10, Dâru'l- Mârifet, Beyrut,

h. 1303.

Buhârî, Sahih

Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu'l müsnedü's-sahih el-muhtasâr mim*

umûri Resulillah(s.a.) ve sünenihi ve eyyâmihî, Dâru'l Erkâm, Beyrut, 1995.

----- **el-Edebü'l-müfred**

el-Edebü'l-müfred, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.

----- **Târîhu'l Kebir**

Kitâbu't-Târîhu'l-Kebîr, 1-9, Haydarâbât, 1943.

Can, Şefik, *Mesnevi Tercümesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*

İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, 1-18, Akçağ yay., İstanbul, 1996.

Cevheri, es-Sıhah

Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Farabi el-Cevheri, *es-Sıhah tacü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye = Tacü'l-luga = Sıhahü'l-luga = es-Sıhah fi'l-luga*, thk. Şihabüddin Ebû Amr. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1998.

Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul, 1999.

Çağrıci, Mustafa, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, , “Vefâ” md., 1-4, (İlmî ve Müş. ve Red. İbrahim Kâfi Dönmez), 4, 450, İstanbul, 1997.

----- *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*,
“Ta’ziye” md.,4, 303.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1972.

Çelik, Ali, *Halk İnanışları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995

Çığman, M. Kenan, *Kaza, Kader, Hayır, Şer*, Pars Matbaası, Ankara, ts.

Çobanoğlu, Abdullah, *Halk Arasında Yaşayan Hurafeler Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa/ Osmangazi Örneği)*, basılmamış ylt., 2006, Sakarya.

Dârimî, Sünen

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, (Ter. Abdullah Aydınlı), 1-6, İstanbul, 1996.

Davudoğlu, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi

Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1983.

Demirci, Mehmet, *Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)*, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, , sy. 4, ss.9-16, Ankara, 2000.

----- Mutasavvıflara Göre Ölüm, İslamî Araştırmalar, 1/3(Ocak-1987)

Durusoy, Ali, *İbni Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993.

Ebû Dâvûd, Sünen

Süleyman b. el-Eş'as Ebu Dâvûd, *Sünen*, (*Kütüb-i Sitte*), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Ebu'l-Bekâ, el-Külliyât

Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât Mu'cem fi Mustalahât ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

el- Cevziyye, Zad'ül-Meâd

İbn Kayyim, *Zad'ül-Meâd*, (*Rahmet Peygamberi ve Devleti*), (Ter. ve tah. Muzaffer Can), Cantaş Yayınları, İstanbul, 1989.

el-Elbânî, Muhammed Nasuriddîn, *Cenaze İle İlgili Hükümler*, Çev. Beşir Eryarsoy, Guraba Yayınları.

el-Feyrûzâbâdî, Mecdu'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb, *Besâir-u Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Tah. Abdü'l-halîm et-Tahâvî), Beyrut ts.

el-Halebî, es-Semîn, *Umdetu'l-Huffâz fi Tefsîr-i Eşrâfi'l-Elfâz*, Beyrut, 1993.

el-İsfehânî, el-Müfredat

el-İsfehânî, Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, (Tah. Seyyid Keylânî), Dâru'l-Mârifet, Beyrut, ts.

Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslam*, (Ter. Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi, Ankara, 1976.

Erdil, Kemalettin, *Yaşayan Hurafeler*, TDV. Yayınları, Ankara 1999.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat. İstanbul 2005.

- Erdoğan**, Naim, *Kıyamet, Ahiret, Ölüm ve Sonrası*, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1978.
- Faiz**, Ahmet, *Kur'an ve Sünnette Kıyamet ve Ahiret*, (Ter. Veli Ulutürk), Uysal Kitabevi, Konya, 1988.
- Fazlur Rahman**, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Ter. A. Açıkgenç), Fecr Yayınları, Ankara, 1987.
- Fîruzâbâdi**, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhit*, Beyrut, 1995.
- Gazzâlî, İhyâ**
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed İbn Muhammed, *İhyâu Ulumi'd-Din*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınları, 1-4, İstanbul, ts.
- Gazâlî**, Muhammed, *Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebevi Sünnet*, (Ter. Ali Özek), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.
- Gölcük**, Şerafeddin, *İslam Akaidi*, Esra Yayınları, Konya, 1989.
- Gölpınarlı**, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul, 1959.
- Günaltay**, M. Şemseddin, *Hurâfatten Hakikate*, (sd. Ahmet Gökbel, *Hurafeler ve İslam Gerçeği*), Marifet Yayınları, İstanbul 1997.
- Hançerlioğlu**, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Heysemî, Mecmau'z-Zevâid**
- Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve menbau'l-fevâid*, 1-10, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407.
- Hökelekli**, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Baskı 3, Ankara, 1998.
- İbn Âbidîn**, *Reddu'l-Muhtar*, (çev. Ahmed Davudoğlu, Mazhar Taşkesenlioğlu, Mehmet Savaş), 1-18, Şamil Yayınları, İstanbul 1994.

İbn Asâkir, Târihi Dimeşk

İbn Asâkir, Hibetullah b. Abdillâh eş-Şâfiî (571/1176), *Târihi Medîneti Dimeşk*,
1.Baskı, Dar'ul-Fikr, Beyrut, 2000.

İbn Fâris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (Tah. Abdü's-selam Muhammed
Harun), Beyrut ts.

İbn Hacer, el-İsâbe

İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1-9, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,
Beyrut, 1998

----- **Fethu'l-bârî**

Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, 1-13, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, h.1379.

İbn Hişam, es-Sîretü'n-Nebeviyye

Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Tah. Mustafa es-Seka, İbrahim
el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebi), 1-2, Bsk. 2, Kahire, 1955

İbnu'l-Esîr, en-Nihâye

Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-
eser*, (Tah. Tahir Ahmed Zâvî, Mahmud Muhammed Tanâhî), Dâru'l İhyâi'l-
Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1963.

İbnu'l- Esîr, Üsdü'l-Gâbe

Ebu'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnu'l-Esir, *Usdu'l- Gâbe fî
Ma'rifeti's-Sahabe*, 1-7, Kahire, 1970

----- *El Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, (Çev. Heyet), Bahar Yayınları, Türkiyat
matbaacılık.

İbn Kesîr, Tefsîru'l Kurâni'l Azîm

İsmail b. Ömer b. Kesîr el- Kuraşî ed-Dimeşkî,1-8, *Tefsîru'l Kurâni'l*

Azîm, (Tah. İbn Muhammed es-Selâme), Daru'l Taybe, Riyad, 1997.

-----*Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (Çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner), 1-16, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985.

İbn Kesîr, El Bidâye

Ebû'l- Fidâ İmamuddîn, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*,1-14, Kahire, 1351.

İbn Kudâme, el-Muğnî

Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, 1-25, Kahire, 1992/1412.

İbn Manzur, Lisanü'l Arab

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Manzûr el-Efrikî, *Lisânu'l-Arab*, Dar'us-Sâdır, Beyrut, 1990.

İbn Mâce, es-Sünen

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, 1-2, Çağrı Yayınları, İstanbul.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ.*, 1-8, Dâru's-Sâdır, Beyrut,ts.

İbn Teymiye, Kâidetü'n Celîle,

Ebu'l-Abbas Takiyyuddîn Ahmet el-Harranî, *Kâidetü'n Celîle*, Beyrut, 1390 h..

İlmihal (İslam ve Toplum), İSAM, TDVY, Bsk. 4, İsatnbul 1999.

İnan, Abdülkadir, *Hurafeler ve Menşeleri*, DİB. Yayınları, Ankara 1962.

İncil

İncil 'in Çağdaş Türkçe Çevirisi (Ter. Kurul), Yeni Yaşam Yayınları, Zafer Matbaası
İstanbul.1996.

İyaz Kadı, İkmalü'l-Mu'lim

Ebu'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî Kadı İyaz, *Şerhu Sahihi Müslim li-Kadı İyaz*, (tah. Yahya İsmail), Darü'l-Vefâ, 1998.

Kandemir- Çakan- Küçük, Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi

Yaşar Kandemir, İsmail Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, Erkam Yayınları, 1-8, İstanbul, 2001.

Karaca, Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

Karadeniz, Osman, *Ecel Üzerine*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1992.

Karaman, Fikret, “*Kader ve Trafik Kazaları*”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 125, D.İ.B.Y., Ankara, 2001, ss. 52-54.

Karaman, Hayrettin, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Kastâlânî, *Mevâhibü'l-ledünniye*, 1-2, Mısır, 1281.

Kemikli, Bilal, *Sufî Aşk ve Ölüm*, Sütun Yayınları, İstanbul, 2008.

Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Beyza Yayınları, İstanbul, 1997.

Kılavuz, Ahmet Saim, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, , “*Yakîn*” md., 1-4, (İlmî ve Müş. ve Red. İbrahim Kâfi Dönmez), 4, 472, İstanbul, 1997.

Kitâb-ı Mukaddes, Ohan mat., İstanbul, 1997.

Koç, Nagihan, *Hadislerde Ölüm*, (basılmamış y.l.t.), Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Sakarya, 2002.

Koçoğlu, Kıyasettin, *21. Yüzyıl Türkiyesinde Hurafeler*, DİB Yayınları, Ankara 2008.

Köksal, M.Asım, *İslam Tarihi*, 1-8, Kösal Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, (haz. Heyet) DİB Yayınları, Ankara, 1997.

Kurtubî, Câmi'

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 1-12, Riyad, 1423/2003.

Kuşeyrî, Risale

Kuşeyrî, Abdülkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1981.

Kutlu, Sönmez, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Avrasya Yayınları, Ankara, 2003.

Küçük, Abdurrahman -Tümer, Günay, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Bsk. 3, Ankara, 1997.

Mâlik, Muvatta

Mâlik b. Enes, *Muvatta*, (Tahriç Muhammed F. Abdu'l-Bâki), Dâru'l-Hadis, Kahire, 2005.

Mevdudî, *Tefhîmu'l Kur'an*, 1-7, Bengisu Yayınları, İstanbul, 1997.

Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebir Seçmeler*, haz. Şefik Can, İstanbul, 2006.

-----*Mesnevî*, ter. Veled İzbudak, 1-6, Konya Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2004.

Miras, Kamil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Terceme ve Şerhi*, Gaye Matbaacılık, Bsk. 9, 1-12, Ankara 1988.

Muhtâru's-Sıhah, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdil Kadir er-Râzî, Dâru'l-Ma'rife, Bsk. 1, Beyrut, 2005.

Mukâtil b. Süleyman, *Kitâbu'l-Vucûh ve'n-Nezâir* (Haz. Ali Özek), İstanbul 1993.

Münâvî, Abdurrauf, *Feyzü'l-Kadîr fî Şerhi Câmiu's-Sağîr*, 1-6, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1356 h.

Müslim, Sahih

Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Naim, Erdoğan, *Kıyamet, Ahiret, Ölüm ve Sonrası*, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1978.

Nesâî, Sünenü'l-Kübra

Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, 1-6, Daru'l-

Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

Nevevi, Minhâc

Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Muri Nevevi, *Sahihi Müslim bi*

şerhi Nevevi, 1-18, Beyrut, 2006.

Nîsâbûrî, Müstedrek

Hâkim Nîsâbûrî, *el Müstedrek ale'-Sahihayn*, Beyrut, 2000.

Okumuş, Namık Kemal, *Kelamda Ecel Problemi, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2000.

Özköse, Kadir, *Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat*, Tasavvuf, Ocak-Haziran, 2005/14.

Paçacı, Mehmet, *Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nûn Yayıncılık, İstanbul,1994.

Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, 198, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

Reşid Rızâ, *Fetâvâ*, Beyrut, 1971,

Russel, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi-Yeni Çağ*, (Çev. Muammer Sencer), Kıtış, 1-3, İstanbul, 1970.

Sâbık, Seyyid, *Fıkhu's-Sünne*, (Ter. Ahmed Sarioğlu, Tayyar Tekin), 1- 4, Pınar Yayınları, İstanbul, 1986.

Salman, Yüksel, “*Hayatı Anlamak ve Ölüme Hazırlanmak*”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 145, D.İ.B.Y., Ankara, 2003.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, 3.Baskı, Isparta, 1999.

Sezgin, Ahmet-Yalçın, Cengiz, *Türk Edebiyatında Ölüm Şiirleri Antolojisi*, Ünlem Yayınları, Bsk.1, İstanbul, 1993.

Soysaldı, Mehmet, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997.

Subhi, Salih, *Ölümden Sonra Diriliş Cennet, Cehennem*, (çev. Şerafettin Gölcük), Sırdaş Yayınları, Bsk.1, İstanbul, 1976.

Şentürk, Lütfi, “*Tevekkül ve Kader*”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 123, D.İ.B.Y., Ankara, 2001.

Şeyh Saduk, *Şii-İmamiyyenin İnanç Esasları*, (Çev: Ethem Ruhi Fıglalı), A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1978.

Şevkânî, Neylü'l-evtâr

Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1-8, Mısır, ts.

Şimşek, M. Sait, “*Ecel*” *md.*, Ş.İ.A, İstanbul, 2000, 2, 182.

Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr

Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr* (Tah. Abdülmecid es-Selefi), 1-25, Beyrut, 1405/1985.

-----**el-Mu’cemu’l-Evsat**

-----*el-Mu’cemu’l-Evsat*, (thk: Mahmud et-Tahhan), Mektebetü’l-Maarif, Riyad,1986.

_____, **el-Mu’cemu’s-sağîr**

-----*el-Mu’cemu’s-sağîr*, 1-2, (Tah. Muhammed Mahmud Şekur), Mektebetü’l İslâmî- Dâru Amman, Beyrut-Amman, 1985.

Taberî, Câmiu’l Beyan an Te’vili’l Kur’an

Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiu’l Beyan an*

Te’vili’l Kur’an, Daru’l Alemlî’l Kütüb, 1-26, Riyad, 2003

-----*Târîhu’l-Ümemi ve’l-Mulûk*, Beyrut, 2001.

Tanyu, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1967.

Taylan, Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İFAV, İstanbul, 1994.

Tehânevî, Muhammed Ali İbn Ali, *Kitâbu Keşşâfu Istilâhâti’l-Funûn*, Dâru’l-Kahramân, İstanbul, 1404/1984.

Tenzihü’s-şeria

Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinanî İbn Arak, *Tenzihü's-şeriatî'l-merfua ani'l-ahbari's-şeriatî'l-mevzua*, (tah.Abdülvehhab Abdullatif, Abdullah Muhammed es-Sıddik), Mektebetü'l-Kahire, Kahire, 1378 h.

Tirmîzî, Sünen

Muhammed b. İsâ et-Tirmîzî, *Sünen*, (Kütüb-i Sitte), Çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

Topbaş, Osman Nuri, *Hz.Muhammed Mustafa (s.a.v)* , 1,-2, Erkam Yayınları, İstanbul 2007.

----- (*Asr-ı saadetten Günümüze*) *Faziletler Medeniyeti*, Erkam Yayınları İstanbul, 2007.

Toprak, Süleyman, “*İbni Haldun’a Göre Allah’ın Sıfatları ve Kader*”, S.Ü.İ.F.D., Sayı: 2, S.Ü. Basımevi, Konya, 1986.

-----*Ölümden Sonraki Hayat*, Tekin Kitabevi.

Tunç, Cihat “*Ecel*” *md.*, *DİA.*,10, 380.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, Bsk. 2, İstanbul, 1995.

Uysal, Mustafa, *İslam’a Sokulan Bid’at ve Hurafeler*, Çelik Yayınları, 1-4, Konya, 1990.

Ünal, Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.

Vâkıdî, Muhammed Ömer b. Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğazî*, 1-3, Âlemü'l-Kitab, Beyrut, 1984.

Varlı, Mustafa, *Bid’at, Hurafe ve Batıl İnançlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2008.

Ya’kûbî, Târîhu'l-Ya’kûbî,

Ahmed b. Ebi Ya’kub b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdıh, *Târîhu'l-Ya’kûbî*, Beyrut, ts.

Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, İstanbul, 1997.

Yazıcıoğlu, M. Sait, *İslam Dini Esasları*, A.Ü.A.Ö.F.Y., Eskişehir, 1998.

Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1-10, İstanbul, Yenda Yayınları,

Dağıtım, ts.

Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1944.

Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Işık Yayınları, İzmir, 1996,

Yılmaz, Sabri, “*Elmalılı'ya Göre Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri*”,

Günümüz İnanç Problemleri, (İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı

Sempozyumu), Erzurum, 2001, ss. 171-178.

Yılmaz, H. Kamil, *Çağları Aşan Mevlânâ Çağrısı*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2008.

Zemahşeri, el-Keşşâf

Zemahşeri, Ebû Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf Hakâiku't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akavîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997.

Zehebî, A'lâmün-nübelâ

Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, 1-23,

(Tah. Şuayb el-Arnâvûd), Beyrut, 1985

Zerkeşî, el-İcâbe

Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li îrâdi ma'stedrekethu 'Aişe alâ's-sahabe*, (Hz. Aişe'nin Sahabeye

Yönelttiği Eleştiriler, Yayına Hazırlayan Bünyamin Erul), Kitâbiyât, Ankara, 2000.

Zihni, Mehmed Efendi, *Nimet-i İslam*, (Çev. Celal Yıldırım), Milli Gazete, İstanbul 1998.

Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ans.*, (Red. Hamdi Arslan), Risâle, İstanbul, 1990.

